

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tidsskrift for
kulturhistorie og
lokalhistorie
Udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

fortid og
nutid

BIND XXXV
HEFTE 4
SIDE 257-319
1988

PC'en og historien

Af Per H. Hansen

For blot 5–10 år siden var anvendelsen af EDB i historieforskningen forbeholdt en lille gruppe af historikere, som havde den fornødne viden om denne teknologi. Kun de færreste historikere havde noget klart indtryk af, hvad EDB kunne tilbyde i retning af højere produktivitet, og udbuddet af program-pakker til EDB maskinerne var ikke nær så bredt som nu.

Det var ofte nødvendigt for historikeren selv at udfærdige de programmer, som skulle løse en opgave. Dette var tidkrævende og stillede endvidere krav om forholdsvis indgående kendskab til EDB og programmering.

Det betød, sammen med andre forhold, at EDB især blev anvendt af økonomiske historikere i forbindelse med talbehandling.

Med PC'ens fremkomst i 1981 og den kraftige prisreduktion, der har fundet sted siden, er en sådan computer inden for de flestes rækkevidde. I kølvandet på PC'en er fulgt en mængde forskellige standardprogrammer, som er betydeligt mere brugervenlige og særdeles velegnede til løsning af mange forskellige opgaver. Det er derfor ikke længere nødvendigt selv at kunne programmere for at kunne udnytte den ny teknologiske mulighed.¹

På universiteterne er der opstillet PC'ere, som er udstyret med standardprogrammel. Disse maskiner er tilgængelige for de studerende. Forudsætningerne for anvendelse af

PC'en i historieforskningen skulle således være til stede. Især da der også fra de historiske institutter udbydes undervisning i brugen af maskinerne og standardprogrammellet.

Hvorfor har man da en fornemmelse af, at det fortsat kun er en lille del af de historiestuderende og såmænd også de professionelle historikere, som bruger EDB i hverdagen?

Efter min opfattelse er der flere forklaringer på dette:

For det første er der givetvis mange, som fortsat forbinder anvendelsen af EDB med statistiske undersøgelser, og som tror, at en givtig udnyttelse af PC'en er forbeholdt den økonomiske historiker, som behandler store talmængder.

For det andet har mange humanister endnu ikke rystet den mistro og mistillid af sig, som de utvivlsomt har haft til EDB-teknologien. Det forholder sig på samme måde som med holdningen til humanisters ansættelse i det private erhvervsliv. Begge dele er i manges bevidsthed forbundet med profitjag og menneskeforagt. Medens holdningen til sidstnævnte i de seneste år er blevet stærkt modereret blandt formentlig størsteparten af humanistisk uddannede, så er det stadig alt for få, der bruger PC'en til den styrkelse af det daglige arbejde, som den faktisk kan være.

For det tredje er der nok en angst blandt en del humanister for at give sig i lag med com-

Per H. Hansen, f. 1957, stud. mag., i historie ved Københavns Universitet

1. Der er dog generelt enighed blandt de historikere, som anvender EDB til mere komplicerede opgaver om, at der er et behov for udvikling af programmel, som er rettet specifikt mod historieforskningens behov.

Se f.eks. Thaller, Manfred: *Methods and Techniques of Historical Computation*. I. Denley, Peter and Hopkin, Deian (ed.): *History and Computing* (Manchester, 1987) s. 147–55.

Andersen, Kåre: *Historie og EDB – nok en gang!* s. 27–8. I: *Humanistiske Data*, 3–85. s. 26–37.

Woods, Jr., Robert L.: *Skills for Historians: Getting Done with a Computer*. I: *History and Computing*, s. 205–210.

Dyrvik, Ståle: *Korleis skaffar vi os lokalhistorisk programvara? I: Vi tar EDB i bruk*. *Tekst- og databehandling i lokalhistorisk arbeid*. 2. utg. (Oslo, 1987).

putere. I deres bevidsthed er anvendelsen af disse snævert knyttet til matematik. Da matematikken ikke er et redskab, der finder særlig stor anvendelse i historieforskningen, med »the new economic history« som en af de markante undtagelser, findes der altså en kløft mellem historikeren og PC'en.

I det følgende er det min hensigt at bidrage til mindskelsen af denne kløft. Der vil blive peget på nogle centrale punkter i historikeren arbejdsproces, hvor anvendelsen af EDB ikke alene vil lette arbejdet, men også give nye muligheder.

PC'en og det store udbud af standardprogrammell kan i mange tilfælde anvendes fra start til afslutning af et opgave-, speciale- eller forskningsprojekt. Det vil sige, at det lige fra indsamlingen af data/oplysninger over bearbejdningen af samme til skriveprocessen og evt. publicering kan øge produktiviteten hos den enkelte historiker. Men ikke alene det. Selve strukturen i historikeren skriveproces vil kunne ændres med deraf følgende fordele. Således kan f.eks. skriveprocessen starte langt tidligere i arbejdet end vanligt. Tekstbehandling er da også en af de lettest tilgængelige sider af databehandlingen samtidig med, at det er på netop det område, at fordelene i forhold til en skrivemaskine er mest indlysende.

Tekstbehandling

En PC'er med et tekstbehandlingsprogram byder på et utal af muligheder, som man ikke har ved anvendelsen af en skrivemaskine. Først og fremmest er det manipulationen med teksten, som letter skriveprocessen. En tastefejl, et forkert valgt ord eller et afsnit, der ønskes flyttet, er med skrivemaskinen i bedste fald irriterende og i værste fald ødelæggende for glæden ved skriveprocessen. Med tekst-

behandling er det en smal sag at ændre fejl eller flytte afsnit. Ligeledes kan margin, skriftstørrelse og – typer ændres på få sekunder – for et afsnit, en side eller et helt manuskript.

Har man glemt et afsnit, kan det uden problemer føjes ind hvor som helst i teksten, det måtte ønskes, og omformuleringen af en linie er ikke længere forbundet med blyantstreger og rettelser.

Disse fordele i forhold til skrivemaskinen er alene en vægtig grund til at skifte til PC'en.² Men der er faktisk endnu mere væsentlige fordele, som kan begrunde et skift.

Selve skriveprocessen skifter karakter, når man går over til tekstbehandling. Hvor man før ventede med at skrive, til man havde indsamlet en stor del materiale, kan skriveprocessen nu rykkes frem. Herved bliver der en større grad af dialog mellem materialet og fremstillingen, hvor man hele tiden kan korrigere og blive inspireret til nye indfaldsvinkler, nye tanker.

Den norske lokalhistoriker Ståle Dyrvik fremhæver, at netop denne mulighed for at starte skriveprocessen tidligt er blandt de største fordele ved brugen af tekstbehandling. Dyrvik nævner, at det er muligt at starte med at skrive en disposition med hoved- og underpunkter ind på PC'en, og derefter skrive tekst ind i mellem disse punkter, efterhånden som undersøgelsen skrider frem.³

Derved bliver det et og samme manuskript, som omformes fra en disposition til den færdige tekst. Med Dyrviks ord findes der til enhver tid kun een udgave af manuskriptet, nemlig den aktuelle!

Omvendt kan man også bruge hvad Dyrvik kalder sammenføjningsmetoden, hvor forfatteren skriver udkast til forskellige afsnit etc. i tilfældig rækkefølge, for så efterhånden at føje dem sammen til et endeligt manuskript.

2. Der eksisterer dog også tekstbehandlingsanlæg, der ikke er baseret på PC'ere. F.eks. den billige og populære Amstrad Joyce. Dette anlæg er fortrinligt til tekstbehandling og kan også benytte regneark og databaseprogrammer.

Ulempen er imidlertid at Amstrad Joyce, ligesom andre tekstbehandlingsanlæg, benytter diskette- og styresystemstandarder, der vanskeliggør/umuliggør overflytning af data til den absolut mest udbredte standard på verdensplan.

3. Dyrvik, Ståle: Tekstbehandling i den intellektuelle skapingsprosessen. S. 8–9. I: »Vi tar EDB i bruk. Tekst- og databehandling i lokalhistorisk arbeid. 2. utg. (Oslo, 1987) s. 7–14.

Dyrvik har også indvendinger mod tekstbehandling, omend han mener, at historikerne fuldt og helt skal kaste sig ind i brugen af den. Blandt andet mener han, at man kan blive for fikseret på skærmens 80 karakterer gange 25 linier, idet muligheden for at se på diverse papirlapper og bladren i manuskripter forsvinder. Endvidere mener han, at historikeren bliver mere stavnsbundet, fordi PC'en ikke kan flyttes på samme måde som skrivemaskinen. Endelig frygter Dyrvik, at tænketiden bliver for kort, når skriveprocessen bliver så let.⁴

Hvad det første punkt angår, er det ikke indlysende, at papirlapper og manuskripter ikke kan finde anvendelse sammen med et tekstbehandlingsprogram. Een form for papirlapper er det nu en befrielse at undgå, nemlig dem til fodnoterne! Flere af de gode tekstbehandlingsprogrammer kan nu behandle fodnoter. Når man vil sætte en fodnote, markerer man det med et tastetryk, hvorefter et nyt skærmbillede dukker op. Her kan man skrive fodnoteteksten, og derpå vender programmet tilbage til hovedteksten og indsætter notenummer. Flyttes det afsnit, hvor noten er placeret, til et andet sted i teksten, omnummereres den automatisk, ligesom notens placering også korrigeres!

Endvidere har flere programmer også mulighed for at vise flere dokumenter på skærmen samtidigt, ligesom man kan springe imellem dem. Endelig kan programmer som Sidekick og Tornado Notes aktiveres fra et tekstbehandlingsprogram. Herved dukker et nyt skærmbillede op oven i manuskriptet. Dette nye skærmbillede svarer til en lap papir, hvorpå man kan skrive sine notater og gemme dem igen. I disse elektroniske notesblokke kan man lave lynhurtige søgninger på et eller flere ord, og der kan gemmes en mængde noter.

Det er naturligvis rigtigt, at en PC'er er svær at flytte rundt med. I hvert fald de, der ikke er beregnet til det. Imidlertid er der i de sidste år dukket transportable PC'er op, som vejer helt ned til 4–5 kg. Anvendelsen af dem gør arkivbesøg væsentligt lettere, idet notater nu kan skrives direkte ind, gemmes på diskette og overflyttes til den stationære PC'er på arbejdspladsen eller hjemme.

At tænkeprocessen hæmmes, når skriveprocessen lettes, mener jeg er forkert. Så meget mere som Dyrvik da også selv andetsteds i artiklen finder det positivt, at forskningen ved anvendelsen af tekstbehandling styrkes af muligheden for en stadig spiralgang mellem spørgsmål og svar, mellem skrivning og stofopsamling.⁵

Med tekstbehandling er det ikke alene de ovenfor nævnte muligheder, der kommer inden for rækkevidde. Også skrivning i spalter, automatisk fremstilling af register og indholdsfortegnelse, stavkontrol, overflytning af dele af eller et helt dokument til et andet manuskript, opstilling af tabeller og mulighed for at foretage beregninger på dem kan udføres. Sidst, men ikke mindst, kan data fra databaser, regneark og statistikprogrammer overføres til tekstbehandlingsprogrammet.

Den amerikanske historiker Richard Jensen skriver følgende:

“– the wordprocessor gives the author a new dimension of control over the text – a new ability to make revisions and additions; keep track of notes, ideas, and various drafts of a manuscript; and otherwise assemble thoughts into a coherent piece of writing. Old syllabi no longer have to be retyped; old vitas can be updated promptly; old bibliographies can be made current; old letters of recommendation can be recycled. Best of all, – writing becomes more fun.”⁶

4. Ibid s. 1–2 og s. 9.

I en anmeldelse af Dyrviks artikel i *Fortid og Nutid*, Bind XXIV, hefte 3, 1987, s. 250–51, stiller Asbjørn Hellum sig endnu mere kritisk end Dyrvik, idet han skriver »... skriftet efter min mening fokuserer for ensidigt på de positive sider ved anvendelsen af tekstbehandling og andre EDB-programmer ...«. (s. 251). Imidlertid anføres der ikke een grund til denne kritiske indstilling.

5. Ibid s. 14.

6. Jensen, Richard: *The Hand Writing on the Screen*. s. 36. I: *Historical Methods. A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*. Volume 20, number 1, Winter 1987. s. 35–45.

Den sidste sætning tror jeg vil kunne bekræftes af de fleste, som har arbejdet med tekstbehandling. Når dertil lægges muligheden for, som ovenfor antydtes, at hente oplysninger fra f.eks. databaser direkte ind i et manuskript samt at skrivning af franske, tyske og spanske tegn ikke længere er noget problem, ja så står i hvert fald een ting klar. Der er tid at spare!

Databaser

Fra en grundlæggende betragtning er databaser blot en elektronisk pendant til de velkendte kartotekskort. Der er da også databaseprogrammer – eller mere korrekt, kartoteksprogrammer – som i opbygning simulerer netop kartotekskort. Disse programmer, som ganske vist repræsenterer et fremskridt i forhold til papirbaserede kartoteker, distanceres imidlertid af en anden type – relationsdatabasen.⁷

Det er nogle af relationsdatabasens mange muligheder, som skal omtales i det følgende.

Ved en undersøgelse af en banks regnskabsbøger med henblik på en registrering af indlånernes erhvervsmæssige sammensætning, kunne en historikers kartotekskort se således ud:

Efternavn:	Fornavn:
Adresse:	Erhverv:
Sektor:	Beløb:
Kilde:	Side:

Historikeren indsamler derefter oplysninger for hver enkelt person og opretter et kartotekskort for hver. Kun et kort kan betragtes ad gangen, og sortering efter f.eks. navn er en langsommelig affære, hvis der er 1000 kort.

Dertil kommer, at det kun sjældent er nok at sortere kortet efter een betingelse. Ofte vil man gerne have oplysninger om, hvem der var beskæftiget i f.eks. landbrugssektoren, men herunder også om, hvorledes de i den sektor beskæftigede fordelte sig på erhverv som godsejer, gårdmand, husmand etc.

Endelig vil man jo også gerne have opklaret, hvor stort et beløb hvert enkelt erhverv og sektor har indbetalt eller lånt.

En afklaring af disse spørgsmål ved hjælp af papirbaserede kartotekskort vil nødvendiggøre flere sorteringer og optællinger af forskellige stakke. Tilmed vil der være en ikke ubetydelig risiko for fejltællinger etc. Det er næppe for meget sagt, at et sådant arbejde kan tage op imod et par dage, og hvis der er forskellige grupper af indbetalinger – f.eks. på flere konti, kan der være tale om ugevis, før samtlige sorteringer og beregninger er foretaget, hvorefter analysen af oplysninger først kan finde sted.

I databaseprogrammet indtaster man data i et forud defineret skema. Det, der svarer til et kartotekskort, kaldes en post (engelsk: record), og oplysningerne om navn, adresse m.v. kaldes felter (engelsk: fields). Databasen arrangerer oplysninger i en todimensional tabel, således:

	Efternavn	Fornavn	Adresse	Sektor	Erhverv	Beløb	Kilde	Side
1								
2								
3								
4								

7. Akkermans, Niek: SQL, the Quiet Revolution. (1986), Udgivet af Oracle Corporation, giver en udmærket og let forståelig introduktion til relationsdatabaser og søgesproget SQL (Structured Query Language), som i dag er den mest udbredte standard inden for databasesøgesprog.

hvor søjlerne er feltnavne, og rækkerne er poster. En række svarer altså til et kartotekskort og indeholder samme oplysninger. Hvert felt skal defineres som alfanumerisk, numerisk, datofelt m.m.

Definitionen sker for at fortælle programmet, hvorledes oplysningerne skal behandles. For eksempel vil beløbsfeltet her skulle defineres som numerisk, hvilket giver mulighed for at udføre beregninger på det. Et felt defineret som datofelt muliggør søgning på datoer.

Når tabellen er defineret og oplysningerne indtastet, er man nået lige så langt, som når det sidste kartotekskort er udfyldt. Arbejdet indtil da er lige så tidkrævende som ved kartotekskort. Det er fra dette stadium, at fordelene virkelig melder sig.

Hvis man ønsker posterne (kortene) sorteret på sektor, kan dette udføres med en enkelt kommando. På få sekunder kan der sendes en sorteret udskrift til printeren. Føjes der senere flere poster til, placeres disse automatisk i alfabetisk rækkefølge.⁸

Beregninger på numeriske felter kan foretages ikke alene for samtlige poster, men også for poster, som opfylder forskellige kriterier. En summering af beløb indbetalt af f.eks. husmænd med adresse i Marslev og efternavnet Jensen, kan foretages på få sekunder. Endvidere kan der tælles poster, som opfylder et eller flere kriterier. Alt kan naturligvis sendes til såvel skærm som printer.

Ønsker man at ændre oplysningerne i et felt for adskillige poster, som opfylder samme kriterier, kan denne operation udføres øjeblikkeligt. Har man f.eks. fejlagtigt placeret alle slagtere under håndværk i sektorfeltet og

ønsker det rettet til handel, klares dette med een kommando.

Til sortering, ændring, fremfinding og summering etc. er et databaseprogram således et meget stærkt værktøj, som kan spare historikeren en mængde tid. Det vil også muliggøre nye bearbejdninger af materialet, som hidtil har måttet udelades af ressourcemæssige grunde. Sådanne nye bearbejdninger til afprøvning af hypoteser bliver man ofte inspireret til under arbejdet med materialet. Med et databaseprogram kan nye sorteringer eller fremfindinger udføres øjeblikkeligt.

De fleste databaseprogrammer indeholder også en såkaldt rapportgenerator. Rapportgeneratoren er, som navnet lader ane, beregnet til at lave udskrifter fra databasen med. Det er muligt at lave opstillinger med sorteringer på flere felter og at få summeret numeriske felter med subtotaler på f.eks. sektorfeltet. Endvidere kan der generes udskrifter, som blot summerer de numeriske felter gruppevis.

De to former for rapporter, anvendt på samme data, kan ses på side 262.⁹

Der er således rige muligheder for behandling af data i et databaseprogram samt for at overføre oplysningerne eller dele heraf til f.eks. et tekstbehandlingsprogram, hvor yderligere redigering kan finde sted.¹⁰

Til de ovennævnte søgnings- og sorteringsfaciliteter kommer, at relationsdatabaser også indeholder mulighed for at oprette forbindelse mellem flere tabeller, som indeholder oplysninger, der har indbyrdes forbindelse. Denne mulighed for at relatere tabellerne til hinanden gennem et fælles feltnavn, kan i

8. Dette forudsætter dog, at sorteringen er sket ved hjælp af såkaldt indeksering. Herved ændres posternes rækkefølge i tabellen ikke fysisk, men logisk. Det vil sige, at ved at fjerne indekseringen igen, vil udskrifter igen fremstå i deres indtastede rækkefølge. Der kan indekseres på flere felter, hvorfor man let kan ændre sorteringen fra f.eks. sektorvis til erhvervsvis. Endelig kan der også sorteres, således at f.eks. erhverv sorteres inden for hver sektor.

9. Begge eksempler er lavet i databaseprogrammet dBASE III+ og herfra overført til tekstbehandlingsprogrammet.

10. Fremgangsmåden ved overførsel af en bibliografi oprettet i databaseprogrammet dBASE III til et tekstbehandlingsprogram, og den anden vej, vises i Jensen, Richard: *The Hand Writing on the Screen*, s. 41-42.

Det er muligt at opbygge en bibliografi over samtlige læste/relevante bøger, og ved hjælp af forudbestemte stikord, at eksportere f.eks. alle bøger med stikordet EDB og historie til en artikels bibliografi.

Eksempel på rapport med sortering på felter

Navn	Adresse	Sektor	Beløb
Sektor Handel			
Nielsen	Odense	Handel	2500
Jensen, J.	Odense	Handel	2000
Jørgensen, P.	Odense	Handel	2000
Kruise	Nyborg	Handel	3500
Subtotal			10000
Sektor Håndværk			
Hansen, Jens	Odense	Håndværk	500
Hansen, Jens	Gislev	Håndværk	2000
Petersen, H.	Mangler	Håndværk	200
Subtotal			2700
Sektor Industri			
Olsen	Svendborg	Industri	700
Subtotal			700
Sektor Landbrug			
Jensen, Claus	Marslev	Landbrug	2000
Larsen, Poul	Marslev	Landbrug	400
Jensen, H.	Gislev	Landbrug	200
Subtotal			2600
Total			16000

Eksempel på den summariske rapport:

Sektor	Beløb
Sektor Handel	
Subtotal	10000
Sektor Håndværk	
Subtotal	2700
Sektor Industri	
Subtotal	700
Sektor Landbrug	
Subtotal	2600
Total	16000

Tabel 1:

	Navn	Adresse	Beløb
1	Hansen	Odense	1000
2	Olsen	Odense	750
3	Jensen	Odense	900
4	Nielsen	Nyborg	1000

Tabel 2:

	Navn	Adresse	Beløb ¹
	Jensen	Odense	500
	Nielsen	Odense	300
	Olsen	Odense	500
	Sørensen	Odense	600

forbindelse med nogle former for undersøgelse viser sig uvurderlige. Forudsætningen er naturligvis, at data i de to tabeller har en sammenhæng samt at sammenhængen kan identificeres entydigt. Tabel 1, 2, 3 og viser et eksempel:

Hvis man et kort øjeblik ser bort fra, at navnet Hansen og adressen Odense ikke er tilstrækkelig information til at identificere pågældende entydigt, så vil man nu kunne danne en ny tabel, som ser således ud:

Tabel 3:

	Navn	Adresse	Beløb	Beløb ¹
1	Olsen	Odense	750	500
2	Jensen	Odense	900	500

Tabellen har sammenlignet de to tabeller og trukket de poster, hvor såvel navn som adresse var ens, ud. Af disse poster er der dannet en ny tabel, hvori oplysning om såvel beløb som beløb¹ er medtaget. Man kan forestille sig mange andre sammenhænge, hvor denne bearbejdningstilstand vil være til gavn. For eksempel hvis man ønsker at undersøge kirkebøger, folketællingslister og flere andre kilder. Der kunne så oprettes en tabel med oplysninger fra hver kilde, indeholdende navn, adresse, forældre, og oplysninger om erhverv m.v. Disse tabeller kan så på et senere tidspunkt sammenknyttes på basis af f.eks. overensstemmelse mellem navn, adresse og forældre i de forskellige tabeller. Ved en sådan sammenknytning vil man kunne lette et arbejde, som hidtil har krævet meget af historikerens tid.

Det er næppe nødvendigt at understrege, at sådanne automatiske sammenknytninger skal foretages med endog særdeles stor forsigtighed. PC'en overvejer ikke, hvorvidt de to poster, som har samme navn og adresse i de to tabeller skulle være to individer. Den sammenknytter blot posterne, når de ønskede betingelser er opfyldt.

Problemet omkring postsammenknytningen (engelsk: record linkage) er da også noget, som optager megen tid blandt de historikere, som arbejder med udvikling af programmer, som er specifikt rettet mod historieforskningen.¹¹ Problemet hænger sammen med udviklingen af såkaldt kontekstsensitive databaser, som Max Planck Institut für Geschichte i Göttingen, i samarbejde med bl.a.

historikeren Hans Jørgen Marker fra Dansk Data Arkiv i Odense, arbejder med.¹²

Skønt det er et spændende projekt, er det ikke sandsynligt, at særlig mange historikere vil have behov for sådant programmel. Derimod vil anvendelsen af standardprogrammel blandt historikere og andre humanister formentlig opleve en kolossal vækst i de kommende år.

Farer ved anvendelsen af databaser

Inden omtalen af databaser forlades, skal der falde et par bemærkninger om farer og ulemper ved deres anvendelse.

En af farerne er behovet for standardisering af data. Hvis der igennem den periode, som man arbejder med, er sket forandringer i stavemåden af f.eks. et stednavn kan det være nødvendigt at ændre den stavemåde, der er brugt i kilderne. Grunden hertil er, at der ellers ved søgning i databasen efter dette stednavn, vil komme et resultat, der ikke er dækkende. Andre stavemåder end den specificerede vil nemlig ikke blive fundet. Da det ikke er muligt, eller hensigtsmæssigt, at huske alle stavemåder, er det nødvendigt at standardisere denne, således at en søgning vil give alle poster, der opfylder de specificerede betingelser.

En anden risiko er forbundet med ændringer af oplysninger i databasen. Hvis man indtaster en oplysning fra en kilde om erhverv for en person, og senere fra en anden kilde finder ud af, at det første erhverv var forkert, er det let at rette. Samtidig med at man retter oplysninger fra een kilde med oplysninger fra en anden, mister man imidlertid data fra den første. Det er ikke som en overstregning, hvor man kan se det tidligere erhverv. Oplysningen er væk!

Måden hvorpå dette undgås, er altid at

11. Andersen, Kåre: Historie og EDB – nok en gang! s. 26–7.

Thaller, Manfred: *Methods and Techniques of Historical Computation*, s. 150–54.

Marker, Hans Jørgen: *Max Planck Institut für Geschichte*, s. 30–33. I: *DDA-nyt*, nr. 42, sommer 1987, s. 27–34.

12. Marker, H. J.: *Max Planck Institut für Geschichte* s. 30–33 og Thaller, M.: *Methods and Techniques ... omtaler dette arbejde*.

tage en kopi af den »kildetro« fil¹³ på disketten, inden man bearbejder den. Gør man ikke det, kan man senere opdage, at værdifulde data er gået tabt, og kilden må undersøges igen. Fremgangsmåden kan også benyttes ved standardisering, således at man standardiserer på en kopi.

En tredje og sidste risiko, der skal omtales, har relation til den anden. Med den stigende anvendelse af EDB-registre i administration og andre steder, vil fejl og ændringer ikke længere kunne ses af kilderne. De vil gå tabt, og her er der desværre ikke nogen redning.

Det bliver derfor sværere i anvendelsen af EDB-registre som kilder at påvise fejl og skarnstreger.

Regneark

Til standardprogrammel hører de såkaldte regneark (engelsk: spreadsheet). Navnet skyldes, at skærmbilledet forestiller et ark papir med en mængde celler, hvori man kan indtaste værdier. Herunder ses et udsnit af et typisk skærmbillede fra et regneark:¹⁴

21	A	B	C	D	E	F
22	Data:	Eksport fra de Britiske Øer 1820-1850				
23		Mio. Pund				
24	År	Y	X	X ²	XY	Trend
25	1820	36.4	0	0	0	30.78
26	1821	36.7	1	1	36.7	31.80
27	1822	37.	2	4	74	32.82
28	1823	35.4	3	9	106.2	33.85
29	1824	38.4	4	16	153.6	34.87
30	1825	38.9	5	25	194.5	35.89
31	1826	31.5	6	36	189	36.91
32	1827	37.2	7	49	260.4	37.93

Regnearket er defineret af henholdsvis søjler og rækker. Søjler benævnes A, B, CAA, AB, AC etc., og rækkerne benævnes 1, 2, 3, Mange regneark har i dag ca. 200 søjler og op til 10000 rækker.

Den umiddelbare fordel ved et regneark er, at beregninger ikke foretages ved henvisninger til de konkrete tal, men derimod ved reference til tallenes placering. Da en celled placering entydigt kan identificeres ved hjælp af hhv. søjlens og rækkens betegnelse, vil en henvisning til celle B25 også være en henvisning til værdien 36,4. Med forskellige kommandoer kan man bede regnearket om at ud-

føre beregninger på cellerne. F.eks. vil »Sum (b25:b32)« summere tallene mellem celle B25 og celle B32 og placere resultatet i den celle, hvorfra kommandoen er skrevet. Ændrer man derefter en af værdierne i det angivne område, vil regnearket automatisk ændre summen.

Årsagen til denne automatik er, at regnearket gemmer de formler, hvormed man angiver hvilke beregninger som ønskes udført. Et eksempel på sådanne formler kan ses herunder, hvor de formler som ligger bag ovenstående regneark er vist:

13. Data organiseres på en diskette i filer. En fil kan sammenlignes med en hængemappe, hvori der ligger papirer/oplysninger om et afgrænset emne.

14. Eksemplet er hentet fra: Floud, R.: An Introduction to Quantitative Methods for Historians. 2. ed. (London, 1979), s. 89.

21	A	B	C	D	E	F
22	Data:	Eksport fra de Britiske Øer 1820-1850				
23		Mio. Pund				
24	År	Y	X	X ²	XY	Trend
25	1820	36.4	A25-A\$25	C25 ²	B25*C25	B61
26	A25+1	36.7	A26-A\$25	C26 ²	B26*C26	F25+B\$62
27	A26+1	37	A27-A\$25	C27 ²	B27*C27	F26+B\$62
28	A27+1	35.4	A28-A\$25	C28 ²	B28*C28	F27+B\$62
29	A28+1	38.4	A29-A\$25	C29 ²	B29*C29	F28+B\$62
30	A29+1	38.9	A30-A\$25	C30 ²	B30*C30	F29+B\$62
31	A30+1	31.5	A31-A\$25	C31 ²	B31*C31	F30+B\$62
32	A31+1	37.2	A32-A\$25	C32 ²	B32*C32	F31+B\$62

Sammenlignes de 2 udsnit af det samme regneark, ses det, at kun værdierne i cellerne B25 til B32 er indtastet direkte som værdier. Samtlige andre tal, bortset fra 1820, er udregnet på basis af Y og årstal. Hvis et af tallene i søjle B forandres, vil de værdier, der er afhængige af tallet i den celle også blive forandret. Ændres f.eks. tallene i B25 til B32, vil E25 til E32 automatisk ændres. Årsagen hertil er, at de alle er afhængige af værdierne i søjle B. Iøvrigt vil også værdierne i søjle F ændres, idet de også er afhængige af de øvrige søjler. Det fremgår blot ikke af det her viste udsnit af regnearket.

Da et regneark giver muligheder for at kopiere de formler, som bruges, er der også på dette område megen tid at spare ved beregninger. Det er nemlig kun nødvendigt at skrive den øverste kommando i hver søjle. Indholdet i den celle kan derefter kopieres ned i de underliggende celler og ændrer automatisk referencen, hvis det er nødvendigt. Således er celle C25 kopieret ned i området fra C26 til C32, og referencen til søjle A har regnearket selv justeret.

Regneark indeholder også funktioner til statistiske beregninger, lige fra gennemsnit over standardafvigelse til lineær og multipel regression.¹⁵

Beregninger, som med lommeregner, papir

og blyant ville tage timevis, kan udføres på få sekunder med et regneark. Da de indtastede data kan overføres til tekstbehandlingsprogrammer som tabeller m.m., er det ganske store tidsbesparelser, der kan blive tale om. Endvidere gør det samme sig gældende for regneark som for databaser: muligheden for lynhurtigt at afsteste hypoteser om sammenhænge m.v. Ofte må sådanne afstestninger, som kan være inspireret af en »sidste øjeblikke tanke«, undlades af tidsmæssige hensyn. Det er ikke længere nødvendigt.

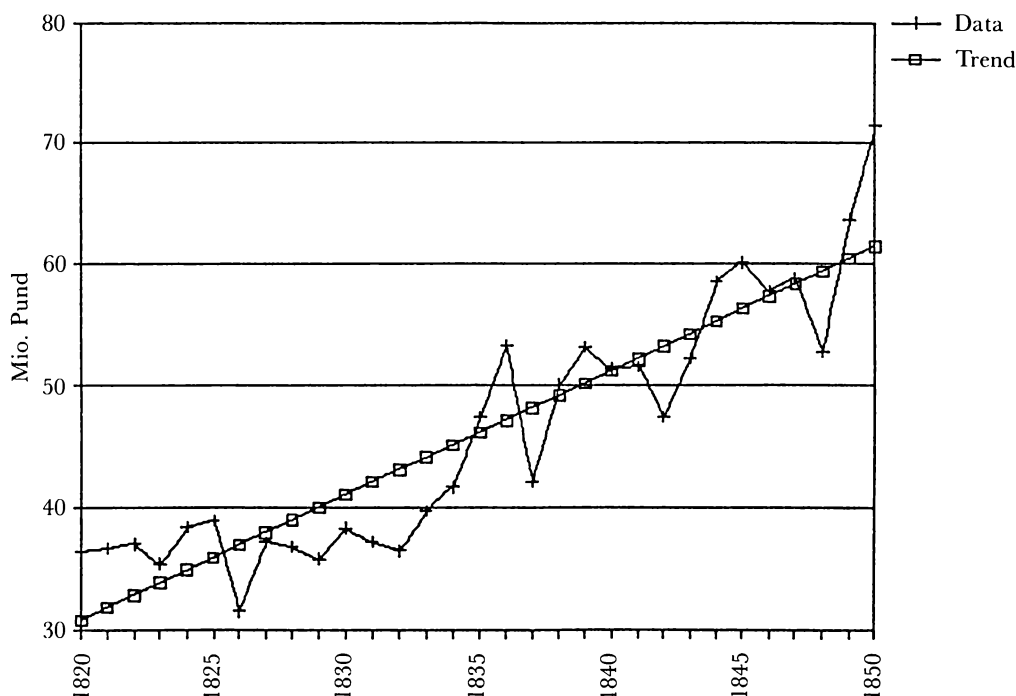
På side 266 er data fra regnearket ovenfor udtrykt grafisk ved hjælp af regnearkets indbyggede grafikdel.

Også data fra f.eks. databaseprogrammer kan læses ind i et regneark med henblik på dannelsen af en graf eller lignende. Forbruget af timer eller dage med at tegne grafer i hånden er hermed et overstået kapitel. Hvem kender ikke frustrationen over at have lavet en graf på baggrund af forkerte data? Arbejdet med at lave en ny er intet problem ved brug af regneark. De forkerte data rettes blot i regnearket, hvorefter grafen automatisk tilpasses de nye data, og den korrekte graf kan printes ud.

For de historikere, som hyppigt arbejder med talbehandling og statistik, er regnearket

15. Dog skal man være opmærksom på, at f.eks. regneark som Lotus 123, der er det absolut mest udbredte på verdensplan, ikke i de statistiske standardfunktioner tager hensyn til, hvorvidt talmaterialet er en stikprøve eller en population. Beregningen foretages altid, som om datamaterialet er en population. Se: Woods, Jr., Robert, L.: Skills for Historians: Getting Something Done with a Computer, s. 206.

Eksport fra de Britiske Øer 1820–1850.

et uundværligt værktøj, og kun ukendskab til dets eksistens og muligheder kan forsvare manglende brug af det.

Har historikeren behov for avancerede statistiske analyser af et talmateriale, findes der også deciderede statistikprogrammer, hvoraf SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) nok er blandt de mest kendte.¹⁶ Også statistikprogrammer åbner mulighed for overførsel af data til tekstbehandlingsprogrammer, ligesom de kan importere data fra f.eks. regneark og databaser.

Også under anvendelsen af regneark er det en god ide altid at tage en kopi af de originale data inden man udfører beregninger på dem. Hvis beregningerne herefter ændrer de originale data, er de stadig tilgængelige.

Integrerede programmer

I det ovenstående er programmer med forskellige formål behandlet hver for sig. Imidlertid findes der såkaldt integrerede program-pakker, som indeholder både tekstbehandlings-, database- og regnearksmoduler. Der er især to fordele ved disse programmer. For det første er overførsel af data mellem de forskellige moduler noget nemmere end ved særskilte programmer. For det andet anvender programmerne ofte enslydende kommandoer i alle moduler. Det letter indlæringen af de forskellige programmoduler, idet man kun behøver at lære een kommandostruktur, hvor man ved 3 særskilte programmer ofte er nødt til at lære 3 forskellige.

Ulempen ved integrerede programpakker er som oftest, at der i bestræbelserne på at øge

16. SPSS der oprindeligt kun kørte på mainframes (meget store computere), kan nu også anvendes på en PC'er. Det samme gælder statistikpakken SAS, der netop er blevet tilgængeligt for PC'ere.

integrationen ind i mellem går nogle faciliteter tabt. Det vil sige, at det enkelte modul i pakken kun sjældent er helt så godt som de bedste enkeltstående programmer. Der er dog undtagelser fra denne regel.¹⁷

Undervisning

Standardprogrammer som de ovennævnte kan være historikeren en stor hjælp i forskningen. Det er givet, at PC'en og tekstbehandlings-, database- og regnearksprogrammer i de kommende år vil vinde stor udbredelse blandt humanister.

Denne udvikling er allerede godt igang i USA, hvor der siden 1981 har været en kraftig vækst i antallet af lærere ved de humanistiske fakulteter, som anvender PC'ere. Væksten har været særlig markant blandt de yngre lærere.¹⁸

Alderens betydning m.h.t. anvendelsen af PC'ere vil sandsynligvis også gøre sig gældende herhjemme.

Den mest betydende faktor i udbredelsen af PC'ere blandt historikere er formentlig undervisning i anvendelsen af denne nye teknologi. Her er undervisning af såvel lærere som studerende naturligvis af betydning. Hvis skævheden i aldersfordelingen skal undgås, eller blot mindskes, er det af afgørende betydning, at også lærere og andre etablerede historikere tilbydes undervisning i EDB. En anden, men lige så stor forudsætning er naturligvis, at de pågældende er motiverede til at tilegne sig den nye teknologiske muligheder.

Særlig vigtig for den fremtidige udvikling er imidlertid undervisningen af morgendagens historikere – de studerende. Uden kvalificeret undervisning, som kombinerer anvendelsen af EDB med en humanistisk dimension, vil et dårligt resultat være følgen.

Derfor er det min opfattelse, at det er vigtigt at brugen af EDB forsøges integreret i

universitetsundervisningen i så stort omfang, som det er muligt. Forinden er det imidlertid nødvendigt, at de studerende har et godt kendskab til EDB og anvendelsen heraf på historiske problemstillinger. Derfor slipper man ikke uden om tidligt i studiet at undervise i EDB. Denne udvikling er da også allerede kommet til udtryk på bl.a. Odense Universitet. I forbindelse med den ny humanistbekendtgørelse indførtes obligatorisk undervisning i anvendelsen af EDB. Undervisningen blev knyttet til faget kvantitativ metode og hovedvægten lagdes som en naturlig følge heraf på regneark.

Det er min opfattelse, at denne sammenknytning af EDB og kvantitativ metode er uheldig. Historiestuderende er ikke udpræget positive over for statistik, og risikoen for en afsmitning af denne holdning på EDB-anvendelsen er stor.

EDB's anvendelse i historieforskningen er langt fra begrænset til beregning af regressionsanalyser og lignende. Det skulle da også gerne være fremgået af ovenstående. Det er derfor sandsynligt, at forståelsen for det store potentiale i anvendelsen af PC'ere vil vinde, såfremt undervisningen heri løsrives fra undervisningen i kvantitativ metode.

I en artikel af Robert S. Tannenbaum fremhæves det, at en af forudsætningerne for en vellykket undervisning af humanister i anvendelsen af EDB er, at de studerende selv ønsker at lære at bruge computere og er villige til at bruge megen tid på det.¹⁹

Undervisningens indhold er genstand for megen diskussion. Skal humanister lære at programmere? Spørgsmålet knytter sig til de før omtalte bestræbelser på at udvikle programmel specifikt rettet mod historieforskningens behov. Set i det perspektiv er det nemlig nødvendigt, at nogle historikere kan programmere. Men er det nødvendigt at have kendskab til programmering for at udnytte PC'en og det omtalte standardprogrammel?

17. En af disse undtagelser er programpakken SMART, som anvendes i undervisningen af historiestuderende ved Odense Universitet.

18. Jensen, Richard: *The Hand Writing on the Screen*, s. 35–36.

19. Tannenbaum, Robert S.: *How Should We Teach Computing to Humanists?* S. 225. I: *Computing and the Humanities*, vol. 21. no. 4, 1987. S. 217–225.

Det er givet, at kendskab til programmering i nogle situationer kan være en fordel også ved anvendelsen af standardprogrammel. Når det er sagt, skal det imidlertid understreges, at det efter min opfattelse ikke er en forudsætning for et stort udbytte af PC'en, at man kan programmere.²⁰ Derimod er det helt nødvendigt med en grundlæggende forståelse af mikrodatamatens opbygning tillige med de vigtigste kommandoer i styresystemet MS-DOS eller PC-DOS.²¹ I modsat fald vil en hensigtsmæssig udnyttelse af computer næppe være mulig.

Undervisningen i standardprogrammel for historiestuderende, og andre der arbejder med historien, bør tage udgangspunkt i tekstbehandling. Det at skrive længere manuskripter er en opgave, som studerende, forskere m.fl., alle beskæftiger sig med, og fordelene ved tekstbehandling vil hurtigt vise sig. Efter at de studerende herved er blevet fortrolige med computeren kan databaseprogrammel og regneark introduceres.

Den nærmeste fremtid

PC'en er en isoleret arbejdsstation, hvorfra hele arbejdet foregår. Imidlertid kan den også bruges i andre sammenhænge, som i de nærmeste år formentlig vil vinde stor udbredelse.

Her tænkes på muligheden for at trække data fra eksterne databaser.²²

Universitetsbibliotekerne og Det Kongelige Bibliotek er allerede i færd med at indlæse oplysninger om bogbestanden på EDB. I første omgang er det de indgående bøger, som registreres, hvorimod den bestående bogbestand af ressourcemæssige grunde ikke umiddelbart kan indlæses på EDB. Mulighederne for optisk scanning undersøges dog i øjeblikket.²³ Det Kongelige Bibliotek, som også registrerer bøger fra Universitetsbiblioteket i København, har ligesom Odense Universitetsbibliotek åbnet databaserne for søgninger via det offentlige telefonnet.²⁴ Det er herefter muligt at sidde ved PC'en derhjemme og søge i disse databaser og udtrække oplysninger herfra.

Denne mulighed eksisterer naturligvis ikke kun for Danmarks vedkommende. Bibliografier som Cumulative Book Index, Humanities Index, Historical Abstracts, Ulrich's International Periodicals Directory, Books in Print m.fl. er i øjeblikket tilgængelige via det offentlige telefonnet.²⁵

Nogle for historikere og arkæologer særligt interessante muligheder er Det kulturhistoriske Centralregister ved Nationalmuseet i København og museernes EDB-registrering i øvrigt. DKC er et EDB-register over fund og

20. For en diskussion af dette spørgsmål, se bl.a. Tannenbaum, Robert S.: How Should We Teach Computing to Humanists? og Ide, Nancy M.: Computers and the Humanities Courses: Philosophical Bases and Approach. I *Computers and Humanities*, vol. 21, no. 4, 1987 s. 209–215.

21. PC-DOS (og MS-DOS) er det styresystem som anvendes på IBM kompatible PC'ere. Denne standard er den absolut mest udbredte på verdensplan, ligesom programudbuddet er enormt sammenlignet med alle andre standarder. Af den grund bør det efter min opfattelse være den standard, som undervisningen tager udgangspunkt i. Endelig er IBM-kompatible PC'ere i dag så langt nede i pris, at næsten enhver kan overkomme at købe en. Det er ikke tilfældet med f.eks. Apples MacIntosh eller Regnecentralens maskiner.

22. For en grundig introduktion til eksterne humanistiske og samfundsfaglige databaser, adgang til dem, søgeteknikker etc. henvises til: Melchior, Barbara: *Databaser i undervisningen. En orientering om brug af humanistiske og samfundsfaglige databaser i skole- og højer uddannelse*. (Kbh., 1987). For en kort men udemærket gennemgang af, hvorledes man henter oplysninger i en ekstern database henvises til: Carlsen, Jeppe m.fl.: *Eksportinformation. Håndbog for eksportører*. S. 102–14. (Odense Universitet, 1986).

24. Meddelt den 7/3 1988 pr. telefon af Jytte Christensen på Det Kongelige Biblioteks Informations- og Dokumentationsafdeling. Boserup, N. I. og Nielsen, Erland Kolding: *Det Kongelige Biblioteks REX/REGINA-system – i perspektiv*. I: *Bogens Verden* nr. 5, 1987. Odense Universitetsbibliotek udgiver pjecen: *Mini-SØG, eksterne brugere*. (OUB, februar, 1988) hvori man kan finde oplysninger om ODIN basens indhold, søgekommandoer etc.

25. Natvig, Kristin: *Humanistiske databaser. I: Humanistiske Data*, 3–86, s. 13–21.

anlæg af kulturhistorisk interesse, fra stenalder til nyere tid i Danmark. Det er bl.a. de såkaldte sognebeskrivelser, der er indtastet på EDB i databasesystemet ORACLE. Databasen kan kaldes op fra en PC'er via det offentlige telefonnet, men det er også muligt at få tilsendt udskrifter fra Centralregisteret.²⁶

Danske museer er i høj grad engageret i anvendelsen af EDB i registreringsmæssige øjemed. De færdige registre vil være en stor lettelse i forbindelse med anvendelsen af oplysninger om museens genstande – for såvel forskere og studerende som publikum.

På Nationalmuseet er man i færd med at registrere oplysninger om genstande fra museets 3. og 4. afdeling i databasesystemet ORACLE, og flere afdelinger kommer til i de kommende år. Registreringerne er et led i Nationalmuseets udbygning. Til databasesystemet bliver knyttet en billeddatabase, således at det også, med det nødvendige udstyr, vil være muligt at kalde et billede af genstandene frem på skærmen. Også disse registre vil blive tilgængelige via telefonnettet.²⁷

På arkiverne arbejdes der ligeledes med mulighederne for EDB-registrering af arkivalierne. På de lokalhistoriske arkiver er der udviklet EDB-programmel, der muliggør søgning på samtlige kategorier af materiale, og Rigsarkivet undersøger for tiden mulighederne for at overføre registraturoplysninger til EDB.

I udlandet er Stockholms Historiske Data-

base vel det i Danmark bedst kendte eksempel. Rotemannen, som databasen hedder, er en registrering af demografiske data fra Stockholm i perioden 1878–1926. Registreringen er endnu ikke færdig, men nogle distrikter i Stockholm er dog registrerede. Databasen indeholder bl.a. oplysninger om indbyggernes navn, adresse, fødsels- og dødsdag, erhverv, køn, uddannelse, fattighjælpsmodtagelse m.m.

Registreringen har muliggjort en udnyttelse af kildematerialet, som førhen var praktisk talt umulig på grund af de komplicerede søgeprocedurer.²⁸

Problemet med de udenlandske databaser er naturligvis, at en søgning kan løbe op i anselige priser, samt at det ikke er enhver forundt at have en PC'er med modem til sin rådighed. Heldigvis er der hjælp at hente.

Sideløbende med udviklingen af Compact Disc afspillere til stereoanlægget er der nemlig udviklet optiske lagringsenheder, CD-ROM. CD står stadig for Compact Disc og ROM for Read Only Memory. ROM betyder, at der ikke kan lagres data på den optiske plade, men kun læses derfra. Fordelen ved en sådan plade i forhold til f.eks. disketter er, at de kan rumme op til 6–700 megabyte data. Hvis det er en abstrakt oplysning, så hjælper det vel at nævne, at det svarer til et par hundrede tusinde A4 sider.

Når denne enorme lagringskapacitet kombineres med avancerede søgemuligheder, op-

Langballe, Annema Hasund: Humanistiske bibliografiske databaser. I: Humanistiske Data, 1–87, s. 85–87.

Desmarais, Norman: Laser Libraries. I: Byte, May 1986, s. 235–46.

Badgett, Tom: On-Line Databases: Dialing for Data. I: PC-Magazine vol 6, no. 9, May 12, 1987, s. 238–58.

26. Christoffersen, J.: Det Kulturhistoriske Centralregister. (Nationalmuseet, 1985)

Larsen, Carsten U.: Et spørgsmål om indgange. I: Nationalmuseets Arbejdsmark 1986, s. 104–105. Sidstnævnte artikel indeholder også en række eksempler på, hvordan søgesproget SQL kan anvendes i Centralregistret.

For at få adgang er det dog nødvendigt først at rette henvendelse til Det kulturhistoriske Centralregister.

27. Nationalmuseets Dokumentationsenhed: Dokumentér. (Endnu upubliceret rapport).

Floryan, M.; Hansen, Henrik Jarl; Sjøstrøm, J. og Thamdrup, O.: EDB på museerne. Udgivet af Statens Museumsnævn, september 1987.

28. Perlings, Sven: »Rotemannen« – En databas för forskning och undervisning. (Stockholm Historiska Databas, 1984.)

Fogelvik, S. og Sperlings, S.: SHD. An Introduction. (Pjece udgivet af Stockholms Historiska Databas.)

står der pludselig fantastiske muligheder for decentralisering af store databaser. Flere af de førnævnte bibliografiske databaser er således tilgængelige på CD-ROM.²⁹

Nogle forlag er begyndt at udgive opslagsværker på CD-ROM. I USA har et af de største software firmaer, Microsoft, således udgivet en CD-ROM plade kaldet Microsoft Bookshelf, som indeholder The American Heritage Dictionary, som svarer til Ordbog over det danske sprog, The World Almanac and Book of Facts, Business Information Sources, en synonymordbog og flere andre værker. Et andet firma – Grolier – har udgivet Academic American Encyclopedia på CD-ROM.³⁰

Disse værker kan kaldes fra særlige programmer, hvorefter man kan søge efter f.eks., stikord og lignende. Søgningen varer typisk 10 sekunder, hvorefter man har alle steder i f.eks. encyclopedien, hvori ordet San Francisco indgår. Ved nogle af disse CD-ROM er det endog muligt at søge direkte fra et tekstbehandlingsprogram, og teksten i opslagsværket kan overflyttes til manuskriptet i tekstbehandlingsprogrammet.³¹

Udgivelsen af bibliografier, biografier og opslagsværker vil utvivlsomt accelerere i de kommende år i takt med udbredelsen af CD-ROM maskinerne.

En spændende opgave med CD-ROM kunne være indlæsning af kildetekster til CD-ROM. Herefter ville det være muligt at lave søgninger på alle tænkelige kombinationer. Hvad der vil kunne spares af tid på kildesøgning behøver vist ikke nærmere omtale. Kombineret med muligheden for scanning af tekst (d.v.s. optisk genkendelse og indlæsning), sætter det straks tanker i gang i retning af

f.eks. samtlige udkomne danske aviser indlæst på CD-ROM. Med sådan en tanke realiseret kan man på få minutter få referencer til samtlige artikler, som har omtalt f.eks. Tietgen og Privatbanken.³²

Anvendelsen af eksterne databaser og CD-ROM vil i fremtiden kunne tilbyde historikere mange fordele. En form for undervisning heri bør derfor udbydes af de historiske institutter på universiteterne. De der ikke længere har deres gang på universiteterne vil kunne finde hjælp i den megen litteratur, der for tiden dukker op om emnet. Måske burde de historiske institutter, arkiverne og museerne begynde at udbyde en form for efteruddannelse?

Nogle bliver vel allerede nu triste ved tanken om aldrig mere at få en bog, trykt på papir, i hænderne. Men behøver det at blive sådan?

Publicering

Mange historieforskeres resultater bliver i dag publiceret. Det kan være i artikel- eller bogform. Med DeskTop Publishing (DTP) udstyr, bestående af en PC'er, en laserprinter, en scanner og et DTP program er det nu muligt at lave det færdige lay-out uden at sende manuskriptet til trykkeri.

Med et DTP program kan brugeren indlæse billeder fra en scanner, grafer fra et regneark og tegninger fra et tegneprogram direkte i teksten. Der kan skrives med mange forskellige skrifttyper og – størrelser, og resultatet kan enten printes ud på en laserprinter eller gemmes i et format, så det kan fotosættes direkte.

29. Nihei, Wes: CD-ROM Resource Guide. I: PC-World, April 1986, s. 256–59.

Desmarais, Norman: Laser Libraries...

30. Bibliotekar Bente Hvidberg, Informationsprojektet Interaktive Medier arbejder for tiden på en liste over CD-ROM produkter. Listen forventes publiceret.

31. DeMaria, Rusel: Microsoft's Bookshelf. I Byte, January 1988, s. 176–76.

Byers, T. J.: Built by Association. I: PC-World, April 1987, s. 244–51.

Desmarais, Norman: Laser Libraries...

32. For en spændende gennemgang af perspektiverne i optisk lagring af kildemateriale og oplysninger herom, se: Fonnes, Ivar: EDB-baserte brukertjenester i Arkivverket. Noen perspektiver. I: Vi tar EDB i bruk, s. 21–29. Demografiska Databasen, Umeå – Haparanda i Sverige har allerede indlæst kirkebogsmaterialet fra byen Skellefteå på CD-ROM. Perioden der dækkes er 1720–1900.

Fordelene ved anvendelsen af sådant programmel er flere. Dels spares der penge til sætning, lay-out og formattering af teksten hos trykkeriet, og dels er brugerens kontrol over lay-out og korrekturprocessen større end tidligere.³³

Nogle tror, at med DTP udstyr til sin rådighed kan alle udfærdige trykværdige dokumenter. Det er ikke tilfældet. Lige som det kræver uddannelse at blive historiker, kræver det også uddannelse at tilrettelægge lay-out. Derfor kan man ikke placere et DTP anlæg hos enhver forsker, som skal publicere en bog el. lign.

Hvad angår manuskripter til publicering vil en laserprinter som hovedregel ikke kunne levere en tilstrækkelig kvalitet. Især vil billederne være for ringe. Her er det fortsat nødvendigt at sende det færdige manuskript til fotosætning og trykning på et professionelt trykkeri, men fordelene ved DTP vil stadig være gældende.

Forskningsinstitutioner og andre, som formidler historie, vil ofte med fordel kunne tage DTP i anvendelse.

Afslutning

EDB i historieforskningen er et nyt værktøj –

ikke en ny metode.³⁴ Det er vigtigt at holde sig for øje, at den historiske metode, kildekritikken etc. ikke forandres, men at vi får et nyt kraftfuldt værktøj i hænderne, hvormed vi kan udføre flere og mere komplicerede undersøgelser hurtigere og med en større præcision end før.

Hertil kommer, at muligheden for udveksling af data øges kraftigt, hvis alle oplysninger, som egner sig dertil, f.eks. indtastes i en database fremfor på kartotekskort. Andre historikere, som ønsker at bruge samme kilde materiale til nye og anderledes undersøgelser, kan herefter modtage data på en diskette, hvorved meget dobbeltarbejde undgås. Det er en selvfølge, at den person, som har indsamlet oplysningerne bestemmer, hvornår han/hun vil frigive dem til f.eks. Dansk Data Arkiv.³⁵

Anvendelsen af EDB i historieforskningen er kommet for at blive – som på alle andre områder af samfundslivet. Det er ingen nytte til at trække sig væk fra dette nye værktøj, ligesom der heller ikke er nogen grund hertil.

I stedet må man efter min opfattelse trække kraftigt på EDB og herunder også PC'ere, men naturligvis løbende udvikle en diskussion om, hvilke konsekvenser, positive såvel som negative, anvendelsen af EDB har på forskningen.

33. Humanistiske Data: Nr. 2–87, p. 40–60: Per H. Jacobsen: Desktop Publishing. Udgivet af: NAVF's EDB-Center for Humanistisk Forskning.

For en grundigere orientering om Desktop Publishing kan henvises til de danske EDB-blade »Datatid«, »PC World Danmark« og »Computerworld« samt de amerikanske tidsskrifter »Byte«, »PC-World«, »PC-Magazine« og »Publish«, der alle jævnligt indeholder omtale af DTP-udstyr og dets anvendelsesmuligheder.

34. Omend det næppe kan undgås, at anvendelsen af EDB vil kunne have metodiske konsekvenser.

35. Dansk Data Arkiv har allerede lagret en del historiske data på elektroniske medier. For disse henvises til DDA tidsskrift: DDA-Nyt, som indeholder fortegnelser over dette materiale.

For Norges vedkommende findes der en kortfattet oversigt i: Fagertun, Frederik: Registreringscentralen for historiske data og Thorvaldsen, Gunnar: Norsk Samfunnsvetenskapelig Datatjeneste. Begge I: Vi tar EDB i bruk, hhv. ss. 15–16 og 17–20.

Udskiftningen i Midtjylland – en rekonstruktion

Af Asger Th. Simonsen

I.

Det midtjyske Middelsom herred kan minde om et Jylland en miniature. Det ligger stort set i området mellem Randers og Viborg, mod nord afgrænset af Nørreå, mod syd af Gudenå. Man finder her de landskabstyper, som er karakteristiske for hovedlandet: vældige engstrækninger langs åerne, gode landbrugsjorder i de østlige sogne, men vestpå mere »skarpe« egne med hede- og lyngstrækninger.

Det var altså et godt valg, Klaus Thingholm Kristensen gjorde, da han udpegede dette herred som *case-study* for sin afhandling, »Når hver fik sin lod«. ¹ Bogens tema er udskiftningen og dens historiske baggrund, et emne, der ikke behøver nærmere præsentation for at vække læserens interesse til live. Dertil kommer, at afhandlingen behandler udskiftningen i et typisk privat fæstegodsområde. (Der var i slutningen af det 18. århundrede kun få selvejerbønder i Middelsom herred). Dette giver hans arbejde et særlig

interessant perspektiv. For selv om størstedelen af kongerigets bøndergods tilhørte private godsejere, er det ikke desto mindre en kendsgerning, at litteraturen om udskiftningen har været koncentreret om selveje- eller arvefæstedistrikter (de sidstnævnte under kronen). ²

Det er unægteligt en anselig opgave, forfatteren har givet sig i kast med. Han har gennemgået et omfattende, utrykt kildemateriale, opsporet dels i godsarkiver, dels i lokal- og centraladministrationens arkiver. Han er meget velbevandret i faglitteraturen, og overalt i afhandlingen diskuterer han sine resultater med den nyeste forskning inden for landbohistorien. Hans arbejde bærer præg af en meget stor indsats i behandlingen af kvantitativt materiale, idet tekst og bilag rummer ikke mindre end 34 tabeller og figurer. Derimod kunne den sproglige fremstilling have fortjent en skrap sanering med det formål at få ryddet op i mange af de mildest talt labyrintiske sætningskonstruktioner.

Asger Th. Simonsen, f. 1943, cand. mag., bosiddende i Schweiz.

1. Klaus Thingholm Kristensen: *Når hver fik sin lod. Studier i udskiftning og konjunkturforløb i et midtjysk herred*. Landbohistorisk Selskab, Odense. 1985, 161 s., ill. – Bogen er forsynet med tabeller, figurer, kort, noter, bilag samt litteraturliste. Den er udsendt i Landbohistorisk Selskabs såkaldte »studieserie«, d.v.s. prisbillige udgivelser af specialer og lign. afhandlinger. I dette tilfælde er der tale om en let bearbejdet udgave af forfatterens hovedfagsspeciale i historie ved Århus Universitet.
2. Litteratur om udskiftningen blandt selvejere: Harald Nielsen: »Oversigt over udskiftningen i det forrige Skanderborgske rytterdistrikt (o. 1770–1820)«, i: *Jyske Samlinger*, Ny rk. III, 1954–56, s. 27–64; Valdemar Andersen: »Udskiftningen i Riberhus amt«, i: *Fra Ribe Amt*, 1973, s. 193–259. Blandt kronens arvefæstere: Birthe Stig Jørgensen: »Bønderne og udskiftningen i Hørsholm amt«, i: Svend Gissel (red.): *Landbohistoriske studier tilegnede Fridlev Skrubbeltvang*, Kbh., 1970, s. 112–128; Jørgen D. Rasmussen: *Bønderne og udskiftningen*, Kbh., 1977. I begyndelsen af 1780'erne var endnu kun et mindretal af kronens bønder arvefæstere, men ikke desto mindre optrådte de øvrige kronfæstere ofte som om de i lighed med selveje- og arvefæstebønder havde rettigheder m.h.t. udskiftningens gennemførelse. Det havde de rent juridisk ikke (se senere), men alligevel skete udskiftningen af deres landsbyer i mange tilfælde på deres initiativ. Rentekammeret, der i den situation fungerede som »lodsejer«, var meget lydhør over for de almindelige kronfæsternes ansøgning om udskiftning og lod dem ofte få et stort ord at skulle have sagt i selve udførelsen af projektet. Se Birthe Stig Jørgensen: »Udskiftningen af krongodset i Nordsjælland«, i: *Fra Frederiksborg Amt*, 1966, s. 1–100. – Litteraturen om de private godser og udskiftningen er mindre omfattende. Poul Nissen: »Udskiftningen i Præstø amt«, i: *Aarvog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt*, 1943, s. 36–66; samme: »Udskiftningen i Fyns stift«, i: *Fynske Årbøger*, 1959, s. 121–170. Hertil kommer en meget spredt litteratur i lokalhistoriske tidsskrifter om udskiftningen af enkelte landsbyer, der som regel hørte under private godser.

Opgavens sigte er at undersøge udskiftningens – som det hedder – »periodisering og dele af det årsagskompleks, som ligger til grund for periodiseringen.« Udskiftningens historiske forløb vil forfatteren forklare ved hjælp af følgende faktorer: effekten af de store udskiftningsforordninger af 23. april 1781 og af 15. juni 1792,³ fæsternes og godsejernes »holdning« til udskiftningen og endelig de økonomiske konjunkturers indflydelse.⁴

Det er lykkedes Kristensen at efterspore tidspunktet for udskiftningen i 33 af herredets 37 landsbyer. Udskiftningen tog så småt fart i begyndelsen af 1780'erne, men derefter indtrådte der en pause indtil år 1789. Fra dette tidspunkt kom der atter skred i bevægelsen, som kulminerede i 1789–93 med atten udskiftninger. Endelig fandt i årene 1795–97 den sidste udskiftningsbølge sted med ni udskiftninger.⁵

En analyse af tidspunkterne for de enkelte udskiftninger viser, at ingen af de to udskiftningsforordninger på kort sigt havde nogen større effekt. Forklaringen på udskiftningens forløb skal derfor ifølge Kristensens opfattelse først og fremmest søges i udviklingen af de økonomiske konjunkturer på lokalt plan. Derimod tillægger han, når alt kommer til alt, ikke bøndernes eller godsejernes holdninger nogen større værdi som selvstændig forklaring, men lader dem stort set fremstå som en afhængig variabel af konjunkturforløbet. For at udtrykke det firkantet er hans tese, at hverken godsejere eller bønder var interesseret i udskiftningen, så længe det gik landbruget skidt. Vendte konjunkturerne til det bedre, skete der samtidig en holdningsændring hos

både godsejere og fæstere til fordel for udskiftningen.

Anden halvdel af det 18. århundrede var som bekendt en økonomiske blomstringstid. Der var imidlertid langt fra tale om en jævn og stabil fremgang, navnlig 1780'erne bød på alvorlige tilbageslag for landbruget. I Midtjylland satte krisen ind 1783–84 og varede indtil høsten 1790. Især 1785, 1788 og 1789 var slemme kriseår med dyrtid og misvækt foruden alskens sygdom og elendighed blandt folk og fæ.⁶

Tilbagegangen kan Kristensen dokumentere på grundlag af minutøse analyser af kornpriseres udvikling, foldudbyttet og fæstebøndernes restancer. De sidstnævnte udgør et hovedpunkt i argumentationen. Medens bønderne i begyndelsen af 1780'erne var så godt som restancefri, steg deres gæld i årenes løb og nåede i slutningen af årtiet et »betragteligt omfang«.⁷

På den anden side viser den efterfølgende udvikling i restancerne, at tiderne fra og med 1790 blev bedre. Gælden gik stærkt ned, og landbrugets økonomi var i halvfemserne kendetegnet ved uafbrudt vækst.

Kristensen hævder, at den økonomiske krise i 1780'erne kan forklare den pause, der opstod i udskiftningsbevægelsen.⁸ En række indberetninger fra herredets godsejere til rentekammeret i 1785 afslører da også, at ingen af dem ønskede at få fællesskabet ophævet. Fem år senere var konjunkturerne vendt til det bedre, og følgelig skete der en markant holdningsændring til fordel for udskiftningen. Nu var først og fremmest bønderne blevet ivrige efter at få udskiftet, hvorimod gods-

3. Klaus Thingholm Kristensen tager ikke hensyn til effekten af udskiftningsforordningen af 13. maj 1776. Den har dannet juridisk grundlag for de få byer i herredet, som blev udskiftet o. 1780–82. – Et særligt punkt i afhandlingen drejer sig om effekten af udskiftningsforordningen af 1792. Denne forordning bestemte, at lodsejerne kunne afkræve fæsternes renteudgifterne i forbindelse med investeringerne i udskiftningen. Ligeledes kunne de to parter ved fæsteskit indgå frivillig aftale om forhøjelse af landgilden.

4. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 19–11.

5. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. Kap VI, s. 93–108.

6. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. Kap IV, s. 41–72.

7. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 63.

8. Dette synspunkt er m.h.t. udviklingen på rigshistorisk niveau fremsat af Claus Bjørn: »Udskiftningsforordningen af 23. april 1781 og dens plads i dansk landbrugs historie«, i: *Forordning om jordfællesskabets ophævelse ...*, Kbh.: Landbrugsministeriet, Matrikeldirektoratet, 1981, s. 14.

ejerne stillede sig mere tøvende over for sagen. De gik dog efterhånden med til, at reformerne skulle gennemføres.⁹

Kristensen kan påvise, og her er der virkelig tale om en landbohistorisk finesse, at bønderne i stor udstrækning selv måtte betale om ikke alle, så dog nogle af udgifterne ved udskiftningen.¹⁰ Denne løsning var uden hjemmel i 1781-forordningen og stod i direkte modsætning til centraladministrationens fortolkning af bestemmelserne, hvorefter lodsejerne, det vil i dette tilfælde sige godsejerne, alene skulle bære omkostningerne ved udskiftningsarbejdet. (Mere herom senere). Ifølge Kristensen var det af afgørende betydning, at de bedre tider rent faktisk satte bønderne i stand til at klare disse udgifter.¹¹

Årene 1788–1790 var de store hoveribevælgelses epoke. Hoveriprotester og -strejker skyldede hen over det ganske land og skånedes heller ikke Middelsom herred.¹² Tværtimod var bønderne her stærkt engageret i bevægelsen. Ifølge Kristensen havde den økonomiske fremgang gjort bønderne mindre afhængige af godsejerne, og dette førte til, at de nu fik »mod og lyst« til at protestere mod hoveriet.¹³ Han antyder, at der kunne være en sammenhæng mellem hoveribevægelsen og udskiftningen, men tør ikke give noget endeligt bud. Derimod drager han den bagvendte slutning, at bønderne ville have protesteret mod ophævelsen af fællesskabet, såfremt de havde foretrukket at blive ved det gamle. For deres protester mod hoveriet viser jo, at de ikke var bange for at give deres utilfredshed til kende.¹⁴ Men Kristensen har ikke fundet spor efter eventuelle udskiftnings-protester!

I den endelige konklusion s. 134 kan forfatteren da også konstatere, at der var et »ty-

deligt sammenfald imellem konjunkturer, holdninger og periodiseringen af udskiftningen«. Dog må han indrømme, at år 1789, som ikke var noget godt høstår, »komplicerer billedet lidt«. D.v.s., dette år, hvor udskiftningen for alvor tog fart, passer ikke rigtigt ind i tesen om sammenhængen mellem de økonomiske konjunkturer og genoplivelsen af udskiftningsbevægelsen. Alligevel tøver forfatteren ikke med s. 133 at betegne 1789 som et »vendepunkt«. Det forklarer bare ikke den selvmodsigelse, som helt oplagt sætter spørgsmålstegn ved Kristensens hypotese.

Sandheden er da også, at denne ret simple hypotese ikke kan forklare så frygtelig meget om udskiftningen i Middelsom herred, selv om der naturligvis er noget om snakken. I virkeligheden er der tale om en kompliceret – og derfor langt mere interessant, proces, end forfatteren forestiller sig. Det kan undre, at det aldrig lykkes for Kristensen at se udskiftningen i det rette forklarelsens lys, for hans afhandling er fyldt med data af forskellig slags, som burde have ledet hans tanker ind på andre baner. Men det sker bare ikke...

Kristensen begår metodisk set den fundamentale fejltagelse, at han alt for ensidigt anskuer udskiftningen ud fra fæstebøndernes synsvinkel. Godsejernes rolle reducerer han nærmest til at være de passive tilskuere. F.eks. er deres holdning til udskiftningen stort set kun defineret som enten »positiv« eller »negativ«, nogen udførlig redegørelse for deres motiver får man aldrig. Her ligger miseren! For sandheden er, at det ifølge udskiftningsforordningerne var godsejerne og dem alene, som i deres egenskab af lodsejere til bøndergodset tog initiativ til og beslutning om ophævelsen af fællesskabet.¹⁵ Som fæstere

9. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. Kap. V, s. 73–108.

10. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. Kap VII, s. 109–131.

11. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 86.

12. Claus Bjørn: »The Peasantry and Agrarian Reform in Denmark« i: *Scandinavian Economic History Review*, XXV, 1977, s. 117–37; samme: »Den jyske proprietærfejde«, *Historie*, Ny rk., XIII, 1979, s. 1–70, spec. s. 12–22.

13. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 20.

14. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 87.

15. Samtlige udskiftningsforordninger opererer kun med begrebet lodsejer som den person, der juridisk set havde rettigheder m.h.t. udskiftningen. Dette forhold gør Kristensen s. 13–14 da også selv klart rede for.

havde bønderne ganske enkelt ikke en snus at skulle have sagt, men måtte helt og holdent affinde sig med, hvad herskaberne allernådigst havde udtænkt vedrørende fællesskabets fremtid. En undersøgelse af udskiftningens historie på de *private godser* må derfor nødvendigvis tage udgangspunkt i ledelsen af *godssystemet*, d.v. s. den traditionelle enhed af privilegeret hartkorn og bønderhartkorn. (Dette gælder selvsagt ikke selvejer- eller arvefæstebønder, idet disse optrådte i den dobbelte rolle som lodsejer og jordbruger.¹⁶)

Hovedspørgsmålet må derfor dreje sig om, hvordan den enkelte godsledelse har vurderet nytten af at gennemføre en udskiftning af bøndergodset. I slutningen af det 18. århundrede var sådanne vurderinger blevet stedse mere vanskelige. De nye tider med bondebekyttende reformlovgivning og store ændringer i de social-økonomiske forhold havde skabt usikkerhed om de fremtidige vilkår for godssystemet. Godsejerne blev tvunget til at tage langt større hensyn end tidligere til problemer så som ændringer i arbejdskraftens sammensætning, markedsforholdene, adgangen til kapital, rentabiliteten af deres investeringer m.v. Skulle de fortsat basere deres indkomstgrundlag på den traditionelle hovedgårdsdrift med hoveriydelser? Eller skulle de omlægge godsdriften, afløse på hoveriet og i højere grad satse på bøndernes pengeafgifter? I sidste tilfælde ville en udskiftning af bondebruget være særlig fordelagtig. Ingen af datidens landøkonomer tvivlede om, at en udskiftning efter en overgangsperiode på få år ville resultere i et forøget afkast på bøndergodset. En sådan produktionsforøgelse kunne altså muliggøre overgangen fra naturalafgifter i form af arbejde, d.v.s. hoveri, til mere

kontante penge- eller kornafgifter. Udskiftningen kunne herved blive et led i en større modernisering af hele godssystemets økonomi.

Det var godsejernes holdning til sådanne overordnede problemer, som i sidste ende afgjorde, om bøndergodset skulle udskiftes eller ej. Om fæsterne var for eller imod udskiftningen, kunne godsejerne stort set være ligeglade med. Og dog, hvis bønderne pressede kraftigt på for at få reformerne ført ud i livet, kunne der naturligvis blive tale om en slags samspil mellem de to parter i bestræbelserne på at få fællesskabet ophævet.

I de følgende tre afsnit er det meningen at skitsere en omfortolkning af udskiftningens historie i Middelsom herred. Gennemgangen vil blive afgrænset til tidsrummet 1785–92 og geografisk set koncentreret om den adelige familie Scheels store godsbesiddelser i den østlige del af herredet. Denne afgrænsning finder man også de facto i »Når hver fik sin lod«. For ikke alene var Scheel'erne toneangivende i herredet, idet de rådede over godt 40% af bønderhartkornet, men kildematerialet er i det hele taget bedst bevaret på deres godser.¹⁷ Skildringen baserer sig i første række på materiale i Kristensens bog, suppleret med trykte kilder i den udgave af forvalterbreve, »Storlandbrug under omformning«, som Landbohistorisk Selskab udsendte i 1982.¹⁸ Denne udgivelse har Kristensen også gjort brug af. Derimod kender han intet til Hugo Mathiessens biografi af lensgreve Jørgen Scheel, der levede 1768–1825. Denne bog giver en mesterlig skildring af grevskabet Scheels (mis)forhold og er slet og ret uundværlig, hvis man vil studere udskiftningen i Middelsom herred.¹⁹

16. Spørgsmålet er, om ikke litteraturens noget ensidige behandling af selvejer- og krongodsdistrikter med deraf følgende opmærksomhed på *bøndernes* indstilling, har forledt Kristensen til at anvende samme metodiske synsvinkel på udskiftningen på de private godser i Middelsom herred?

17. Jvfr. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 74.

18. Ole H. Christensen: *Storlandbrug under omformning. Uddrag af danske godsforvalterbreve 1784–1792*. Landbohistorisk Selskab, Kbh. 1982.

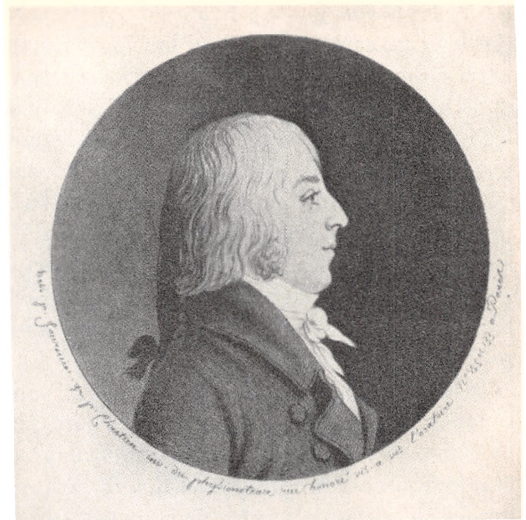
19. Hugo Mathiessen: *En greve. Jørgen Scheel til grevskabet Scheel, stamhuset Gl. Estrup samt Ulstrup (1768–1825)*, Kbh., 1954. – Kildematerialet til Mathiessens biografi består i hovedsagen af Jørgen Scheels meget omfattende privatarkiv (17 pakker) i Rigsarkivet. Det er ikke utænkeligt, at der her findes mere stof om udskiftningen på hans godser. (Klaus Thingholm Kristensen har ikke benyttet arkivet).

II.

Scheel'erne var de store matadorer i Middelsom herred. Lensgreve Jørgen Scheel (1718–86) var ved midten af 1700-tallet ganske enkelt den største jordbesidder i Nørrejylland. Hans godser lå spredt i et bælte fra Grenå til Viborg. Selve grevskabet bestod af syv hovedgårde, blandt dem Skjern og det langt mindre Karmark i Middelsom herred. Scheel var desuden besidder af det enorme stamhus, Gammel Estrup, på Djursland. Endelig ejede han nogle private godser; et af disse var hovedgården Ulstrup, der ligesom Skjern og Karmark var beliggende i Middelsom herred.²⁰

Sønnen Christen Scheel fik tilskødet Ulstrup som mødrearv. Han døde i 1771 som ung, lovende diplomat i St. Petersborg. Hans enke, Eleonora Scheel Raben, arvede Ulstrup, og her opholdt hun sig til sin død i 1808. P.g.a. den korte afstand mellem Ulstrup, Skjern og Karmark havde de tre godser fælles forvalter. Godsdriften på Ulstrup bestyrede den myndige enkegrevinde dog selv, hvorimod Skjern og Karmark var bortforpagtet.²¹

I 1786 døde den gamle Jørgen Scheel. Hans sønnesøn, også navngivet Jørgen Scheel – i den familie efterabede man kongehusets navneskik! – arvede kun 17 år gammel grevskabet. Stamhuset Gl. Estrup tilfaldt den gamle greves enke, medens Ulstrup fortsat tilhørte grevinde Scheel Raben som privat ejendom. Indtil den unge Jørgen Scheel blev fuldmyndig i 1793, stod grevskabet under formynderskab af gehejmekonferensråd H. A. Brockenhuus. Han og enkegrevinden på Ulstrup har stået for den daglige administration, da Jørgen Scheel var hjemmefra i årene

Lensgreve Jørgen Scheel (1768–1825) pådrog sig i 1788 en »studiegæld« på 12.000 rigsdaler. Med dette beløb kunne han have foretaget en udskiftning af grevskabets landsbyer i Middelsom herred. Nu blev bønderne i stedet pålagt at deltage i finansieringen. (Stik af G. L. Cretien, Paris 1800).

1785–89. Han fulgte i dette tidsrum den for sin stand obligatoriske uddannelseskariere: først et studieophold ved Sorø Akademi, dernæst et par år ved et tysk universitet (i dette tilfælde Göttingen) og til slut en lille dannelsesrejse til en eller flere af Europas storbyer.

Det siger sig selv, at disse specielle familieforhold har været af afgørende betydning for udskiftningen af ikke alene grevskabets, men også Ulstrups bøndergods.²² Med den gamle greves bortgang opstod der 1786–89 et vakuum i ledelsen af grevskabet, og alt tyder på, at den daglige administration under Scheel Rabens og Brockenhuus' opsyn har udskudt alle større afgørelser, herunder spørgsmålet om fællesskabets ophævelse, indtil den unge

20. Slægten Scheel er omtalt i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. under navnet »Skeel (Scheel)«. Greve Jørgen Scheel (1768–1825) omtales kort under Christen Skeel (1743–1771). Om slægtens jordbesiddelser, se Hugo Mathiessen, anf. arb. s. 7–15; Ole H. Christensen, anf. arb. s. 33–40. Klaus Thingholm Kristensen s. 32 gør kun lidt væsen ud af Scheel'ernes godshistorie.

21. Hugo Mathiessen. Anf. arb. s. 15 og 21–22, samt Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 32.

22. Klaus Thingholm Kristensen interesserer sig ikke for Scheel'ernes familieforhold. Det fremgår f.eks. intetsteds af hans bog, at den Jørgen Scheel, der i 1785 i en indberetning til rentekammeret indtog en negativ holdning til udskiftningen, ikke er identisk med sønnesønnen Jørgen Scheel, der i 1790 rent faktisk påbegyndte udskiftningen af grevskabets byer!

greve vendte hjem fra sin studierejse og selv overtog roret.

Problemer var der nemlig nok af. Den gamle Jørgen Scheel var en dårlig økonom, en »flottenhejmer«, der som den første begyndte at sprede, hvad slægten gennem århundreder havde samlet til sig.²³ Ved sin død i 1786 efterlod han grevskabet med en pantegæld på ca. 70.000 rigsdaler,²⁴ hvad der naturligvis betød, at godsadministrationen måtte føre en stram økonomisk politik for at klare dagen og vejen. Renter og afdrag på gælden har gjort et meget stort indhug i grevskabets årlige nettooverskud, som i årene omkring 1790 i gennemsnit beløb sig til 3750 rd.²⁵ I dén situation var der ikke råd til at kaste sig ud i større udgiftskrævende projekter som f.eks. udskiftning af bøndergodset.

I 1780'erne var godsadministrationens holdning til udskiftningen da også klar nok: Man tog ikke selv initiativ til udskiftning, men hvis andre lodsejere i den pågældende landsby forlangte det, tog man del i projektet. Denne linie var i god overensstemmelse med bestemmelserne i udskiftningsforordningen af 23. april 1781. Det fremgår her af § 2, at såfremt lodsejeren var eneejer af landsbyen, kunne han alene bestemme, om den skulle udskiftes eller ej. Var der flere lodsejere i samme by, stillede sagen sig anderledes. I så fald kunne bare en lodsejer forlange sin andel udskiftet, men samtidig skulle der laves en fuldstændig plan for hele byens udskiftning, som de øvrige lodsejere skulle være med til at

bekoste (§ 3). Når én lodsejer forlangte sin andel udskiftet, blev resultatet som regel, at hele landsbyen blev udskiftet. For på langt sigt ville det påføre de øvrige uforholdsmæssig store udgifter, hvis de udsatte den endelige udskiftning af deres gårde til et senere tidspunkt.

Et par eksempler illustrerer den holdning, grevskabet indtog i 80'erne. I de førnævnte indberetninger til rentekammeret i 1785 erklærede den gamle Jørgen Scheel, at han ikke ønskede sine landsbyer udskiftet. Samme år godkendte han ikke desto mindre udskiftningen af landsbyen Hammershøj i Sdr. Lyng herred (naboherredet norden for Middelsom). Ifølge forvalter Anders Svendsen på hovedgården Skjern skete det »efter hr. gehejmeråd Plesses forlangende«.²⁶ Denne gehejmeråd er identisk med den meget reformivrige Chr. Ludvig Scheel v. Plessen til Selsø, Lindholm og Fussingø,²⁷ af hvilke herresæder det sidstnævnte er beliggende i Sdr. Lyng herred. Scheel v. Plessen var medlodsejer af Hammershøj og kunne derfor lægge pres på grev Scheel. Da derimod et par bønder i nabobyen Hvidding samme år ansøgte om at få deres landsby udskiftet, – de har utvivlsomt være inspireret af eksemplet i Hammershøj, – kunne Jørgen Scheel uden videre afvise dem. Han var nemlig eneejer af Hvidding.²⁸

Selv om kilderne ikke siger noget direkte om motiverne til denne holdning, er der ingen tvivl om, at finansieringen af udskiftningen har været det afgørende problem. 1781-for-

23. Denne karakteristik står at læse hos Ejnar Poulsen: »Om Skjern slot og gods«, i: *Fra Viborg Amt*, 1955, s. 23.

24. Hugo Mathiessen. Anf. arb. s. 63.

25. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 36, 38.

26. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 74, og Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 279.

27. *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. (se under Scheel-Plessen, C. L., 1741–1801) omtaler Scheel v. Plessens store indsats i landboreformerne. Han var således medlem af den store landbokommission (på Reventlow-fløjen), og som amtmand over Københavns amt gjorde han en betydelig indsats i forbindelse med udskiftningen blandt kronens arvefæstere. Se: Jørgen D. Rasmussen: *Bønderne ...* passim.

28. Klaus Thingholm Kristensen har ikke rigtig fat i denne sammenhæng. S. 74 konkluderer han korrekt, at Jørgen Scheel har accepteret udskiftningen i Hammershøj, fordi en anden af byens lodsejere (Scheel v. Plessen) forlangte det. Det samme gælder iøvrigt landsbyen Tånum (s. 78), som Ulstrup gods havde andel i. Kristensen kender ikke initiativtageren til denne udskiftning, men der er igen tale om Scheel v. Plessen. (Se *Danske slotte og herregårde*, red. Aage Roussel, 2. udg., bd. 14, 1966, s. 21). S. 134 søger Kristensen ikke desto mindre at forklare disse to udskiftninger ved hjælp af økonomiske faktorer: I 1785 skete udskiftningen i Hammershøj inden den dårlige høst i dette år, og 1787 blev Tånum udskiftet, fordi dette år var relativt godt!

ordningen påbød, at lodsejerne skulle udrede omkostningerne i forbindelse med den tekniske side af udskiftningsarbejdet, d.v.s. opgaver som landmåling, lodafsætning, korttegning m.m. Også en eventuel udflytning af gårde fra landsbyen – så afgjort den største udgiftspost – skulle lodsejerne bekoste, men staten stillede i udsigt, at den ville bidrage med kontante tilskud. De eneste byrder, bønderne kunne blive pålagt, bestod i at yde udflytterne forskellige assistancer i form af arbejde eller kørsler (§§ 3, 21–23). Disse lovbestemmelser var imidlertid uklart formulert, idet de ikke utvetydigt fastslog, at det var lovstridigt at afkræve fæsterne en del af eller ligefrem samtlige kontante udgifter i forbindelse med udskiftningen. I 1786 og 87 kom der imidlertid en afklaring på betalings-spørgsmålet, idet rentekammeret dels i et promemorie til amtmanden på Hald amt,²⁹ dels i den såkaldt »lille« forordning af 8. juni 1787 klart forbød godsejerne at læsse udgifterne over på fæsterne.

Den nærmere baggrund for promemoret er ikke kendt, men der er næppe tvivl om, at betalings-spørgsmålet har været grundig debatteret i jyske godsejerkredse. En alvorlig mangel ved udskiftningsforordningen var efter mange godsejeres overbevisning, at den ikke indeholdt fordelagtige, økonomiske incitamenter til at investere i udskiftningen. En udskiftning med udflytning af en eller flere

gårde kunne sagtens blive en bekostelig affære for lodsejeren,³⁰ men han havde ingen sikkerhed for, at investeringerne blev forrentet med en rimelig profit. Det var ikke tilladt at forøge den årlige landgilde, en løsning, som først forordningen af 15. juni 1792 åbnede mulighed for. Derimod stod det godsejerne frit at forøge indfæstningerne i tilfælde af fæsteforandring. For den midtjyske godsejer har denne løsning kun på langt sigt været tilfredsstillende. Som bekendt var livsfæstet en velfunderet institution i Jylland, og dette gjaldt ikke mindst Middelsom herred. Resultatet var forholdsvis få fæsteskit og som følge heraf færre indkomster for herskaberne.³¹ Endelig kunne godsejerne gribe til den løsning at forøge bøndernes hoveri. Men her var der tale om en højst tvivlsom og usikker udvej. Navnlig i kriseårene i 1780'erne har det været vanskeligt at forøge bøndernes tvangsarbejde, og efter nedsættelsen af den store landbokommission i 1786 har løsningen ikke mere fået det blå stempel i toneangivende kredse. Desuden var de tider for længst forbi, hvor bønderne passivt lod sig byde hvad som helst på hovmarken. Talrige obstruktioner og provokationer fra hovbøndernes side havde belært godsejerne om, at tiden snarere var moden til at få hoveriet, om ikke ligefrem afløst, så dog gjort bestemt.³²

Nu var 1781-forordningen selvfølgelig ikke helt meningsløs, set fra et godsejerstand-

29. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb., s. 110.

30. V. A. Hansen, Frydendal, reformvenligt medlem af den store landbokommission og embedsmand i rentekammeret, anslog i 1792 omkostningerne på et gods med 800 tdr. bønderhartkorn til 20.000 rdl. (Ulstrup og Skjern havde tilsammen ca. 950 tdr. htk.). Se Claus Bjørn: »Udskiftningsforordningen ...«, s. 22. Hansens overslag er overdreven stort og gælder i hvert fald kun meget mønsterværdige udskiftninger og udflytninger. Klaus Thingholm Kristensen konkluderer s. 124, at udskiftningen i Middelsom herred aldrig oversteg 500 rdl. brutto pr. landsby.

31. Om livsfæstets stabilitet i Jylland, sammenlignet med f.eks. Sjælland, se Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske landbosamfund 1500–1800*, Kbh., 1978, s. 339–46, 459–65. På Skjern og Ulstrup skete der tilsammen årligt 5–6 fæsteskit. Det har betydet, at indfæstningerne skulle forhøjes endda meget stærkt, hvis omkostningerne ved udskiftningen skulle dækkes ind i løbet af rimelig tid. Klaus Thingholm Kristensen, Bilag E og F. – Det hedder da også i landbokommissionens forestilling til forordningen af 15.6.1792, at der ikke hidtil havde foreligget tilstrækkelig kraftige motiver (kun »den glæde at befordre bondens vel og håb om noget forøget indfæstning») for godsejerne til at gennemføre udskiftningen. Se Hans Jensen: *Dansk jordpolitik 1757–1919*, bd. I, Kbh., 1936/1975, s. 182.

32. Der er næppe tvivl om, at hoveriet generelt set blev forøget i tidsrummet 1770–1790, men spørgsmålet er, hvor stor denne stigning var og hvornår den fandt sted. Om det sidste punkt findes ingen afgørende udsagn. Om det første hævder Thorkild Kjærgaard, at der nærmest var tale om en fordobling. Thorkild Kjærgaard: »Gårdmandshoveriet i økonomisk og social sammenhæng. I anledning af en bog

punkt, for ellers var der næppe blevet udskiftet så mange landsbyer i 1780'erne, som der rent faktisk blev. En del af datidens fremskridtsvenlige godsejere var uden tvivl drevet af uplettet idealisme. Men ønsket om at ville, som det ofte hed dengang, befordre bondens vel kunne sagtens forenes med krasse, økonomiske overvejelser. På de godser eller gods-komplekser, hvor fæsterne sad med virkelig store restancer, kunne en udskiftningsreform for herskabet.²³ I sådanne tilfælde kunne en reform nemlig betyde, at fæsterne takket være en produktionsforøgelse på bøndergodset blev i stand til at betale om ikke alt, hvad de skyldte i restancer, så i det mindste de løbende, årlige afgifter. Og dét var allerede noget!

Skal man tro de midtjyske godsejere, var disse forudsætninger ikke til stede i Middel-som herred. De var tværtimod overbevist om, at deres fæstere var så velstillede, at disse burde deltage i finansieringen af reformerne

på bøndergodset. Som kancelliråd Schow til Randrup gods i den vestlige del af herredet udtrykte det: Hvorfor skulle han betale for noget, der »a' tide ventelig kunne blive dem [bønderne] til største fordel?«³⁴ Var der hold i disse påstande?

III.

Landbrugsressourcerne i Midt- og Vestjyl-land var knappe. Det betød, at landbefolkningen gennem århundreder havde måttet tilpasse sig en langt mere diversificeret erhvervsstruktur, end det var tilfældet i det østlige Danmark. Den animalske produktion indgik således med større vægt i bondehus-holdningen, og dette gjaldt specielt Middel-som herred, hvor bønderne havde adgang til fortrinlige engarealer. Alle former for husflid, ofte organiseret i primitive forlagsindustrier, bidrog med at skaffe kontante indtægter til huse. I sognene omkring hovedgården Skjern var f. eks. hørforarbejdningen af stor betydning.³⁵ Denne spredning af erhvervs- og ind-

om hoveriet på Egeskov«, *Fortid og Nutid*, bd. XXVII, 1978, s. 422 note 6; samme: *Konjunkturer og afgifter*. Landbohistorisk Selskab, Kbh. 1980, s. 33–35. Nogen overbevisende dokumentation for denne antagelse leverer Kjærgaard ikke. Hans hovedargument er, at taksterne for pengeafløsningen af hoveriet steg meget kraftigt, men glemmer at tage hensyn til, at perioden også var præget af stærk inflation. Denne har fra 1771–80 til 1786–90 udgjort ca. 60%, såfremt man tør bruge prisstigningerne på sjællandsk jordegods som indeks. (V. Falbe Hansen: *Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne*, I. del, Kbh., 1889/1975, s. 99–100). – Om jyske bønders klager over forøget eller »strengt« hoveri og om stemningen i Jylland efter regeringsskiftet 1784 og nedsættelsen af landbokommissionen, se Claus Bjørn: »Den jyske proprietærfejde...«, s. 12–22. En af chefideologerne i det konservative, jyske godsejerparti, F. L. C. Beenfeldt til Serridslevgård, fordømte den godsejer, der pålagde hovbønderne »ekstra-hoveri«: Han burde – skrev Beenfeldt i 1787 – »udpipes af proprietærernes klasse«. Der var langt mere fornødt i at få den slags arbejder ordentligt udført af daglejere. Men Beenfeldt var på den anden side ikke indstillet på, at hoveriet burde gøres til en én gang fastslået eller bestemt forpligtelse. F. L. C. Beenfeldt: »Samtale imellem trende danske jordegodsejere fra Sjælland, Fyn og Jylland...« (1787) s. 57, 64, i: *Bondefrigørelsen i Danmark. Tre bidrag til den offentlige drøftelse af bondens stilling 1786–90*, genudgivet af Claus Bjørn, Kbh., 1980.

33. Dette synspunkt blev fremført i den store landbokommission af V. A. Hansen, Frydendal. Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske landbosamfund...*, s. 395.

34. Klaus Thingholm Kristensen Anf. arb. s. 83.

35. Den særlige erhvervs- og landbrugsstruktur i Midt- og Vestjylland er ikke noget ukendt problem i dansk landbohistorie, men da denne har været meget sjællandsk orienteret, er det unægtelig gledet i baggrunden. – Et eksempel på vestjysk bondehusholdning med hovedvægten på animalske produkter findes hos Karen Schousboe: »Foldudbytte og bondeøkonomi«, i: *Fortid og Nutid*, XXVIII, 1979, s. 37. Hugo Mathiessen: *Den sorte jyd. Tværsnit af hedens kulturhistorie*, Kbh. 1939 giver en indgående beskrivelse af midt- og vestjysk husflid og lignende foretagsomhed og omtaler s. 129 og 141 hørforarbejdningen i Middel-som herred (efter St. St. Blichers oplysninger i dennes amtsbeskrivelse over Viborg amt fra 1839). Denne »industri« får man et fint indtryk af i Christen Andersens dagbog (han var bosat i herredet). Overhovedet er et af de mest interessante aspekter ved denne dagbog netop oplysningerne om den lokale handelsmand, Christen Andersens, vidtforenede net af leverandører af diverse produkter: mjød, honning, huder, trævarer, uld m.m. Se Jens Holmgaard (udg.): *Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786–1797*, Landbohistorisk Selskab, Kbh. 1969.

komstforholdene på mange strenge har gjort landbefolkningen mindre sårbar i krisesituationer. Misvækstårerne i 1780'erne behøver derfor ikke at have haft slet så stor en effekt i Middelsom herred, som det var tilfældet blandt kornproducenterne i Østjylland og på øerne.

Som nævnt udgør fæsternes restancer et hovedargument i Kristensens vurdering af den social-økonomiske udvikling på lokalt niveau. F.eks. hævder han s. 133, at »flere og flere kom i stadig sværere restancer«, men intetsteds forsøger han at give en nøjere karakteristik af dette udsagn. Det kunne være sket ved en sammenligning med forholdene på andre godser, hvor restancerne er undersøgt i den historiske litteratur.

Der fandtes godser i Danmark, som var berygtet for de uhyggelig store restancer, bønderne skyldte deres herskab. Der var ofte tale om gældsbyrder, der – i lighed med betalingsbalancen! – besad en egen, satanisk inert: Bøndernes restancer fortsatte fra den ene generation til den anden, og udsigterne til at komme ud af gælden syntes helt håbløse. De affandt sig apatisk med situationen, indtil de blev ofret ved de tilbagevendende jordebogsudrensninger, d.v.s. de blev forsidderne. Tilstandene i Odsherred på Sjælland kan tjene til illustration: På det private Dragsholm gods havde fæsterne haft omfattende restancer i hvert fald fra 1750, om ikke før. Fordeler man de samlede restancer på det

totale bønderhartkorn, viser det sig, at bønderne i slutningen af 1780'erne skyldte gennemsnitligt ca. 4 rigsdaler pr. tønde hartkorn. På det nærliggende kgl. Odsherreds gods begyndte restancerne først i midten af 1770'erne at blive et alvorligt problem. I slutningen af 80'erne var gælden nået op på ikke mindre end 10 rdl. pr. td. hartkorn, og i resten af århundredet steg den år efter år til nærmest katastrofale højder.³⁶

I sammenligning hermed var bøndernes restancer i Middelsom herred af langt mindre betydning. For det første var der tale om en akut situation, som strakte sig over 10–15 år og stort set var ophørt omkr. 1795. For det andet var den gennemsnitlige restance pr. td. bønderhartkorn væsentlig lavere, end det var tilfældet i de ovennævnte eksempler fra Sjælland. Stamhuset Bidstrup ejede 183 tdr. hartkorn i Middelsom herred, men restancerne til godset udgjorde på intet tidspunkt i årene 1780–1800 mere end 49 rdl. i alt eller 25 skilling (!) pr. td. htk. Betragter man de samlede restancer på Ulstrup og Skjern under ét, beløb gælden, da den nåede et maksimum 1786–90, sig til 1 rigsdaler pr. td. bønderhartkorn. Hertil kommer, at restancerne på de to godser geografisk set var koncentreret i tre landsbyer (Tindbæk, Vester Velling og Hjeremind), der tilsammen sad på en fjerdedel af bøndergodset. Fæsterne på de øvrige tre fjerdedele var derimod praktisk taget restancefrie gennem hele perioden.³⁷ Disse forhold peger

-
36. Denne og alle de følgende udregninger skal tages med et gran salt. Der er dels store, metodiske problemer forbundet med at sammenligne restancerne på forskellige godser, dels omregne restancerne på de enkelte godser til totalbeløb i penge, hvad der i de følgende eksempler er sket ved hjælp af kapitelstaksterne i de tilfælde, hvor der har været tale om kornrestancer. En diskussion af problemerne vedrørende restanceregnskaber findes i Birgit Løgstrup: *Jorddrot og offentlig administrator*, Kbh., 1983, s. 208–11. Udregningerne for *Odsherreds* vedkommende er baseret på oplysninger i Margit Mogensen: *Fæstebønderne i Odsherred*, Kbh., 1974, s. 16, 21, 136–37. Bemærk s. 21, at en trykfejl har ti-doblet hartkornsopgivelsen for det kgl. Odsherreds gods. – *Løvenborg* 1780/81 6–7 rdl. pr. td. htk.; *Lindenberg* 1785/86 godt 3 rdl. pr. td. htk., se Birgit Løgstrup, *Jorddrot ...*, bilag 9 og bilag 7. *Gjorslev* i 1760 i alt 15.873 rdl., 1794 44.000 rdl., svarende til 37 rdl. pr. td. htk. Severin Kjær: *Fra stavnsbåndets dage*, Kbh. 1888, s. 235. *Holsteinborg* 1786–93 15 rdl. pr. td. htk.; *Furiendal* o. 1790 ca. 20 rdl. pr. td. htk.; *Korselitze* 1788–93 2–3 rdl. pr. td. htk. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 22–32. – På *Vemmetofte* kunne restancerne for enkelte individers vedkommende i 1780'erne nå op på fra 110 til 253 rdl. Severin Kjær: *Fra stavnsbåndets...*, s. 233–35. Fridlev Skrubbeltrang: *Husmand og inderste*, Kbh. 1940/1974, s. 128–30, 193 har lignende eksempler på sådanne »ofte svimlende beløb«, der for en enkelte bonde på Sjælland langt oversteg, hvad de mest restancebebyrdede landbyer hver for sig skyldte herskabet i Middelsom herred.
37. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. bilag D; tab. III, 3; IV, 6. På godset Himmelstrup med 200 tdr. htk. var restancerne 1791–93 på i alt 549 rdl., men heri indgår hovedgården Viskum i Sdr. Lyng

entydigt i retning af, at de økonomiske vilkår for flertallet af herredets gårdmænd har været meget stabile. Dette faktum afspejler sig da også med al tydelighed, på trods af Kristensens forsikring om det modsatte, i det meget lave antal forsiddelser på hovedgårdene i herredet.³⁸

Så når alt kommer til alt, havde de Middelsom bønder sikkert mindre grund til pessimisme end deres fagfæller på Sjælland! Det gik endda visse individer forbavsende godt. Fæstebonde Christen Andersen, Nr. Tulstrup, er takket være udgivelsen af hans dagbog kendt som et ekstraordinært eksempel på en velhavende og driftig bonde. Men der findes flere lignende eksempler fra omegnen. En fæstebonde under Skjern kunne i 1790 erhverve sig en selvejergård i Himmerland for 1800 rdl. med halvdelen i udbetaling.³⁹ Samme år tilbød en gruppe gårdmænd at forpagte avlingen på Skjern hovedgård uden anvendelse af hoveriet, hvilket afgjort tyder på, at der fandtes kapitalstærke sektorer i bondebefolkningen.⁴⁰ De fik ikke forpagtningen, selv om deres tilbud blev taget alvorligt nok, men det gjorde derimod året efter Jens Christensen Pind, søn af en fæster under Ulstrup.⁴¹ Disse eksempler betyder naturligvis ikke, at tilværelsen har været problemfri for

det store flertal af bønder i Middelsom herred. Tværtimod har krisen i 1780'erne sat dem tilbage, mange af dem kom i gæld, og andre har set opsparingen på kistebunden gå op i røg. Spørgsmålet er imidlertid, om denne udvikling har haft nogen betydning for bøndernes holdning til udskiftningen?

Vi ved intet som helst om, hvordan bønderne opfattede krisen i 1780'erne, men alligevel er det umagen værd at forsøge at skitsere deres tanker og overvejelser. Krisen i dette årti havde ikke meget til fælles med de mere »normale« landbrugs kriser, der med et sekels mellemrum hjemsogte Danmark i 1730'erne og 1820'erne. Symptomerne på disse to kriser var voldsomme prisfald og afsætningsvanskeligheder, og årsagerne var navnlig lavkonjunkturer i udlandet, d.v.s. forhold, som det danske samfund havde begrænsede muligheder for at påvirke. Krisen i 1780'erne var af en helt anden type. Her var der tale om en række misvækstår, som skyldtes dårligt vejr, og hvis resultat var lokal og sæsonpræget dyrtid på de vegetabiliske landbrugsprodukter. Bonden kom i økonomisk uføre i det øjeblik, han ikke producerede tilstrækkeligt med kornvarer til at dække eget brødforbrug, næste års udsæd, foder, kornskatter, tiende og landgilde (såfremt de to

herred, hvis fæstehartkorn ifølge Trap Danmark udgjorde 238 tdr., dvs. en gennemsnitlig restance på 1 1/4 rdl. pr. td. hlk. Se også bilag C. – Restancerne i Middelsom herred ligger stort set på samme niveau som på fynske godser. Stamhuset Erholm-Sønderkarle på 578 tdr. bønderhartkorn havde 1788–89 et udestående på kun 216 rdl. Karl Peder Pedersen: *Vestfynske fæstebønder*, Landbohistorisk Selskab, Odense 1984, s. 21, 103, 105. Pedersen vurderer helt konkret restancerne på Fyn som værende »langt mindre« end andre steder i Danmark, se s. 110 og s. 136 note 74 med en oversigt over restancerne på en række af de ovenfor nævnte godser samt enkelte andre.

38. Af i alt 253 fæsteforandringer på fire godser i Middelsom herred fra årene 1751–1810 er årsagerne til de 240 kendt. Antallet af forsiddelser beløb sig til kun 12 tilfælde, d.v.s. 5%. Disse tal taler deres tydelige sprog om den social-økonomiske stabilitet blandt fæstegårdmændene. Godsejerne havde ganske enkelt ingen begrundelse for at sætte fæsterne ud. Indtil 1791 var den største, individuelle restance på Skjern og Ulstrup på 36 rdl., hvad der var alt for lidt, hvis det skulle bruges som påskud for udsættelse. For at redde sin tase om et kriseramt landbrug må Klaus Thingholm Kristensen gribe til det ejendommelige kneb at betvivle værdien af forsiddelsesbegrebet som gyldig arbejds metode: »Man må ud fra dette materiale rejse tvivl om F. Skrubbeltrangs brug af forsiddelser som indikator på fæstebøndernes vilkår; forsiddelserne er snarest udtryk for enkelte »uheldige« elementer blandt bønderne og godsejernes reaktioner herpå«. En sådan konklusion giver Kristensens materiale intet som helst grundlag for at fremsætte, tværtimod! Klaus Thingholm Kristensen, anf. arb. s. 63, 71 note 98, bilag E-G).

39. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 307.

40. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 305.

41. Jens Christensen Pind blev fra 1808 tillige forpagter af Gl. Estrup. Han skulle opleve den på sin vis symbolske triumf, at datteren blev gift med greve Jørgen Scheels søn, Christen Scheel, stamherre til Gl. Estrup fra 1827. Ejnar Poulsen: »Om Skjern slot...«, s. 30–31; Hugo Mathiessen. Anf. arb. s. 167.

sidstnævnte afgifter blev betalt *in natura*). Krisen var altså udtryk for uheld i produktionsleddet og ikke som tidligere et spørgsmål om prisfald eller slaphed på afsætningsmarkedet.

En landbrugskrise som følge af flerårig misvækst har bønderne efter traditionel almuevidsom opfattet som en uafvendelig tilskikkelse fra Vorherres eller Forsynets side. Den gammeltestamentlige myte om Ægyptens syv fede og syv magre år og lignende bibelske dogmer har haft en altafgørende indflydelse på bondens betragtninger over landbrugets økonomiske love: Han kunne aldrig vide sig sikker på, om høsten blev god eller dårlig! Det gode høstår i 1790 – det første i en lang periode af dårlige år – har altså ikke betydet, at datidens jordbruger fra da af kunne se med fortrøstning på fremtiden. Der var ingen garanti for, at 1791, 1792 o.s.v. også ville blive frugtbare.

At konjunkturernes vending til det bedre fra og med dette år blev efterfulgt af en holdningsændring til udskiftningen hos såvel herremænd som fæstere, er derfor alt for unuanceret en betragtning. Tværtimod er det lige så sandsynligt, om ikke sandsynligere, at det var kriseårene, som fremkaldte en holdningsændring hos bønderne og i godsejerstanden.⁴²

En udskiftning med udflytning af nogle gårde ville teoretisk set gøre det lettere for bonden at klare sig gennem en periode med misvækst, idet resultatet som tidligere nævnt blev en direkte forøgelse af bondebrugets afkast. Ophævelsen af fællesskabet måtte derfor være en indlysende fordel for den enkelte bonde. Spørgsmålet var bare, om han nu også

havde indset denne sammenhæng. Noget organiseret kommunikationsnet eksisterede der ikke i landdistrikterne dengang, så den eneste måde, hvorpå bønderne kunne erfare om udskiftningens vægtsignelser, var ved hjælp af eksemplets magt. Dette var netop hvad der skete i Middelsom herred.

Udskiftningen var i det store hele blevet fuldført i nabadistrikterne til den østlige del af Middelsom herred i løbet af 1780'erne. I begyndelsen af årtiet udskiftede grevskabet Frijsenborg sognene umiddelbart syd for Gudenåen. Der var dog ikke tale om nogen særlig avanceret form for udskiftning, og en snes år senere måtte den laves om.⁴³

Langt større betydning havde utvivlsomt udskiftningen af bøndergodset på stamhuset Fusingø, beliggende kun seks kilometer øst-nord-øst for hovedgården Skjern. Som nævnt stod Chr. L. Scheel v. Plessen bag denne reformbevægelse, der påbegyndtes i 1785 og kulminerede i 1788⁴⁴. Effekten af udskiftningen har haft en direkte, positiv indflydelse på nabobønderne i Middelsom herred. Nogle af Skjerns bønder var (se ovenfor) inddraget i bevægelsen og kan have formidlet deres erfaring til den øvrige del af grevskabets bønder. Hvordan skal man ellers forklare, at der uden videre 1789–90 opstod et kraftigt røre blandt bønderne i Middelsom for at få udskiftningen gennemført?

»Så længe bonden kendte eller forestillede sig udskiftningen som en pest, var det ham en vederstyggelighed at tale derom; men nu han af andre steder erfarer de virkelig medførende fordele, så måtte man ønske enhver havde sit

42. Kristensen gør sig ingen teoretiske overvejelser over det unægtelige meget sammensatte begreb *konjunkturer*. Ej heller er der nuancerede argumenter for sammenhængen mellem udskiftning og konjunkturer. Endelig får læseren først s. 20 oplyst, at *gode* (ikke dårlige) konjunkturer fører til udskiftning!

43. Udskiftningen i Houlbjerg og Galten herreder syd for Gudenåen, hvor Frijsenborg var enelodsejer i en række sogne, kan kortlægges i Trap: *Danmark*, 5. udg. Det viser sig, at over halvdelen af landsbyerne var udskiftet inden 1784. Se også Gregers Begtrup: *Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand i Danmark. Nørrejylland*. I. Kbh. 1808/1977, s. 522, 534–35.

44. Også denne udskiftningsbevægelse kan rekonstrueres ved hjælp af Trap: *Danmark*. Den omtales endvidere i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. under artiklen Scheel-Plessen, C. L. samt i *Danske slotte og herregårde*, bd. 14, s. 20–21. Forvalter Svendsen på Skjern nævner i en indberetning til Jørgen Scheel, august 1785, at udskiftningen i Sdr. Lyng herred, d.v.s. på Fusingø, »lader til at blive almindelig«. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 281. Klaus Thingholm Kristensen kommer overhovedet ikke ind på denne udvikling i nabadistrikterne til Middelsom herred. Han bestræber sig end ikke på at identificere denne »gehejmeråd Plesse«, som han nævner s. 74. Herved går han glip af et meget vigtigt perspektiv.

... [jordbrug udskiftet]«. Sådan erklærede forvalteren på grevskabets østdistrikt på Djursland om bøndernes holdning i 1790.⁴⁵ Det samme gjaldt utvivlsomt for vestdistriktets fæstere i Middelsom. Nu var det blot spørgsmålet, om den grevelige yngling, nylig vendt hjem fra sine studierejser, også nærede disse ønsker.

IV.

Jørgen Scheel var hjemme igen i slutningen af juli 1789. Under sit studieophold i udlandet havde han afsløret, hvad Hugo Mathiessen betegner som en »ejendommelig brist i sin karakter ... og anlæg af en mindre heldig natur«. Han førte med andre ord en højst ekstravagant tilværelse. Alene i tidsrummet januar–august 1788 lykkedes det for ham at bortødsle den nette sum af 12.000 rigsdaler i Göttingen.⁴⁶ Han pådrog sig herved en »studiegæld«, der var ca. tolv gange større end den gæld, samtlige bønder skyldte herskerne på Ulstrup og Skjern! Også efter sin hjemkomst fortsatte Scheel med at ødsle penge bort. Han indviklede sig i løbet af få år i et uigennemtrængeligt vildnis af vekslere og pantegæld, og i 1807 endte det søde liv med, at grevskabet blev opløst. Scheel døde forholdsvis fattig i 1825.

Den unge greve var imidlertid uforberedelig sangviniker og lærte derfor aldrig at læse skriften på væggen. På trods af grevskabets i forvejen meget dårlige økonomi var han da heller ikke bange for at investere i en udvidelse af sine landøkonomiske aktiviteter. I januar 1790 kunne han således erhverve proprietærgården Kloster på Djursland for 2775 rigsdaler.⁴⁷ Hvad derimod angår investeringer i udskiftningen, har han tilsluttet sig den indstilling, som var normen blandt de konservative godsejere i Jylland: Ikke at investere i noget, som nok var profitabelt for fæsterne,

men ikke gav noget hurtigt og sikkert udbytte til dem selv. Forvalteren på østdistriktet har styrket Jørgen Scheel i denne stillingtagen: »Jeg tror vist, at udskiftningens nette inddeling vil gavne dem [bønderne] meget, men da bonden selv nyder frugten af dette, så var det ubilligt og alt for kostbart, om nådigherren skulle betale sligt.«⁴⁸

Scheels holdning til udskiftningen var også påvirket af politiske standpunkter. I jyske godsejerkredse rejste der sig 1789–90 en skarp modvilje mod regeringens samlede reformkompleks, hvad der i sommeren 1790 førte til organiseringen af de 103 jyske proprietærers såkaldte »tillidsskrift« til kronprinsen. Heri gjorde de konservative herremænd rede for deres syn på reformlovgivningen, bl.a. frigivelsen af kvæghandelen og stavnsbåndets løsning. De hævdede, at reformerne underminerede godsejerstandens velerhvervede rettigheder, hvad der ville påføre dem milliontab i form af prisfald på jordegodset.⁴⁹ Jørgen Scheel plejede selskabelig omgang med disse godsejercirkler og sluttede venskab med den langt ældre Tønne Lüttichau til Åkjær, primus motor i de konservatives fremstød. Han blev derved stærkt engageret i kampagnen mod landboreformerne, og som den eneste af de jyske lensgrever satte han sit navn under tillidsskriftet.⁵⁰

På den anden side kunne Scheel ikke helt og holdent tilslutte sig den konservative fløj. Han søgte meget bevidst at leve op til slægtens ældgamle rolle som patriarkalsk overhoved for fæstebønderne. Det gav sig f.eks. udslag i, at han konsekvent undlod at afkræve bønderne den fulde, nominelle landgilde, »en storladen gestus« som ikke ophørte, selv da Scheels egen økonomi var på sammenbruddets rand. *God men gal* – det var, hvad midtjyske bønder generationer senere kunne fortælle af frasag om greven.⁵¹

I sommeren 1789 nåede den landsomfat-

45. Ole. H. Christensen. Anf. arb. s. 269.

46. Hugo Mathiessen. Anf. arb. s. 33, 44.

47. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 265.

48. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 269.

49. Tillidsskriftet er genoptrykt i *Bondefrigørelsen i Danmark*.

50. Hugo Mathiessen. Anf. arb. s. 49–51.

51. Hugo Mathiessen. Anf. arb. s. 52–53.

Anno 1851: Den jyske bonde gruer ved tanken om, hvordan det gik den gode, men gale greve. (Tegning af C. Dahls-gaard).

tende protestbølge mod hoveriet frem til Middelsom herred. Bønderne strejkede på Skjern, og næste år var der uro på Ulstrup, Randrup og Skaungård. På samme tid begyndte bønderne at ansøge herskaberne om at få fællesskabet opløst. Der var altså i det mindste tale om et tidsmæssigt sammenfald mellem hoveribevægelsen og de mere eller mindre klart artikulerede krav om udskiftning. Om bønderne har opfattet de to problemer som dele af en større sammenhæng, siger kilderne ikke noget konkret om.

For godsledelsen var sammenhængen mellem hoveri og udskiftning derimod blevet

mere og mere tydelig for hver dag, der gik. Det begreb, der knyttede hoveri og udskiftning sammen, hed modernisering af godssystemets struktur. Uroen på hovmarken var et tydeligt symptom på, at den traditionelle godsdrift, baseret på hoveri, var ved at være passé, og at tiden var moden til gennemgribende strukturændringer. Forvalter Anders Svendsen på Skjern og Ulstrup pressede ihærdigt på for at få disse problemer løst. Det var tydeligt, at han personligt var interesseret i at få hoveriet afskaffet. I det daglige havde forvalteren et udmærket forhold til fæstebønderne, men yderligere ubehageligheder i forbindelse med hovarbejdet kunne sætte det over styr.⁵² I løbet af sommeren 1790 udarbejdede Svendsen forskellige planer m.h.t. en omlægning af godsdriften på Skjern med Karmark.⁵³ Godsledelsen stod i den heldige situation, at forpagtningen af de to hovedgårde ville udløbe pr. 1. maj 1791. Forpagteren var næppe interesseret i en forlængelse af kontrakten, og grevskabet kunne derfor frit træffe dispositioner for fremtiden.⁵⁴ Udløbet af forpagtningskontrakten har således været en vigtig forudsætning for, at reformerne på Skjern og Karmark overhovedet kom i gang i begyndelsen af 1790'erne. For så længe forpagtningen stod ved magt, har det været meget vanskeligt, om ikke umuligt, at modernisere godssystemet.

Den løsning af godsdriftens fremtid, Svendsen selv foretrak, var også den dristigste. Den gik ganske enkelt ud på at nedlægge driften. Den sidste kornavl på godset (d.v.s. avlen i 1791, som den afgående forpagter skulle sørge for, var sået forinden) skulle sælges på auktion kort tid før høst, idet køberne skulle forpligte sig til selv at få høsten i hus. Stubmarkerne skulle derefter overgå til græsning

52. Forvalter Svendsen sendte i juni 1790 en nærmest desperat opfordring til greve Jørgen Scheel om at bevilge fæsterne hoverifrihed. I modsat fald frygtede Svendsen, at bønderne ville nægte jordagningen, hvorfor han krævede stående ordre til iflg. kgl. resolution af 15. juni 1789 at måtte mulkttere bønderne for hver udebleven dag samt evt. pante dem for beløbet. (Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 303). Men den løsning har næppe huet Svendsen, der – hvilket fremgår af hans forvalterbreve – bestræbte sig på at have et godt forhold til fæsterne. Om Svendsens forhold til bønderne, se også Ejnar Poulsen: »Om Skjern slot...«, s. 26–27; Sigurd Kristensen: »Domestiquer og Betienter på et stort gods«, i: *Fra Viborg Amt*, 1955, s. 49ff.

53. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 303–307.

54. Ejnar Poulsen: »Om Skjern slot...«, s. 29; Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 38.

og hvile i tilsammen ni år. Græsmarkerne samt engene skulle udlejes til kvægavlere på årsbasis. De eneste faste udgifter på godserne ville gå til en opsynsmand. Planen forudsatte naturligvis, at hoveriet skulle afløses med en pengeafgift. Ifølge Svendsens beregninger ville de samlede indtægter ved denne løsning kun være en ubetydelighed mindre end ved traditionel bortforpagtning – med eller uden hoveri.⁵⁵

Jørgen Scheel har efter »højbeholdelig for-godtbefindende« godkendt denne plan i løbet af sensommeren eller efteråret 1790. Hans motiver til at gå ind på dette økonomisk set risikable foretagende kan måske forklares med, at han blev et offer for sin egen propaganda i forbindelse med tillidsskriftet. Her var et hovedpunkt som nævnt, at reformlov-givningen ville ruinere det traditionelle gods-system. Dette blev tilsyneladende bekræftet af, at priserne på stude var faldende, en udvikling, tillidsskriftet havde spået. Prisfaldet måtte især blive føleligt på Skjern, hvor studedrift p.g.a. engene var et stort aktiv.⁵⁶ Resultatet kunne blive, at godsledelsen fremover måtte acceptere en nedskæring i forpagt-ningsafgiften, såfremt den foretrak at blive ved den gamle driftsmetode.

Svendsens plan forudsatte imidlertid – og hermed er vi omsider nået frem til det centrale i sagen, at den »Skjern i fortrædelig fællig med Tindbæk liggende ager og eng ud-skiftes, Tindbæk og Løvskal byer udskiftes, [og] af Tindbæk måtte da nødvendigvis ud-flyttes 4 à 5 gårde og 2de ditto af Løvskal.«⁵⁷

Tindbæk og Løvskal var nabobyer til hovedgården. Begge landsbyer – ikke kun Tindbæk, som angivet i ovenstående citat – havde

enge i fællig med Skjern.⁵⁸ Dertil kom, at Tindbæk lå i markfællesskab med en del af hovedgårdens agre. (Sådan markfællesskab mellem hovedgård og landsby må dengang have været et sjældent syn i det danske land-skab). For at få størst muligt udbytte af den nye driftsplan måtte Skjerns marker og enge naturligvis bringes ud af dette fællesskab. F.eks. kunne den del af Skjerns agre, der lå i fællig med Tindbæks, ikke uden videre blive udlagt til græs og hvile. En sådan disposition ville krænke de gældende dyrkningsnormer (vider og vedtægter), som godset i dets egen-skab af medlem af bylaget var forpligtet til at overholde. Imidlertid kunne grev Scheel tak-ket være sin dobbelte rolle som både lodsejer og jordbruger godt have nøjes med at foretage en *partiel* udskiftning af Skjerns andel i de to landsbyers enge og agre. Som tidligere nævnt ville en total udskiftning af Tindbæks og Løvskals jorder mand og mand imellem være at foretrække i stedet for de halve løsninger, en ensidig udskiftning af Skjerns andele ellers ville blive.

Men der fandtes andre, stærke argumenter for at gennemføre en total udskiftning af Løvskal og Tindbæk. Svendsens plan forud-satte, at bønderne fik deres ønske om reformer m.h.t. hoveriet opfyldt. Han foreslog derfor en hoveriafløsning i penge med 2 rigsdaler pr. tønde bønderhartkorn. I sammenligning med landgilden, som bønderne allerede be-talte med rede penge, var der tale om en meget stor stigning, nærmest en tredobling, af bøndernes samlede pengeafgifter, idet land-gildepengene på de hoverigørende bønder-gårde varierede mellem 0,80 og 1,24 rigsdaler pr. td. htk.⁵⁹ En udskiftning med udflytning

55. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 305–307.

56. I 1770 nævnes det, at Skjern havde 80 stk. fæ og et stort fårehold, mens Ulstrup i 1767 havde 150 staldøksne. *Danske slotte og herregårde*, bd. 13, s. 168, 180. – I 1788 lå salgsprisen på stude på Skjern på 62–63 rdl. parret, men forpagteren krævede 64 rdl.; 1790 solgte forpagteren for 60 rdl. parret. Året efter ville han ikke oplyse, hvor meget eksportørerne havde betalt, »men svarer, at dette er så lidet, at han ej vil være det bekendt«. På et af nabogodserne var prisen faldet til 50 rdl. parret! (Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 294, 303, 311). Prisfaldet har dog kun været forbigående, jfr. Bent Schiermer Andersen: »Mejeri- eller staldgård. En studie i dansk hovedgårdsdrift i det 18. århundrede«, *Bol og by. Land-bohistorisk tidsskrift*, 1986: 2, s. 85–86.

57. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 306–07.

58. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 312.

59. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 306; Klaus Thingholm Kristensen, tab. VII, 2; VII, 6.

har været med til at give godset sikkerhed for, at bønderne rent faktisk blev i stand til at udrede de forøgede pengeafgifter.

Uanset hvilke motiver godsledelsen har haft angående udskiftningen af de to byer, er det slående, at den allerede i år 1790 godkendte så vidtgående reformer som hoveriafløsning og udskiftning. Denne beslutning blev ikke truffet, fordi man var overbevist om, at konjunkturerne fra og med 1790 var vendt til det bedre. Det stod ikke skrevet i almanakken, kun i stjernerne, om de følgende år ville bringe økonomisk fremgang eller ej. Det er derfor forkert, når Klaus Thingholm Kristensen s. 86 hævder, at udskiftningen blev udsat, indtil godsejerne følte sig sikre på bøndernes betalingssevne. Forvalter Svendsen og med ham greve Scheel var ikke i tvivl om, at bønderne var i stand til at udrede de årlige hoveripenge, som de skulle betale ifølge den nye driftsstrategi. Ellers var denne aldrig blevet sat i værk. Kristensens antagelse bliver så meget mere urimelig, når man tager i betragtning, hvad bønderne skulle betale i hoveripenge, sammenlignet med de udgifter, de i sidste ende blev afkrævet for udskiftningsarbejderne. I Tindbæk skulle bønderne hver svare 11 rigsdaler *årligt* for hoveriafløsningen, for udskiftningen blev de pålagt at betale et beløb på 12 rdl. hver én gang for alle!⁶⁰

Imidlertid var spørgsmålet om, hvordan udskiftningen skulle finansieres, ikke løst med Svendsens plan. Han kunne dog berolige greven med, at »store omkostninger, arbejde og vanskeligheder ... måtte ej påses.«⁶¹ Hvordan Svendsen havde tænkt sig at løse dén opgave, melder historien ikke noget om. Men det fremgår klart af sagens endelige udfald, at det var meningen, bønderne skulle betale *deres* andel af gildet. På dette tidspunkt har godsledelsen sikkert – som Kristensen formoder s. 77 – givet Svendsen generel bemyndigelse til at iværksætte udskiftningsarbejderne, såfremt

han vel at mærke kunne få fæsterne til at betale.

Grevens godkendelse af den nye driftsplan for Skjern og Karmark har betydet, at Svendsen i første omgang kunne pacificere de utilfredse elementer blandt hovbønderne ved at stille dem en hoveriafløsning i udsigt pr. 1. maj 1791. Dernæst har han tilbudt bymændene i Løvskal, at de kunne få deres gårde udskiftet og udflyttet, hvis de ville betale deres del af udskiftningsarbejdet. Det har de åbenbart været endog meget villige til, for der blev indgået kontrakt om betalingen.⁶² Arbejdet kunne da også påbegyndes allerede i november måned.

Grunden til, at Løvskal først kom i betragtning, var uden tvivl, at de var gode betalere. I hvert fald skyldte de ikke herskabet nogen restance i 1790.⁶³ Dermed var de Tindbæk bymænd nogle fattigpråse, som aldrig kunne svare deres afgifter til tiden. Men også de var meget ivrige efter at få fællesskabet ophævet og rendte både i 1790 og 1791 Svendsen på døren for at diskutere sagen med ham. Svendsen stillede som betingelse, at bymændene skulle betale det meste eller i det mindste halvdelen af omkostningerne, men det nægtede de hårdnakket at gå med til. Så kunne de – skulle Svendsen hilse fra greven og sige – indgive deres opsigelse og rejse bort, såfremt »nogen ej var fornøjet med eller ville vedblive gårdene, som de nu er.«⁶⁴

Tindbækkernes vægring betød, at udskiftningen af landsbyen blev udsat på ubestemt tid. Først i 1793, d.v.s. to-tre år efter de første forhandlinger mellem forvalteren og bymændene, blev Tindbæk omsider udskiftet. De gik nu ind på at deltage i finansieringen.⁶⁵ De to foregående høstår i 1791 og 1792 har naturligvis forbedret bymændenes økonomiske stilling så meget, at de fik lettere ved at gå ind på Svendsens betingelser. Set på dén baggrund

60. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 306, Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 112.

61. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 307.

62. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 312.

63. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. tab IV, 6.

64. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 310; Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 76.

65. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 77.

er der vel noget sandt i at hævde,⁶⁶ at typiske restancebyer blev udskiftet relativt sent.

Men hvor lidt de økonomiske konjunkturer i grunden har betydet for overvejelserne for og imod udskiftningen, fremgår til gengæld af Vester Vellings eksempel. Denne landsby, også hoverigørende under Skjern-Karmark, var i 1791 blevet »søm rasende« efter at få udskiftet. Bymændene fik forelagt de sædvanlige krav om betaling, men accepterede tilsyneladende betingelserne. Vester Velling blev da også udskiftet i 1792, altså året før det skete i Tindbæk. Og dét på trods af, at Vester Vellings samlede restancer var omtrent dobbelt så store som Tindbæks!⁶⁷

Meget tyder således på, at forvalter Svendsen under udførelse af ikke så lidt snedighed var i stand til at drage fordel af den stærke reformbevægelse, der havde grebet bønderne i 1789–90. På den ene side kunne han gennemføre en omfattende modernisering af godsdriften og af fæsternes afgiftssystem. På den anden side kunne han udnytte stemningen blandt bønderne til at få dem gjort medansvarlige for finansieringen af udskiftningen. Her kom landsbyen Løvskaal, p.g.a. dens beredvillighed som betaler, til at danne et præcedens, som var imod udskiftningsforordningens ånd og bogstav, men som de øvrige landsbyer ville få svært ved at komme udenom.

Svendsen havde altså grund til at være tilfreds. Alligevel blev gennemførelsen af reformerne ikke den store succes. Samtlige hovbønder under Skjern og Karmark fik som lovet hoveriet afløst for en syv-årig periode, gældende fra 1. maj 1791. Skjerns hø- og kornavl blev solgt på auktion og græsmarkerne udlejet som planlagt – endda med ovenud gode resultater.⁶⁸ Bønderne derimod har uden tvivl været ængstelige for, om de nu også blev i stand til at klare de forøgede pengeafgifter ved hoveriafløsningen. Afløsnings-

kontrakten fik da heller ikke nogen lang levetid. Allerede året efter indgik bønderne en ny kontrakt med herskabet, men denne gang var der tale om en hoveriforening.⁶⁹ Den formelle anledning til dette skridt har sikkert været regeringens plakat af 24. juni 1791, der opfordrede til indgåelse af frivillige hoveriforeninger. Bønderne kom altså tilbage på hovmarken, og hovedgårdene blev atter bortforpagtet! (Derfor hastede det heller ikke mere så stærkt med at få Tindbæk udskiftet). Om udgangen på disse begivenheder har været et nederlag for bønderne eller en tilfredsstillende løsning for dem, er svært at sige. En bestemmelse af hoveriet har i det mindste skaffet forvalteren ro på hovmarkerne og bønderne tryghed i arbejdsvilkårene. Endelig fik fæsterne da sat – omend inddirekte – skub i udskiftningen.

Udfaldet på Ulstrup tog en anden retning. Grevinde Scheel Raben forestod som nævnt selv godsdriften. Allerede i 1789 var hun åbenbart indstillet på at få en ordening på hoveriproblemet. Svendsen foreslog i november at afskaffe alt hoveri, idet godset i stedet ansatte den fornødne arbejdskraft og anskaffede redskaber og trækdyr til at klare driften.⁷⁰ Det endelige resultat blev, at kun én af Ulstrups byer, Hjermind, fik hoveriet afløst. De øvrige fortsatte med at yde hoveri.⁷¹ Denne udgang er bemærkelsesværdig, da Hjermind var den eneste af Ulstrups byer med restancer af betydning. Eksemplet viser atter, at hverken godsledelse eller fæstebønder tøvede med at indgå aftale om betydelige forøgelse af pengeafgifterne.

Der findes ingen (trykte) kilder, som påviser en direkte sammenhæng mellem hoverispørgsmålet, omlægningen af godsdriften og udskiftningen af bøndergodset på Ulstrup. Det er muligt, at der slet ikke er tale om nogen sammenhæng, og at årsagerne til udskiftningen ligger et helt andet sted. Klaus

66. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 135.

67. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 77, 112–113.

68. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 38, 310, 313.

69. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 38.

70. Ole H. Christensen. Anf. arb. s. 298–299.

71. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 131.

Thingholm Kristensen skriver s. 80, at udskiftningen tilsyneladende skete efter en samlet plan, men han gør sig ingen nærmere spekulationer over baggrunden for denne plan. En forklaring kunne være, at Scheel Raben ønskede at få Ulstrup, der jo var hendes privatejendom, omdannet til stamhus. Erektionsbrevet blev udstedt d. 12. februar 1794, men forinden denne bevilling blev givet, har det mest sandsynligt været en forudsætning, at alt bøndergodset var udskiftet.⁷² Der er tegn på, at fæsterne pressede på for at få udskiftet, og man kan med vished fastslå, at de fleste blev pålagt at bidrage til finansieringen.⁷³ Disse fakta rejser det nok så pikante spørgsmål, om nådigfruen på Ulstrup ligefrem har villet manipulere med bøndernes reformiver, således at de kom til at give penge ud på et projekt, hun ifølge loven og den almindelige anstændighed selv var forpligtet til at finansiere?

Det hører med til historien, at grevinden ønskede at hjælpe sønnen over hans økonomiske uføre ved at gøre Ulstrup til stamhus. For så ville han, der havde tre søstre at dele arven efter moderen med, blive enebesidder af godset. Jørgen Scheel levede aldeles ikke op til de forventninger, moderen og søstrene med denne gestus havde tiltroet ham. Under en ny Europa-rejse kom Scheel til Napoli, hvis sol, vin og skønne kvinder tryllebandt ham til stedet i mere end tre år. Da han endelig i år 1800 vendte tilbage, havde moderen i skuffelse over sønnens adfærd forlængst ladet stamhusbrevet gå tilbage!⁷⁴

V.

Konklusionen på denne gennemgang af udskiftningen på Scheel'ernes besiddelser i Middelsom herred kan opsummeres i tre punkter: For det første viser den, hvor afgørende en grundig litteratursøgning om et historisk emne er, før man kaster sig ud i omfattende arkivundersøgelser. (Dette er jo ikke andet end en banal konstatering, men den tager ingen skade af at blive gentaget). I virkeligheden kunne forfatteren af »Når hver fik sin lod« have scoret sig ind på en brugbar arbejdshypotese alene takket være håndbøgerne (Trap, Danske slotte og herregårde, Dansk Biografisk Leksikon), de lokalhistoriske bidrag samt hvad der måtte findes af materiale i større monografier (som i dette tilfælde Hugo Mathiessens biografi). En sådan arbejdshypotese kunne have styret den endelige udvælgelse af arkivmaterialet i en frugtbar retning.

For det andet er det afgørende, at man ved studiet af udskiftningen på private godser bruger den metodisk set rigtige synsvinkel. En sådan baserer sig på den kendsgerning, at det var lodsejerne – på de private godser herremændene, der enevældigt tog beslutninger angående fællesskabets ophævelse. For at forklare en lokal udskiftningsbevægelse må det ideelle udgangspunkt derfor blive en analyse af hele godssystemets forhold, d.v.s. kombinationen af godsadministration, godsdrift og fæstegods. En ensidig gennemgang af bøndernes vilkår vil, sådan som det er tilfældet med Klaus Thingholm Kristensens bog, føre på vildspor. Kun i de tilfælde, hvor bønderne

72. Ulstrups 4-årige eksistens som stamhus er foruden Trap: *Danmark nævnt i Danske slotte og herregårde*, bd. 13, s. 181; S. Nygaard: »Len og stamhuse i Jylland«, i: *Samlinger til jysk historie og topografi*, 4. rk. III, 1917–1919, s. 198; Hugo Mathisen. Anf. arb. s. 64, 93–94. Der er naturligvis intet bevis – kun indicier – for, at udskiftningen står i forbindelse med stamhusoprettelsen. Spørgsmålet vil muligvis kunne afgøres ved at efterspore ansøgningen o. lign. dokumenter i godsarkivet eller i arkivet for Viborg landsting (oprettelsen af stamhuse skulle registreres i skøde- og panteprotokollen). Om der fra det offentlige side blev stillet krav, om, at ansøgere for at opnå stamhusbevilling skulle have fæstegodset endelig udskiftet, er et spørgsmål, som får stå hen. Men utænkeligt er det ikke, for princippet blev allerede knæsat i den »lille« forordning af 8. juni 1787 i de tilfælde, hvor hovedgårdsejere ansøgte om at måtte beholde skattefrihed ved frasalg af fæstegodset til selveje.

73. Klaus Thingholm Kristensen. Anf. arb. s. 79–80, 111.

74. Hugo Mathiessen. Anf. arb. s. 64, 93.

selv optræder som lodsejere (selvejere eller arvefæstere) er en gennemgribende analyse af deres forhold berettiget.

Klaus Thingholm Kristensen begår just de ovenfor skitserede fejl. Derfor får hans tese om sammenhængen mellem udskiftning, holdning og konjunkturer ikke den fornødne udsagnskraft. Udskiftningen i Middelsum herred var ikke noget ensidigt resultat af svingninger i den økonomiske situation på lokalt plan, men skyldtes flere forskellige faktorer.

Ikke desto mindre spiller materialistiske faktorer en betydelig rolle som forklaring på udskiftningens forløb, men de er af en helt anden sammensætning og natur, end »Når hver fik sin lod« giver udtryk for. *Godssystemets* økonomiske udvikling er afgørende, og denne er atter bestemt af faktorer som Scheel'ernes patriarkalske holdning til fæsterne, forandringer i godsledelsen i løbet af 1780'erne og fra o. 1790 stor fleksibilitet i planlægningen af frem-

tiden. Fæstegodsets økonomiske vanskeligheder i 1780'erne har naturligvis påvirket godsledelsens dispositioner, men fæsternes restancer blev aldrig af en sådan størrelsesorden, at de betød nogen afgørende kapitalbinding for godset. Her spillede de grevelige lommemesmerter en langt større rolle. For fæsterne kan de økonomiske konjunkturer – d.v.s. de dårlige, snarere end de gode – have påvirket deres holdning til udskiftningen.

Endelig er der nogle ikke-materielle faktorer: Disse består af (mere eller mindre) celebre begivenheder på herresæderne, aktørernes personlige egenskaber og deres politisk-ideologiske engagement. For fæstebønderne bliver deltagelsen i reformpolitikken (navnlig hoveribevægelsen) et afgørende punkt. Alle disse faktorer glider sammen under de rette historiske betingelser i 1789–90 og udløser dermed den egentlige udskiftningsbølge i herredet.

Anmeldelser

John Kousgård Sørensen: Patronymer i Danmark 1. Runetid og middelalder. Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning. Nr. 23. Akademisk forlag. 1984. 220 s. Kr. 95,-

Fra slutningen af 1960-erne har vi oplevet et skift i brugen af efternavne i daglig omgang. I et lidt forskudt tempo i forhold til overgangen fra De til du er større grupper gået over til en tiltaleform der hører hjemme i intimsfæren. Tilsvarende er de områder blevet indskrænket hvor man stadig bruger de mere højtidelige former med titler, fulde navne og De-formen. Forklaringen på fænomenet er vist ligetil: demokratiseringen er blevet udbredt til nye befolkningsgrupper og samværsformer. Dette emne, navne som kilde til socialhistorie, er noget af det professor Kousgård Sørensen har taget op i den foreliggende bog.

Når man som her går så langt tilbage som det danske sprog rækker, er det naturligvis ikke mundtlig tiltale, men skriftfæstet omtale der kan studeres. I denne sammenhæng kan brugen af patronymer, d.v.s. betegnelse for en persons fædrene (eller mødrene) ophav fortælle noget om slægtskabsforholds betydning i et givet samfund. Lad mig med det samme fremføre det resultat der har imponeret mig mest: det er lykkedes Kousgård at påvise en ændring i brugen af patronymer i løbet af den periode han dækker. Med andre ord: en historisk fremstilling af forholdet mellem befolkningsgrupperne i Danmark.

For enhver der kender Kousgård Sørensens skrifter er det en selvfølge at bogen er på højeste faglige niveau: inden for de to dele bogen består af, en fortrinsvis sproglig og en mere historisk bliver hvert enkelt emne genstand for en omhyggelig overvejelse af mulige fortolkninger med inddragelse af den relevante forskningslitteratur for at slutte med klare og velargumenterede resultater.

Bogen giver efter et tiltrængt overblik over terminologien og brugen af patronymer i andre europæiske lande (minus de andre nordiske sprog der åbenbart ikke adskiller sig væsentligt fra dansk i denne henseende) en grundig oversigt over materialet ordnet efter patronymtyper der hver for sig er behandlet i kronologisk rækkefølge. Her er det interessant at tidligere opfattelser af visse suffixer som patronymer bliver afvist. Det gælder Guldhornets holtjaR som ikke skal gengives med »søn af Holt« men med »skovbo«. (I betragtning af de

tætte skove også Slesvig var dækket med omkring år 300 e. Kr. er denne betegnelse ikke synderlig oplysende – eller var det sjældent at skovboer kom til Gallehus-egnen på den tid?) Fornavnet hlewagastiR bliver efter bogens anlæg ikke behandlet, men henvisning til den omfattende litteratur af denne vor ældste større indskrift godtgør at tolkningen som et egennavn og ikke et fællesnavn (læg-gæst, flygtning!) har vundet overhånd. Også navne på -ung afvises som patronymer: de angiver ættenavn, eventuelt ætlinger af en bestemt person. Med disse resultater skal man helt op i vikingetiden for at finde sikre patronymer på runeindskriftene, men nu især som kompositumspatronymer, altså den og dens søn eller datter. Endnu hyppigere bliver sådanne omtaler i middelalderen hvor det langt større materiale giver flere muligheder for at hente oplysninger om de nævnte personer.

Også for vikingetiden kan der drages interessante konklusioner. Efter en opregning af de relevante indskrifter slutter forfatteren (s. 73): »Materialet forekommer mig netop at afspejle en overgangsperiode, hvor en gammel, konservativ ordstilling med efterstillet attributiv især i østdansk kan modstilles en moderne, særlig i jysk fremtrædende foranstilling af attributivet.« (altså enten søn/datter af x eller X's søn/datter). Hermed er antydnet både dialektale forskelle og en udvikling fra vest til øst.

Går man videre til middelalderen bliver de seneste runeindskrifter forøget med et stadig større skriftligt materiale på pergament og efterhånden papir. Det bør bemærkes at latinske tekster fra Danmark er lige så anvendelige som danske. Langt ind i middelalderen finder man ordene søn/datter adskilt fra ophavet, men i det lange løb bliver sammenskrivning almindelig. Den eventuelle indføjelse af et »dictus« angiver en titel eller et tilnavn man har opnået i livets løb, ikke noget man har heddet altid. Det siger sig selv at »dictus« er af latinsk oprindelse, ligesom angivelsen af et patronym blot ved at sætte fadernavnet i genitiv forekommer i latinske tekster fra hele middelalderen. Også i dansk kan man finde patronymet angivet ved en genitivsform, men først i slutningen af perioden og da sandsynligvis efter tysk mønster. Fra samme ophav stammer vistnok patronymer i nominativ. Derimod er metronymer (modernavne) danske af oprindelse; de forkommer i tidlig middelalder uden at de nogen sinde bliver almindelige. Som en årsag til at metronymerne helt forsvinder

foreslås en påvirkning fra nordtysk adelig navneskik skønt de holder sig længst i Sydslesvig – måske på grund af frisisk påvirkning. En anden køns-mæssig forskel er at kvinderne beholder patronymer i højere grad end mænd i adelskredse. Der er mange detaljer at kende i denne grundige bog, men for historikere vil først og fremmest brugen af patronymer vække interesse.

Patronymernes funktioner deler Kousgård Sørensen i tre: 1. identifikation, 2. emotion og 3. konvention. Den første er så oplagt at den vel egentlig altid har spillet en rolle. Anmelderen beskriver ovenfor udviklingen i de sidste årtier hvor man i stadig højere grad har droppet ikke alene titler men også efternavne. I den forbindelse er det værd at notere at det har haft besværlige virkninger på identifikationen: hvilken Susanne eller Mikael er der tale om?

Går vi tilbage til runetiden er det måske alligevel ikke identifikationen der er det vigtigste. Der er sjældent tale om enslydende navne på den samme indskrift, og selv hvor det forekommer er yderligere karakteristika ikke hyppigere end hvor der tale om forskellige navne. Det samme gælder patronymiske bestemmelser. For at forstå patronymernes funktion må man gå til middelalderen med dens nye behov og hjælpemidler. Her bliver patronymer almindeligere jo længere man kommer frem i tiden og får et stadigt stigende behov for at skelne mellem personer i en tekst. Her er det klart at identifikationen er patronymernes opgave, ja, det kan blive nødvendigt at føje yderligere oplysninger til for at præcisere en persons identitet: hjemsted, slægtsnavn f.eks. I senmiddelalderen er det bondestanden der især karakteriseres ved patronymer; til sidst bliver det så hyppigt at det føles overflødigt eller ren konvention.

Ved at bruge en emotionel betegnelse for et menneske angiver man en holdning til det. Også patronymer kan fungere emotionelt. Det ses særligt i runetiden. På linie med rosende adjektiver som dyr og droftat – for ikke at tale om »god dreng« og »højværdig thegn« – kan patronymerne opfattes som rosende: en mand/kvinde af god familie. Denne synsvinkel må ses i forbindelse med den vægt man i historieforskningen lægger på slægts-samfundet i vikingetid og tidlig middelalder: runestenene hører fortrinsvis hjemme i de højere samfundslag. Indskrifternes sociale indebyrd fremgår tydeligt af de sjældne gange hvor et andet familie-medlem end faderen fremhæves, det kan være broderen eller ægtemanden der kaster glans over slægten. Tilsvarende kan tjeneste hos en berømt person, som Sven Tveskæg eller Knud den Store, understreges. Og, som forfatteren skriver på s. 199, kan fælle-efter-fælle være mere glørværdigt end faderforholdet. Men i almindelighed er det slægtskabsforholdet der betones i runetiden og i mindre grad i middelalderen.

Fra et ønske om at fremhæve sit fædrene ophav i et slægtsbetonet samfund når man i løbet af mid-

delalderen frem til at bruge patronymerne til praktiske oplysningerne om opregnede personer. Denne funktion blev så almindelig at den blev rent konventionel. Sådan fortsatte det ned til navneloven i 1856 da man indførte faste familienavne. Den nyeste navnelov stiller folk meget friere fordi personnummerregistreringen har overtaget den identitetsskabende funktion. Og i daglig omgang har man som sagt kastet titler og efternavne bort til nogen forvirring for ikke alene lærere og ledere men også for dem der vil kende folk på anden måde end man kender småbørn.

Inge Skovgaard Petersen

Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988. Redaktion: Poul Enemark, Per Ingeman, Jens William Jensen. Arusia – Historiske skrifter VI, 1988. 464 s., ill. Kr. 260,-

Atter en rund dag, der giver anledning til at præsentere den grøde, der er i middelalderforskningen og undervisningen ved Århus Universitet. Første del af bogen er helliget Højmiddelalderstudier. Der lægges flod ud af Michael H. Gelting om »Europæisk feudalisme og dansk 1100–1200 tal«, hvor nyere europæisk især fransk forskning i feudalismen (i ordets klassiske betydning, elegant polemisk defineret i note 2) sættes ind i sammenhæng med udviklingen i Danmark og nyere danske forskning. Den artikel bliver en klassiker. Den efterfølges af Rikke Malmros: »Den danske ledingsflådes størrelse« (baseret på oplysninger fra *Knytlingsaga*), Helge Paludan: »Skt. Clemens og Hellig Niels. Fromhedsliv og politik i Århus Stift omkring 1190,« Kai Hørby: »Sorø Klosters Gavebog«, Michael Linton: »Pontifex maximus hos Saxo,« Thelma Jexlev: »Kong Valdemars jordebog. Et nyt forsøg på at vurdere Håndskriftets tilblivelse«, der også rummer en nyttig forskningsoversigt, Axel Kjær Sørensen: »Middelalderlige korrelationer« (om metoden anvendt i Ulsigs og AKS's artikel om plovtalslisten i Kong Valdemars jordebog, publiceret i *Hist. Tids.* 81), Ingrid Nielsen: »Brude- eller nonneslør. Om grundlæggerne af Sankt Clara og Sankt Agnes Klostre i Roskilde,« en inspirerende sammenligning mellem Ingerd af Regenstein og prinsesse Agnes, Svend Erik Green-Pedersen: »Øm Klosters kamp og mordet på Erik V Klipping – eller om Festen for Cæcilie,« der først peger på en ny mistænkt, bisp Peder af Viborg, dernæst søger at kvæle Reich ved hjælp af vor undervisningsminister.

Anden del af bogen, Senmiddelalderstudier, består af Anders Bøgh: »Nogle træk af Valdemar Atterdags forhold til retsvæsenet,« Ole Brandenburg: »Skånemarkedets betydning for kongemagtens finanser i den senere middelalder,« der klogt

argumenterer mod at overvurdere indtægterne fra markedet og undervurdere udgifterne, Poul Ene-mark: »Lybæk og Danmark. Skæbnemodstandere eller handelspartnere?« der også ved nytænkning og desuden indgående kildestudier om- og opvurderer Lybæks handel med Danmark i 1400-tallet, der bedre forklarer, hvorfor de danske konger kunne stå så stærkt overfor de lybske købmænd. Det følges af Knud Prange: »Arme riddere. Om riddertitlen og mulighederne for at opdele middelalderens adel i sociale grupper,« Harry Christensen: »Christian I's råder. Anciennitet – alder – betydning,« Esben Albrechtsen: »Constitutio Valdemariana i 1448,« og Jens E. Olesen: »Christian I og Ribe-mødet 1460.« Afsnittet afsluttes af to artikler, der peger på nye muligheder og ny interesse for den hidtil noget forsømte udforskning af senmiddelalderens fromhedsliv af Per Ingeman om »Sankt Jørgens alter i Lund, som kaldes Svendealteret,« og Lars Bisgaard om »Adelen og 'de syv dødelige synder'. Omkring kalkmalerierne i Bolleup kirke,« en gennemgang af Krognos-familiens balancegang mellem adelens behov for at hævde sig materielt og kirkens lære, ikke mindst om sjælnes frelse.

Det tredje og sidste afsnit er Gods- og Agrarhistoriske Studier der indledes med Poul Rasmussen: »Kolt bys ældste landbrugshistorie.« Derefter følger tre interessante bidrag om den senmiddelalderlige krise: Nils Hybel: »Ødelæggelser og økonomisk krise i nordvesteuropæisk senmiddelalder,« H. V. Gregersen: »Senmiddelalderlig ødelægning på det slesvigske domkapitelsgoods« og Troels Dahlerup: »Lejebreve og entreprenører. Et bidrag til genrejsningen af det danske landbrug efter den senmiddelalderlige agrarkrise.« Henrik Fangel og Lennart S. Madsen præsenterer i »Voldsteder og herremænd i Nordslesvig,« mange, hidtil upublicerede, voldsteder til belysning af den sønderjyske adels forhold, mens Hans Schultz Hansen i »Godsejeren på tinge. Solvig gods i senmiddelalderen« følger et gods fra 1390 til 1513 med hovedvægt på perioden 1481–1513. Carsten Porskrog Rasmussen: »Midtjysk krongods i middelalderen,« Jens William Jensen: »Højkonjunktur og landgildekorn. Overvejelser om landgildens foranderlighed i 16. århundrede« og Svend Gissel: »Fra skæppe til læst. Studier i kornmål anvendt i Danmark i middelalder og nyere tid« afslutter bogen sammen med en bibliografi over Ulsigs forfatterskab.

Som andre af Arusias publikationer er det blevet en flot, omend ikke ganske billig, bog, understøttet med sort-hvide illustrationer. Der er stadig et misforhold mellem størrelsen af typer brugt til overskrifter, undertitler og forfatternavne, og omslagets farve falder ikke just i anmelderens smag. Men indholdet er et vægtigt bidrag til dansk middelalderforskning og en værdig hyldelse til et af dets store navne.

Grethe Jacobsen

Jørgen Nybo Rasmussen: *Broder Jakob den Danske, kong Christian II's yngre broder.* Odense Universitetsforlag (Odense University Studies in History and Social Science, vol. 98) 1986 139 s., ill. Kr. 134,20.

Den 29. oktober 1566 eller 1567 døde i Tarecuato i Mexico broder Jacobus de Dacia af franciskanerordenen. Han stammede, oplyser en mexikansk krønike udgivet i 1587, »fra danskernes kongeslægt.« Det lyder som et eventyr: en dansk kongesøn, der holdt fast på sin barndomstro, blev munk, forlod sit fædreland, da reformationen satte ind, og endte som en agtet og æret missionær i Mexico. Men det er faktisk sandt, og den spændende historie lægges frem her. Den danske kongesøn's skæbne har ikke været ukendt for danske historikere, men med en enkelt undtagelse har den ikke interesseret nogen før nu. Lad det være sagt med det samme, at det først er fra 1599, at en søn af Hans og Christine ved navn Jakob optræder i kilderne. Samtidige kilder nævner de tre børn, vi kender, nemlig Christian (II), Elisabeth og Frans, samt to børn, der døde som små og blev begravet i Hellig Trekongers kapellet i Roskilde Domkirke. Det afgørende bevis for, at Jacobus de Dacia er søn af Hans og Christine, mangler. Nybo Rasmussen fremlægger imidlertid mange indicier, der peger stærkt derpå (omend nogle af argumenterne *e silentio* virker noget anstrengte) og hvad mere er, der er ikke nogen anden kandidat til en gråbroder, der skulle stamme fra den danske kongeslægt på dette tidspunkt.

Efter at have argumenteret for Jakobs sande identitet ridser Nybo Rasmussen hans livsbane op og påviser, at det er den samme Jakob, der har skrevet vigtige kapitler af krøniken om gråbrødrenes uddrivelse og som selv optræder i det dramatiske sammenstød med Frans Vormodsen og Jørgen Kock i Malmø i 1529. Der tegnes et portræt af en lærd og engageret teolog, der aldrig svigtede sin tro og sin orden og valgte eksilet og en ny løbebane som missionær i Mexico efter 1536. Som en fin afsluttende pointe foreslår Nybo Rasmussen, at afbildningen af Den hellige Frans i Claus Bergs store altertavle i Odense i virkeligheden er et portræt af samme Jakob.

Den spændende fortælling skæmmes dog noget af de mange trykfejl og et lidt stift sprog. »Hæresiet« (s. 37) er vel det samme som »kætteriet«? og at »mindrebrødrene« er en korrekt oversættelse af den latinske betegnelse for franciskanerordenens medlemmer burde ikke forhindre historikere i stadigt at bruge den hævdevundne betegnelse »gråbrødrene«. At Jakob fremstår som en ven og forsvarer af indianerne i Mexico, er beundringsværdigt, men det bør nok påpeges, at det samme var tilfældet med mange af den første generation missionærer til de erobrede syd- og mellemamerikanske områder, der var overbeviste om, at de ind-

fødte var ligeværdige sjæle, der blot ikke havde hørt det rette budskab. Det er først efter 1560'erne, da indianerne havde vist sig vrangvillige over for den »rette« lære og ovenikøbet gjort oprør mod kolonimagten, at fortællingerne for indianernes (sjælelige) ligestilling med de hvide erobrere blev undtaget.

Til slut må anmelderen indrømme (og dette tages forhåbentligt som en ros), at hun efter læsningen fik den for en seriøst arbejdende historiker ganske kætterske tanke, at der kunne skrives en meget spændende og dramatisk roman om reformationen i Danmark med kongefamilien som centrum: den konventionelt troende fader (Hans), den oprigtigt fromme moder (Christine), der dog også kunne være kritisk overfor den institutionelle kirke, den vankelmødige søn (Christian II) der opgav sin nye tro for politisk vinding, den standhaftige søn (Jakob), der kæmpede for sin barndomstro, og den ligeså standhaftige søster (Elisabeth), der fulgte den nye tro og blev en martyr i sit ægteskab. Læg hertil elskerinder, storfinans og intriger på alle planer, og bestselleren skulle være hjemme. For at blive seriøs igen: det er ofte de små brikker, samlet på oversete steder (her en bemærkning i en katolsk krønike, altså fra den anden side af »det konfessionelle jerntæppe« som det udtrykkes s. 37) der pludseligt gør puslespillet »Danmarks historie« mere spændende og varieret, end vi havde forestillet os, og en sådan brik er her præsenteret.

Grethe Jacobsen

Tyge Krogh: Staten og de besiddelsesløse på landet 1500–1800. Odense Universitetsforlag 1987. 182 s., ill. Kr. 183,-.

Forfatteren til denne bog har påtaget sig den omfattende opgave at undersøge den statslige politik overfor den besiddelsesløse del af landbefolkningen i tiden 1500–1800. Den kronologiske ramme er således den samme som for Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske landbosamfund 1500–1800*, 1978, og bogen er i nogle henseender et vægtigt supplement hertil, men ellers er lighedspunkterne få, da det teoretiske udgangspunkt er så forskelligt. Krogh skriver sig ind i den tradition, der vil belyse udviklingen i perioden ud fra »overgangsproblematikken«, overgangen fra feudalisme til kapitalisme. Derfor indledes bogen også med nogle teoretiske afsnit og med nogle idealtypiske betragtninger over både den feudale og den kapitalistiske produktionsmåde. Her fremgår det, at forfatteren har haft problemer med at finde et begreb, der har kunnet dække udviklingen i statens funktioner gennem de 300 år. Han vælger den noget bagvendte metode at foretage en tilbageprojicering af det moderne statsbegreb (s. 14–15) og at konstruere det lidt uheldige begreb »centralstaten« for at beskrive statens rolle i feudalsamfundet. Derfor kommer han til formu-

linger som »udparcellering af nogle af statens grundfunktioner« under feudalismen og mener med undersøgelsen også at »belyse nogle udviklingsstadier i afviklingen af den decentrale statsorganisering«.

På grundlag af de nyeste oversigtsværker fremlægger Krogh sit syn på samfundsudviklingen 1500–1800 og finder på baggrund heraf og som følge af det, han kalder naturlige skel i lovgivningen, frem til en faseinddeling i perioderne 1500–1700, 1700–1770 og efter 1770. Det kan være lidt svært at følge ham i de naturlige skel for lovgivningens vedkommende, da han tager et meget stort lovgivningsområde op: det gælder lovene for tyveri, fattigvæsen, tjenestefolk, løsgængere, tiggeri og befolkningsregistrering. For dem gælder det, at lovgivningsinitiativerne kommer på forskellige tidspunkter og med forskellig baggrund og varierende intentioner. Derfor har det været vanskeligt at bringe dem på en formel.

Af faseinddelingen fremgår det klart, at bogens tyngdepunkt er 1700-tallet og vægten er så afgjort på århundredets sidste halvdel. Her har forfatteren også bedst greb om og styr på sit materiale, mens det kniber mere for 1500- og 1600-tallets vedkommende. Der har det lange tidsrum fået fremstillingen af baggrundssituationen til at svæve mere frit og usammenhængende.

Krogh har ikke, som en del før ham, ladet sig nøje med at referere og analysere lovteksterne. Han har også undersøgt det administrative og økonomiske grundlag for at få lovene omsat i praksis. Overbevisende vises det, at der overfor det stigende antal besiddelsesløse i 1700-tallet blev taget skærpede midler i anvendelse for at håndhæve arbejdsvangen. Og at der blev udviklet et administrativt apparat med egen økonomi for at få lovinitiativerne gennemført.

Det skal bestemt ikke bebrejdes forfatteren, at han ikke undersøger, hvordan den statslige politik blev administreret og udmøntet lokalt. Den stillede opgave er i sig selv omfattende nok. I stedet bruges de få undersøgelser af den karakter, der er foretaget. Derimod kan man nok indvende – trods materallemængden –, at der burde være gjort noget ud af at forklare baggrunden for de konkrete lovinitiativer; de konjunkturrelle faktorer, der gjorde sig gældende for at blive i forfatterens sprogbrug. I stedet må vi nøjes med den generelle antagelse, at de længere linjer i lovgivningen afspejlede de interesser, som dominerede i den herskende klasse« (s. 12, gentaget s. 20). I forlængelse heraf er det nok værd at problematisere bogens hovedpåstand (s. 21), »at de grundliggende forklaringer på statens politik overfor det besiddelsesløse lag skal findes i den materielle udvikling og i udbytningsrelationerne, men det må understreges at bogen kun prætenderer at forklare de dominerende motiver bag og hovedlinierne i politikken via denne sammenhæng«. Videre er forfatteren klar over, at fremstillingen kunne »nuanceres«

bl.a. og især ved inddragelse af »ideologiske (bevidsthedsmæssige forhold)«. Trods denne sidste åbning fra forfatterens side viser dels bogens hovedpåstand, dels selve fremstillingen en tendens til at reducere årsagsforklaringerne til »grundlæggende« materielle forhold, så grundlæggende eller generelle, at man straks må ønske sig nuancerne oven i. Mon ikke den tids herskende klasse også var spundet ind i og fanget af et net af ideologiske og bevidsthedsmæssige forestillinger, der ikke bare »afspejlede« eller udsprang af aktuelle eller grundlæggende materielle problemer?

Disse kritiske bemærkninger til trods er det gennemgående en særdeles nyttig samling af et stort og spredt stof, der bliver til gavn for kommende social- og lokalhistoriske undersøgelser. Der bedes en fortsættelse af bogen for tiden 1800–1870. Her er det at håbe, at der bliver plads til nogle flere af de »nuancer«, som det her skorter på.

John T. Lauridsen

Peter Jessen: Morten Wormskjold, den glemte opdagelsesrejsende. En oversigt over hans forskerindsats og en bibliografi. Agitryk, 1987. 60 s., ill. Kr. 120,-.

Bogen falder i to dele. Den første giver en kortfattet beskrivelse af Morten Wormskjolds forskergering. I den anden opstilles en oversigt over trykt og utrykt materiale vedrørende Wormskjolds rejser.

Han var født i 1783 og studerede botanik ved Københavns Universitet. I 1812–1814 gennemførte han en udbytterig botanisk ekspedition til Vestgrønland. Fra 1815 deltog han i Otto von Kotzebues berømte og veldokumenterede jordomsejling på den russiske brig »Rurik« fra Kronstadt via Kanarieøerne, Brasilien, Chile og Påskøen til Kamchatka. Der blev Morten Wormskjold i samfulde to år, inden han returnerede med en anden russisk jordomsejler over Aleuterne, Alaska, Californien, Filippinerne, Skt. Helena og Azorerne til Helsingør. I alt havde han været borte i fire år og vendte hjem med omfattende samlinger og beskrivelser af de fremmede egne geologi, klima, flora, fauna og så videre. Ved hjemkomsten synes Wormskjold imidlertid at have tabt evnen eller interessen for naturvidenskabeligt arbejde, og han fik intet ordnet eller publiceret, inden alt hans materiale brændte i 1842, inclusive de værdifulde rejsedagbøger.

Bibliotekar Peter Jessen har sat sig for at registrere alt publiceret materiale af og om Wormskjold samt de håndskrifter, som belyser hans rejser og liv. I alt omfatter den annoterede registrant godt 100 numre, som består af stort og småt mellem hinanden; knap halvdelen udgøres af Wormskjolds 42 breve og optegnelser. Hovedparten af det utrykte materiale ligger i Oreby-Berritsgård

godsarkiv, (heri findes nemlig familien Rosenørn-Teilmanns breve fra Wormskjold), og i Botanisk Centralbibliotek, (her ligger de manuskripter, som Wormskjold overlod professor Hornemann).

Alt i alt er det dog forbløffende lidt, der er registreret efter denne interessante persons spændende rejser og liv.

Erik Gøbel

Heks, hore, ærbar kone. Kvindeliv i 1800-tallet. Af Tereza Burmeister, Lisbeth Hammer, Sisse Johansen, Conny Larsen, Helle Krag Rasmussen, Karin Skaarup. Chr. Erichsens Forlag. 1987. 162 s. ill. Kr. 225,-

Enhver der har arbejdet med, eller læst, befolkningshistoriske undersøgelser på grundlag af kirkebøger og folketællinger ved, at det kun er en ringe afglans af det liv, der blev levet, der kan fremanalyseres af materialet. Stort bedre er det ikke at læse om arbejdets art og udviklingen i produktionen. Formålet med bogen – Heks, hore, ærbar kone – er at trænge ind bag de tørre tal og vise, hvorfor livet formede sig som det gjorde, og at synliggøre magten, afmagten og oprøret inden for de fattige kvinders dagligdag på landet i 1800-tallet. Hvem de fattige kvinder var står noget upræcist i bogen, men der tænkes sandsynligvis på husmands- og landarbejderkoner og på deres døtre, der tjente på gårdene.

Som det nævnes i bogen, så har historikere og etnologer i den udstrækning, de har medtænkt kvinder især beskæftiget sig med de velstillede gårdmandskoner. At belyse de mindre velfunderede er derfor et oplagt emne. Men hvordan gør man det? Fattige husmandskoner, tjenestepiger, »horer og hekse« har ikke efterladt skriftlige vidnesbyrd om deres liv. Og de har vel heller ikke haft tid til at nedskrive deres tanker om livet. Forfattergruppen bag bogen mener imidlertid, at der i eventyr, litteratur, viser, madopskrifter, husråd og ammestuehistorier findes et righoldigt materiale om datidens kvinder, og at vi gennem folkesagnene får et »levende vidnesbyrd om almuens tænke-måde«. Sådanne folkesagn blev (ofte) fortalt i mørkningstimen i forbindelse med monotomt, stillesiddende arbejde og ved arbejdsgilder. Fortællingerne er overleveret gennem folkemindesamlere.

Det er nødvendigt for historikerne at søge nye kildegrupper og lade sig inspirere af andre fagtraditioner, for at nå et mere helhedsorienteret billede af datidens virkelighed, end så ofte set. Derom skal ikke rejses tvivl. Folkesagn, litteratur, religion etc. er imidlertid vanskelige kildetyper at arbejde med. Et mindstemål må være, at oplysningerne sammenholdes med de til enhver tid givne materielle vilkår, og at der tages højde for at nye og gamle tanker eksisterer på en og samme tid, og at menneskers handlinger er et resultat af komplekse tanker

og forestillinger. At få så komplekse sammenhænge til at indgå i en højere enhed er ikke ligetil, og det lykkes ikke i bogen. Der fremstår derimod en række påstande som næppe har svaret til den virkelighed store dele af den fattige kvindebefolkning har gennemlevet. Hertil kommer, at 1800-tallet kommer til at fremtræde som et statisk almuesamfund.

Bogen er delt i kapitler, der har overskrifter som: »Livet på landet«. »Marken – kønnenes mødested«. »Unge hører, gamle hekse«. »Kvindefællesskaber«. »Patriarkatets syndebug: den ugifte mor«. I afsnittet »Livet på landet«, hedder det blandt andet med henvisning til Karoline Graves' bog »Ved Halleby Aa«, at det var almindeligt, at fødes, arbejde og dø inden for samme sogns grænser. Nu har demografer for længst vist, at der var stor mobilitet blandt de socialt ringest stillede på landet, som denne bog vel handler om. En større afklaring af hvad erindringer/folkelivsskildringer kan og ikke kan bruges til havde været nyttigt. Afsnittet om mands- og kvindearbejde er ligeledes problematisk. Som vinter- og forårsarbejde nævnes bl.a. mælkeforarbejdning og rengøring af mælketøjet. Mange husmands- og landarbejderkoner har næppe haft mere end én ko, allerhøjest to køer – hvis nogen overhovedet – og er det i begyndelsen af 1800-tallet, har den ikke givet meget mælk om vinteren. Om sommeren, når koen/køerne var på græs, kunne der derimod nok være mælk at forarbejde til smør og ost, men mælkeforarbejdningen nævnes *ikke* som et sommerarbejde. Beskrivelsen af arbejdet optager derimod meget plads. De forskellige arbejdsopgaver er opstillet i skemaer. I skemaer kan der selvfølgelig ikke medtages nuancer. Det forekommer dog som om, at alle de mange arbejdsopgaver i langt højere grad svarer til gårdmandskonernes ansvarsområder. Ligeså for mændenes vedkommende. Kun få husmænd havde selv en hest. Det er karakteristisk for bogen, at man skriver om, hvad man tror man ved, og at »ofte« og »måske« er hyppigt anvendte ord. Der kunne nævnes en masse mere eller mindre betydningsfulde fejl som f.eks., at der ikke var overskud af arbejdskraft på landet i 1890'erne og at en tjenestepige ikke betragtedes som »lillepige« helt op til sit 19. år. Det er heller ikke korrekt, som det nævnes, at en barnefader kunne fralægge sig faderskabet ved ed op til 1812. Det kunne han faktisk helt op til 1965, hvor reglen blev afskaffet. Sidstnævnte fejl viser, at vilkårene for enlige kvinder, med hensyn til at få en mand udlagt som får, har været endnu vanskeligere, end det fremgår af bogen. Ellers er sympatien på kvindernes side. De mange fejl og den tydelige tendens i bogen skæmmer læsningen af de gode analyser af folkesagnene, der også er. En af bogens fortjenester er, at den gør opmærksom på, at det overnaturlige (til en vis grad) spiller en rolle i menneskers bevidsthed.

Bodil K. Hansen

Festskrift til Niels Oxenvad. Fynske Minder 1988. Redigeret af Finn Grandt-Nielsen og Torben Grøngaard Jeppesen. Odense Bys Museer 1988, 288 s., ill. Kr. 90,-

Fynske Minder hører traditionelt til det bedste inden for museernes produktion af årsskrifter. Gennemgående alsidigt p.g.a. de mange facetter i det odenseanske museumsbillede, godt udstyret og gennemarbejdet med noter, litteraturhenvisninger og engelske eller tyske resumeer efter artiklerne. I den henseende er 1988-skriftet ingen undtagelse. Det særlige ligger i, at det foruden at være årsskrift tillige er festskrift for direktør for Odense Bys Museer, Niels Oxenvad i anledning af 60 års fødselsdag og mere end 25 års virke ved disse museer.

Der er flere artikler end normalt for årsskriftet, og sideantallet har kunnet udvides betydeligt ved eksterne bevillinger. Hertil kommer, at indholdet er »klippet« i mønstre, der dækker hovedpersonens faglige interessefelter. Det begynder allerede på forsiden, der prydes af Sonia Brandes papirklip a la H. C. Andersen, men med den ikke uvæsentlige forskel, at man øverst ser Niels Oxenvads glade profil og nedenunder og sideordnet H. C. Andersens og Carl Nielsens noget mere alvorlige profiler! Den underfundige og lune stil kan følges videre inde i bogen som en del af hyldesten og et bidrag til en venlig karakteristik af festens genstand.

En håndfuld korte bidrag præsenterer som indledning Niels Oxenvad som den både praktiske, initiativrige og fagligt engagerede museumsmand. Søren Møller fremhæver ham som lederen, der ikke har ladet det administrative skygge for det faglige, og Søren Sass, der var arkitekt ved Oxenvads store H. C. Andersen udstilling i Kina og Østen for nogle år siden, runder de indledende artikler af med at fremhæve Oxenvads sans for at forene moderne formidling med videnskabelighed. Om hans kultursyn siges det flot: »Han har klart set, at dansk kultur ikke kun er til pynt, men en slags samfundets vitaminer, som ikke kan undværes uden at meget andet visner eller vantrives« (s. 32).

Søren Sass' artikel danner forbindelsesled til de øvrige biografiske studier, først og fremmest om Odenses to berømtheder, H. C. Andersen og Carl Nielsen, hvis samlinger Oxenvad bestyrer. Derefter følger en vifte af artikler om forskellige sider af håndværk, kulturhistorie, bygnings- og museumshistorie, topografi og endelig arkæologi fra jernalder til middelalder. I mange tilfælde med velvalgte henvisninger til Niels Oxenvads skrifter eller til udvist tillid til omgivelsernes ideer (Henrik M. Jansen om Svendborg-udgravningerne, s. 217 ff.)

Den biografiske del bør man ikke forlade uden at have stiftet bekendtskab med Johan de Mylius' raffinerede parodi på den omsiggribende jagt på H. C. Andersens »rigtige« forældre. Er man stemt

Anmeldelser

for det seriøst mente, men bestemt også underholdende, er Jørgen Larsens afhandling om Carl Niensens arbejde med H. C. Andersen og »Amor« ved festlighederne i anledning af digterens 125 års fødselsdag i 1930 at anbefale.

Under den indtagende titel »Erindringens linned« følger Bodil Wieth-Knudsen et samarbejde om damask og drejl op med en fin artikel, hvor kvindeerindringer om det hvide linnedes røgt og pleje afslører, hvordan den materielle kultur spejler dyder og drømme hos begge køn.

Det museumshistoriske, som Niels Oxenvad bl.a. skrev om i Fynske Minder 1985, behandles i denne bog især i relation til landbygninger. Lederen af Frilandsmuseet i Sorgenfri, Peter Michelsen fortæller, hvordan og hvorfor de fynske gårde og huse så tidligt kom med på det københavnske museum. Artiklen indeholder tankevækkende betragtninger om repræsentativitet og museumsmiljøer fra 1920'erne til i dag.

Torben Grøngaard Jeppesen skriver spændende om kampen i 1930'erne for at redde den gamle »Væbnergård« i Dalby, ikke blot fra nedrivning, men også fra at komme til København eller et forkert sted hen på Fyn. Det var samtidig kampen for at få et fynsk frilandsmuseum, Den fynske Landsby, hvor gården i dag findes og bruges.

I nyere tid har gravemaskinerne ikke skånet Odense. Der er handlet, og vel også spildt fortids-spør, men ved nylige omlægninger af Odenses Rådhusplads, Flakhaven, blev der dog noget til arkæologerne. Endog såkaldte »luksushuller«, som graves alene til ære for dem. Hele forløbet kan man læse om i Finn Grandt-Nielsens og Jens Sørensens godt illustrerede og alment forståelige rapport. De skriftlige kilder har været tavse om byens centrale plads, men det er nu påvist, at den var der med brosten og tabte mønter for ca. 800 år siden, og at den er blevet bebygget på forskellig måde op igennem århundrederne.

Skulle man pege på mangler i skriftet, kunne det være herregårde og købstadshuse, men især savner man den traditionelle bibliografi over fødselarens arbejder. Det er dog ellers et harmonisk redigeret skrift med en stribe af veloplagede artikler, hvoraf kun få har kunnet nævnes her. Der er masser af vitaminer i bogen, og den er kultur til meget mere end pynt – for nu at (mis)bruge et tidligere givet citat.

Margit Mogensen

Poul Sverrild: Lysthusbeboerne – en forstad fødes. Hvidovre lokalhistoriske Arkiv. 1988. 144 s., ill. Kr. 100,-.

I den fornyede interesse for de hidtil så foragtede og historieløse forstæders historie og kulturhistorie (udtrykt i bl.a. oversigtsværker om forstæderne omkring København og Esbjerg) har Hvidovre lokalhistoriske Arkiv markeret sig iøjnefaldende med både film, artikler og nu en bog om de år, da »byen drog på landet«.

»Lysthusbeboerne« er først og fremmest en bog om den politiske konflikt, der naturligt måtte opstå, da en gammel bondekommune i løbet af 20 år fik halvdelen af sit areal udstykket til parceller. I starten kunne gårdejerflertallet i Hvidovre berolige sig selv med, at det blot var lysthuse, der ønskedes bygget. Men under indtryk af den stærke bolignød i slutningen af 1. verdenskrig og årene derefter flyttede mange familier permanent ind i lysthusene, ligesom de første helårs- og typehuse (»Phoenix«-træhusene 1925) begyndte at skyde op.

Sognerådet blev næsten taget på sengen – for selv om helårsbeboelsen i sig selv var ulovlig, viste det sig, at beboerne havde ret til både skolegang og valgret i Hvidovre. De nærliggende bønder prøvede alle mulige kneb, forhalede sagerne, ankede til ministerier og amtsråd, nægtede at modtage selvangivelser, prøvede at få Københavns kommune til at betale eller overtage ansvaret – men i det lange løb forgæves. Domme og anker gik alle sognerådet imod, nye skoler måtte bygges, og valgret gives – med det resultat, at socialdemokratiet, som repræsenterede den nye arbejder- og håndværkerbefolkning, vandt flertallet i 1926.

På mange måder minder konflikten om tilsvarende konflikter ved stationsbyernes fremvækst, og Poul Sverrild gør oversigtligt og levende rede for »krigens« forløb. Desværre var en lang række lokale sager, bl.a. politisager, kasseret, så forfatteren har især måttet støtte sig til arkivalier fra amt og stat, samt enkelte avisomtaler. Da bogens hovedinteresse ligger på det politiske, optræder beboernes dagligliv kun i form af nogle småpluk af erindringer allersidst i bogen, samt i det meget fine billedmateriale. Der redegøres heller ikke nærmere for, hvordan bosættelsen egentlig foregik og var organiseret – bortset fra nogle antydninger af, at udviklingen i høj grad var spekulant- og entreprenørstyret.

Efterhånden som flere studier af forstadsdannelsen omkring vore store og små byer i dette århundrede ser dagens lys, vil et billede af forskelle og ligheder, bl.a. tidsmæssige og geografiske, begynde at tegne sig. Derfor må man se frem til flere lokalundersøgelser, også i Hvidovre!

Peter Dragsbo

Folketællingen 1834, Søllerød Sogn. Udgivet af Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune, 1986. Transskription og navneregister ved Inger Hartby, 103 s. Kr. 35 for medlemmer, pensionister og studerende. Kr. 60 for ikke-medlemmer.

Med denne transskriberede udgave af folketællingen for Søllerød Sogn 1834 har den myreflittige Inger Hartby præsteret på kun ca. 1½ år at udgive sognets 3 ældste tællinger – i alt 260 sider! Og nøjagtigheden og omhyggeligheden er stadig lige stor. I sandhed en imponerende indsats.

Der er tale om en ord- og bogstavret transskription af tællingslisterne (kun erhvervsbetegnelserne er af forståelsesmæssige hensyn anført med nutidig ortografi), efterfulgt af et alfabetisk navneregister. Opsætningen er klar og overskuelig, og registret, der anfører bopæl og husstandsnummer som indgang til transskriptionen, f.eks. »Nærum 6«, er i det store og hele enkelt at arbejde med. »I det store og hele«. Netop: Så længe det drejer sig om en klar, entydig henvisning, er der ingen problemer: F.eks. »Nærum 6«. Ved hjælp af indholdsfortegnelsen finder man lynhurtigt frem til Nærum s. 28ff.

Lidt mere problematisk bliver det ved eksempelvis henvisningen »Næsset 1« under navnet Jens Birnegaard (s. 69). Betegnelsen »Næsset« findes ganske vist i indholdsfortegnelsen – Næsset/Kanningaarden, s. 21–22 – men overskriften på s. 21 (d.v.s. overskriften anvendt i den originale tælling) er: »Den Deel af Virum District, der hører under Søllerød Sogn«, og først langt nede på siden optræder betegnelsen »Næsset« (og slet ikke i forbindelse med Jens Birnegaard).

Så længe man har hele den transskriberede tælling ved hånden, er det naturligvis ikke noget problem. Men tænker man sig – og det er efter min mening ikke utænkeligt – det alfabetiske register distribueret særskilt, er man vanskeligere stillet. Helt i stikken lades man ved navneregistrets henvisninger til »Retraite«; det kræver et vist lokal-kendskab for at vide, at denne lokalitet – som vel at mærke ikke optræder i indholdsfortegnelsen – skal søges under »Skodsborg/Strandmøllen/Valkemøllen (Stampen)«: Eftersom stedsbetegnelsen »Retraite« optræder i indholdsfortegnelsen i de to tidligere udgivne tællinger, er det imidlertid nok mest sandsynligt, at der er tale om en forglemmelse i 1834-udgaven!

Spørgsmålet om henvisninger fra registre er i det hele taget meget væsentligt, navnlig når der er tale om selvstændige registre. Som et eksempel kan anføres et selvstændigt udgivet alfabetisk register til folketællingerne 1787, 1801, 1834 og 1845 for Bording Sogn (Hammerum Herred, Ringkøbing) – ved Iver Moslund, 1980. Henvisningerne her går på »sidedallet i folketællingen«. Men er grundlaget

det originale tællingsmateriale i Rigsarkivet, en fotokopi af ditto i det lokale arkiv eller måske en mikrofilm? En klar forringelse af anvendeligheden. Det omtalte register repræsenterer næsten »den mest sparsomme« navneregisterform: Kun en aldersangivelse hjælper til en adskillelse af f.eks. de mange med navnet Chr. Jensen.

Jo flere variabler der medtages, des bedre. Men naturligvis er et enkelt udformet navneregister bedre end slet intet register. Søllerød-udgavens registre har flere variabler – naturligvis var jeg lige ved at sige – for det er et solidt og højt kvalificeret håndværk.

Erik Kann

Inger Støtt: »... og så tog vi til England. Skagboernes Englandsfiskeri 1921–1939«. Skagenstudier 1. Skagen Fortidsminder 1987. 48 s., ill. Kr. 78,-

I 1986–87 gennemførtes projektet Arbejdets og Hverdagens Historie i Skagen med støtte fra Arbejdsmarkedsnævnet for Nordjyllands Amt. Det første resultat foreligger nu i form af denne smukke lille bog, som er en citatmosaik hentet fra de fyrrer interviews, som er udført med ældre fiskere. Citaterne indrammes af korte men præcise indledninger, der giver en god fornemmelse af dette specielle fiskeris betydning og vilkår.

Baggrunden for Englandsfiskeriet var sammenbruddet på fiskemarkedet i Tyskland under inflationen i tyverne. Redningen for hele det nord- og vestjyske fiskeri blev at lande fangsterne i østengelske havne som Hull, Grimsby og Lowestoft. De lange rejser over Nordsøen medførte for alvor, at fiskeriet blev revet løs fra sin tilknytning til de kystnære farvande. Englandsfiskeriet var således et sidste vigtigt skridt for udviklingen af dansk højsøfiskeri. Samtidig betød fiskeriet dannelsen af et helt specielt dansk-svensk miljø særlig i Grimsby, hvor der for en generation eller mere blev knyttet kontakter af vidtrækkende betydning. For eksempel kom der impulser fra de vestsvenske anglo-amerikanske inspirerede vækkelser hjem til Skagen fra møder i Grimsby.

Englandsfiskeriet er en vigtig periode i dansk fiskerihistorie, som hermed har fået sin første behandling. Forhåbentlig følger andre initiativer op og beskriver dette kultur møde i sin fulde bredde, som det blev oplevet i alle de jyske havnebyer, hvor det netop blev striden om Englandslicenser, som i 1934 medførte den første splittelse af fiskeriets organisation med oprettelsen af Vestjysk Fiskeriforening.

Poul Holm

Henning Hall: Ryttere Rak og Randersborgere. Udgivet af Randers Amts Historiske Samfund, 1986, 240 s., ill. Kr. 248,-.

Dette er så sandelig lokalhistorie med pomp og pragt! En overdådighed af illustrationer i en veltillrettet opsætning og det i en smuk indbinding. En sand bibliografisk nydelse. Der er ikke noget at sige til, at prisen er så høj, som tilfældet er. Midt i begejstringen kan måske prisen bekymre lidt, for hvad så med bogens udbredelse?

Det er først og fremmest befolkningen i Randers, bogen behandler – og som titlen angiver alle lag af befolkningen. Tidsperioden er afgrænset til 1700-tallet, og i kronologisk orden bringes således afgrænsede glimt af periodens historie. I de fleste tilfælde tager de enkelte afsnit udgangspunkt i ét enkelt år, f.eks. s. 113–117 hvor det er sagen om et begravet barnelig fra 1761, der er anledningen. I enkelte tilfælde, f.eks. s. 57–61, er udgangspunktet mere bredt: »Rokoko og kineserier 1730–80«, og endelig har enkelte afsnit intet »tidsophæng«, f.eks. s. 6–7: »Så mange sjæle var der« – om byens størrelse, indbyggerantal osv.

Indholdsmæssigt er bogens afsnit stort set ens derved, at de alle tager deres udgangspunkt i en eller anden konkret begivenhed – et kongebesøg, en retssag, en ildebrand osv., osv. Men alligevel har afsnittene vidt forskellig karakter; Der er afsnit, som kun behandler én afgrænset episode, uden at trække én eneste mere generel linie op, f.eks. 145–147 om strid mellem Christen Jensen, væver, og hans hustru om hvad deres barn skulle døbes i 1769, medens andre afsnit ud fra den konkrete begivenhed trækker mere generelle linier om det konkrete emne op, f.eks. s. 113–117: »De besovede kvindfolks forløbere 1761« hvor vi både hører om et barnelig, men også om jordemodervæsenet i bred almindelighed.

Placeringen af en mere almen behandling under ét bestemt årstal er indlysende nok problematisk: Er det i for høj grad den afgrænsede enkeltbegivenhed, der bestemmer den kronologiske placering af det almene eller er stofudvælgelsen rent faktisk foregået omvendt? Det er snarere de enkelte glimt, der tegnes i denne bog, end det er den sammenhængende historie. Men sammenhængen skitseres – eksempelvis i afsnittet s. 6: »Så mange sjæle var der«, i afsnittet s. 207: »Byen skifter ansigt« og afsnittet s. 228: »Indgangen til et nyt århundrede«. Sammenhængen skabes også ved, at flere emner behandles flere gange – således spørgsmålet om byens militære forlægninger.

Bogen skal nu heller ikke alene vurderes ud fra spørgsmålet om sammenhæng eller ej. For det er efter min mening slet ikke forfatterens primære sigte. Hvad er da det primære sigte? Ja – der er kun meget lidt herom i forordet:

»Uden sammenhæng, uden historiens vægtloder til at afveje nutiden med, ingen selvforståelse.

Løsrevet fra traditionen bliver tilværelsen uden dybde. Men den, som oplever byens gamle strøg, det hældende bindingsværk, kirke og rådhus i det knapt nok bemærkede gadebillede som steder, hvor det er muligt at sige: Her skete det! vil med erindrings hjælp kunne fornemme, at »hver plet har fået stemmer«.

Det var i det mindste genfortællerens hensigt. Om det så må lykkes, er alene læserens afgørelse – og mulighed« (s. 5).

Dette, og bogens indhold i øvrigt naturligvis, viser, at det har været sigtet at levendegøre og aktualisere træk af byens historie ud fra genstande, gademiljøer osv. Dette er efter min mening lykkedes næsten til fulde. Bogens utroligt levende fortællerstil inspirerer endvidere til selv at gå videre – til selv at gå ud og opleve historien, til selv at komme på nærmeste hold af begivenhederne. Det er ikke en systematisk historisk byvandring, der lægges op til her, således som det f.eks. er beskrevet i tidsskriftet »Historie og Samtidsorientering«, bd. 4/1985, s. 416ff: Peter Dragsbo; »Bymiljøet i undervisningen«, eller således som det er gjort i publikationen: »Hammel Rundt. En byvandring« (1984). Men det er fortællerglæde, inspiration, levendegørelse, og alt sammen vel at mærke funderet i forfatterens indgående sagskundskab.

Bogen forudsætter et vist lokalkendskab, men der er sandelig også meget at hente for ikke-randrusianere.

Og så lige et par enkelte torne:

Generelt er bogens kildehenvisninger præcise, men for ofte forekommer billedtekster uden datering, f.eks. s. 15, 29, 87, enkelte billedtekster er uforståelige uden lokalkendskab, f.eks. s. 227, og endelig forekommer enkelte billeder helt overflødige, bogens sigte taget i betragtning: Således storkereden s. 54 i afsnittet om »Skammens dag« – om børnefødsler uden for ægteskab!!

Der er nok ikke basis for at få finansieret et sådant pragtværk ret mange steder, men selve bogens grundtid kan også sagtens – og bør måske også – praktiseres på et langt mere beskedent niveau! Men læs den nu selv – det er spændende fra først til sidst.

Erik Kann

Arne Gammelgaard: Fælles fremgang. Fra Hammelkanten 1875–1925, Akka. 1986, 143 s., ill. Kr. 118,-

»Fælles fremgang« er en fortsættelse af forfatterens bog om Hammel, »Grever og godtfolk« (anmeldt i Fortid og nutid XXXIV, 3, 1987 ss. 278–79). Intentionerne har været at skildre opbruddet fra o. 1880 frem til midten af 1920erne med særlig vægt på de nye institutioner og foreninger. Konklusionen er, at man i 1925 kunne se tilbage på et halvt århundrede præget af fælles fremgang.

Ved Hammel ligger godset Frijsenborg, hjem for landets største godsejer – til 1896 Christian Emil Frijs, herefter Mogens Frijs. Den geografiske beliggenhed og funktionen som centrum for godset m.v. gav Hammel ganske særlige træk ikke ulig en stationsbys længe før 1902, hvor banen til Århus blev færdig.

Centralt i bogen står kampen mellem Venstre og Højre. Den havde her sine helt specielle vilkår med godset så tæt på og en række dygtige højrefolk knyttet hertil. Gårdmændene tog efterhånden magten i Landboforeningen (1885) og sparekassen (1886–88), mens de stiftede en fremskridtsforening, som stod for den nye forsamlingsbygning (1886). Men Højre gav ikke helt fortabt. I 1905 stod det bag stiftelsen af Hammel Bank. Kulør på tilværelsen gav også stridighederne med birkedommeren, som naturligvis stod på Højres side, og som chikanerede modstanderne gennem retssager. For Venstre kom problemerne efterhånden fra en anden side, og socialdemokrater blev ekskluderet fra fremskridtsforeningen.

Forholdet til oplandet findes antydningvis beskrevet. Håndværkerforeningen opfattede sig således som talerør for byen, men var ved et blive kvalt i sin egen succes – det kan være svært for ambitiøse foreninger at sige nej til medlemsansøgninger. Afholdelsesforeninger, sygeforening og arbejderforening havde i høj grad fælles medlemsskare. Beskrivelsen af foreningerne og kampen om dem er den bedste del af bogen.

Det har altid slået mig, hvordan (lands)byer knyttet til et gods har et ejendommeligt had/kærlighedsforhold til godset. Selvfølgelig er der praktiske grunde, men der findes også en underlig fascination, som kaninens der lammes af slangens blik. »Fælles fremgang« afspejler også dette ved, at 4 kapitler ud af 14 direkte handler om godset – og dele af de andre indirekte. Det ville være meget spændende med en beskrivelse af forholdet mellem gods og by, men desværre er den ikke særligt dybtgående. Hver ting bliver behandlet for sig. Kapitlerne virker noget påklistede, navnlig er et kapitel om Karen Blixens ophold irrelevant. Der er lange beskrivelser af bryllupper og begravelser. Skildringen af Mogens Frijs som politiker bringer dog den interessante nyhed til righistorien, at Mogens Frijs under 1. verdenskrig »spillede en vigtig rolle som formidler mellem partierne især i samarbejde med de radikale Edvard Brandes og Viggo Hørup« (s. 135). Hidtil har de fleste ment, at med Viggo Hørups død i 1902 ophørte dennes politiske arbejde.

Til beskrivelsen af Hammel hører også kapitler om sundhedsvæsen, skolevæsen og den politiske beslutning om Hammel-banen. De indeholder sikkert spændende oplysninger for den lokale, men er meget præget af institutionernes egen synsvinkel.

Bogens styrke er som nævnt den udmærkede beskrivelse af foreningslivet. Kapitlerne om herregårdslivet kan også have interesse for herre-

gårdslivets kulturhistorie. Problemet med bogen er, at den ikke ser tingene i sammenhænge. Bortset fra en kort indledning får læseren intet indtryk af Hammels størrelse, struktur eller udvikling. Det eneste kort viser karakteristisk nok vejføringen fra Hammel til Frijsenborg. De omtalte begivenheder svæver i luften, og når de enkelte kapitler heller ikke altid støtter hinanden, lades læseren i stikken. Og det er ærgerligt, at man ikke får sat den udmærkede beskrivelse af foreningslivet i relief af byens sammensætning og udvikling.

Selve bogens udførelse er et eksempel for andre. De er gode illustrationer, de står fint. Tryk og opsætning er nydeligt.

Peter Korsgaard

Arne Rahbek Sørensen: Frederikshavn Sejlklub i 100 år. Bangsbomuseets forlag 1988. 96 s., ill. Kr. 150,-.

En smuk bog, godt produceret, med fine illustrationer, men med en løs, anekdotisk tekst. Når den anmeldes i dette tidsskrift, er det for at stille spørgsmålet om det involverede museums rolle. I dette tilfælde synes der ikke at være foregået nogen faglig redigering inden udgivelsen. Som teksten står nu, har den alene entusiasternes interesse, men forfatteren demonstrerer viden om forhold, som kunne have givet bogen værdi for bredere kredse, hvis han var blevet opfordret til at skrive mere om dem. F.eks. den sociale og kulturelle baggrund for klubbens første år, den brede sociale rekruttering under 2. Verdenskrig, eller f.eks. ungdomsarbejdets fremgang efter 1960.

Jubilæumsbøger har en selvbegrundet værdi. Men hvis de kulturhistoriske institutioner skal udgive dem, må det være rimeligt, at de ser chancen for at fremme ikke blot jubelen, men også den kulturhistoriske sag.

Poul Holm

Danmarks Kirker. Århus Amt. Hft. 30–31, s. 2713–2868, 1987, ill., hft. Red. Kjeld de Fine Licht, Vibeke Mielson og Niels Jørgen Poulsen. Nationalmuseet på Poul Kristensens Forlag. Kr. 110,-.

Med dette dobbelthefte slutter Danmarks Kirker publiceringen af kirkerne i det tidl. Århus Amt. Det næste østjyske amt bliver Gl. Skanderborg. Poul Kristensens Forlag, Herning har overtaget udgivelserne efter Nationalmuseet, men det har intet ændret ved værkets høje standard.

Hefteet behandler Falling, Gosmer, Halling, Gylling og Alrø kirker samt kirkeinventar, som formodes at stamme fra kirker i Århus Amts søndre del.

Selv med så få monumenter præsenteres et væsentligt stof til belysning af landets almindelige kirkebygningshistorie. Både Falling og Gylling kirker har således bevaret nogle af de såkaldte stenhuggerfelter. Felterne har i de senere år tiltrukket sig øget opmærksomhed, og en nærmere undersøgelse af disse mærker på de jyske granitkirker kunne måske forklare forhold omkring opførelsen, som ikke tidligere har været belyst. – Det Schack-Rathlouske gravkapel ved Gosmer kirke er et typisk vidnesbyrd om en godsejerslægts anvendelse af sin kirke og udvidelse med en klassicistisk tilbygning. Arkitekt G. Tvedes ombygning af den samme kirke i 1860'erne repræsenterer den historiske holdning til den romanske stil og er en parallel til arbejdet med Viborg domkirke.

At det stadigt må være vanskeligt at styre farveillustrationerne kan iagttages ved at foretage en sammenligning af omslagsmotivet og det samme motiv inde i selve bogen. Måske burde man overveje at reservere de kostbare farvesider til væsentligere genstande, der ikke før har været publiceret.

Peter Bondesen.

Søren Frederiksen: Hjuldampere og havnebro. Om landingsbroen i Hjerting. Esbjerg Byhistoriske Arkiv. 1988. 109 s. ill. Kr. 148,-.

Ti års lokalhistorie, en flig af Danmarkshistorien, forhåbninger og bristede forhåbninger handler denne bog om: Landingsbroen i Hjerting. En strandpromenade er i dag det eneste synlige minde om drømmen Hjerting som Jyllands havneby mod vest.

Allerede i 1700-tallet havde der været røster fremme om at gøre Hjerting til købstad. Byen var et vigtigt ladested på Vestkysten, og stranden (reden) tjente især som udskibningssted for korn. Da den engelske korn- og kvægtold lempedes i 1800-tallet, fornyedes bestræbelserne på at forbedre eksportmulighederne. Kvæget blev almindeligvis udført fra Hamborg, Bremen eller Tønning. De jyske kvægoopdrættere ville gerne spare mellemhandlervancen til tyskerne, og de ville også gerne have et nærmere afskibningssted end Hertugdømmerne, da kvæget tabte meget i vægt under den lange vandring til Hamborg. En havn på Vestkysten ville løse begge problemer.

Da det første dampskib ankrede op ud for Hjerting red i 1847, skete indladningen via lokale fiskerbåde og en kastebro af bjælker og brædder. Ved udladning af kreaturerne blev de trukket om bord ved hjælp af seler. Halvanden dag tog det at bringe 105 kreaturer, 25 svin, 16 får og nogle partier smør, fedt, æg og flæsk om bord. Fortjenesten ved den første tur blev tilfredsstillende, men der var almindelig enighed om, at en mole, stensætning eller bro stærkt ville lette fremtidige udskibninger. Statslige undersøgelser af økonomisk og teknisk art førte imidlertid ikke til noget. Kvægeks-

porten fortsatte imidlertid på trods af de vanskelige afskibningsforhold i 1848, men blev derefter reduceret kraftigt i 1849. Hvorfor sælge kvæg til England, når såvel danske som tyske tropper var aftagere. Den danske stat ville ikke skade producenterens interesse.

I 1851 indkaldte en række prominente beboere i Hjerting-området til offentligt møde med henblik på at oprette et A/S til anlæggelse af en landingsbro. Det lykkedes at få staten til at deltage som den største aktionær, et lille vidnesbyrd om den principielt positive holdning til den dansk-engelske samhandel. I omegnen var landmænd og møllere de største aktionærer. Byggeriet gik i gang i 1851, og den 6. april 1852 anløb den første damper, der nød godt af det nye, omend stadig ufuldendte anlæg.

Allerede under byggeriets første vinter led broen skade ved storm og søgang, og disse naturkræfter, kombineret med ismasser, kostede broen dens endeligt den 17. januar 1862. I de ti år, broen eksisterede, havde skader i vintermånederne været årligt tilbagevendende. Hjertings bedste år var 1855–57, hvor den samlede udgående skibsfart var på 152, 155 og 157 skibe. Med vedtagelsen af loven om bygningen af Esbjerg havn i 1868, blev der sat endelig stopper for Hjertings havnedrøm.

Hvorfor gik det galt? I forhold til naturkræfterne må man konstatere, at der var for få og små ressourcer lokalt til at trodse Vestkysten. Men hertil kommer, at en af initiativtagerne til landingsbroen, C. M. Poulsen, i 1851 forlod Hjerting. Fra 1854 blev han ansat i jernbaneselskabet Flensborg-Tønning, hvortil også den engelske jernbanekonge Peto knyttedes. Denne jernbane styrkede Tønnings position som Danmarks eksporthavn mod vest. Samtidig var Peto ejer af jernbanen Lowestoft-London og medejer af dampskibsselskabet, der var etog forbindelsen Danmark-England. Han havde derfor stor indflydelse på hvilke dampskibe, der sejlede hvor. Først efter tabet af Sønderjylland i 1864, blev der udarbejdet planer for en jernbane til Vestkysten (Vamdrup-Strandby). At det blev Strandby og ikke Hjerting, der fik havnen, betegner bogens forfatter som lidt af en tilfældighed, måske af kærlighed til sin landingsbro. De tekniske eksperter pegede ikke entydigt på Esbjerg som stedet for havnen, også Hjerting var inde i billedet, men som bekendt gik Esbjerg af med sejren.

Bogen, der er det første produkt fra en studiekreds i lokalhistorie under Folkeuniversitetet, må karakteriseres som vellykket. Den er velskrevet og letlæst med flere gode citater, og er forsynet med korte biografier af personkredsen om broen, kildefortegnelse og noter. Illustrationerne består af kort, skitser og rekonstruktioner af broens opbygning og en del avisgenivelser fra samtiden.

Helle Askgaard

Peter Kier: Atlas over Øster Løgum Sogn. Udgivet ved Tage Mersing. Historiske Skrifter for Sønderjylland nr. 65. Aabenraa 1987, 129 s., ill. Kr. 400,-

Indtil oprettelsen af sogneforstanderskaberne 1841 var præsterne sognenes formelle overhoved og statsmagtens repræsentant. Da regeringen, landhusholdningsselskabet m.fl. fra slutningen af 1700-årerne på mangfoldige måder gik i gang med at kortlægge og beskrive landet, dets befolkning og ressourcer, var det i høj grad præsterne, man udspurgte og henvendte sig til. Det kan derfor ikke undre, at nogle af tidens præster følte trang til selv at foretage et lokalt beskrivelsesarbejde. Blandt disse har Peter Kier, præst i det sønderjyske sogn Øster Løgum 1802-1834, leveret et af de grundigste resultater til eftertiden.

Gennem mange år samlede han stof til lokaltopografien »Østerlygum Sogn – kort beskrevet ved P. Kier – i Aarene 1820, 1821 og 1822« samt »Østerlygum Sogns Annaler, I-X«. Uddrag af disse værker, som fortsat er i privateje hos efterkommere i sognet, er blevet udgivet i Sønderjysk Månedsskrift og Årbøger i uddrag. Men først nu udgives helheden med Peter Kiers mange udførlige kort og prospekter af Tage Morsing, fhv. præst i Øster Løgum.

Kiers direkte inspiration til en kortlægning af sit sogn var, iflg. Tage Morsing, dels udgivelsen af Videnskabernes Selskabs kort, dels opmålingen af sognet i anledning af udskiftningen i 1780'erne, som Kier selv havde oplevet som dreng, og som længe havde givet ham lyst til at være landmåler. Derudover var målet med det omfattende arbejde for Kier »sand oplysning«, og i indledningen til værket skriver han nogle kloge og også i dag gyldige ord om lokal- og rigshistori:

»... netop historien er os vedkommende og nyttig. Uden den ville vi i forhold til »tiden« famle rundt i mørke, ligesom vi uden viden om jorden og kendskab til verdensrummets opbygning bestandig ville fare vild i rummet«. Og her betoner han igen, at især viden om lokalsamfundet er vigtig, fordi man ved at lytte med opmærksomhed til det nære eksempel vil kunne formode bedre om fremtiden – ikke »den dannede verden«, men desto mere »den jævne mand«!

Derefter går han til værket med mottoerne: »Vær forsigtig« og »Gør arbejde med smag!« Han er klar over, at han skriver om sine egne, men undlader dog hverken negative eller positive kommentarer som f.eks., at mange af sognebørnene er »gerrige og underfundige« eller at visse gårde er slette på grund af beboernes uduelighed. Men om en anden landsby erklærer han: »Man kunde have lyst at boe der!«

Først og fremmest er beskrivelserne og de tilhørende illustrationer og kort af interesse som samtidige vidnesbyrd om et kulturlandskab i for-

andring. Størstedelen af sognet var nyligt udskiftet, og det landskab, som aftegner sig på kortene, er et nydannet kobbellandskab med levende hegn. En enkelt af landsbyerne var dog endnu uudskiftet og beskrives med byled og åben mark. Om landsbyerne roser han de mange nye grundmurede gårde fra omkring 1800 og synes, at byen Genner er »styg« på grund af de mange bindingsværks- og bulhuse. Endvidere beskriver han sognets mange bierherv – småskibsfart med tørv og træ til Als, Ærø og Fyn, voddragning efter sild, fremstilling af ler og tekstiler til salg, helt til Fyn og til »Kloster Marked« mm.

På baggrund af den almindelige flid og de samtidige dårlige tider finder han det uretfærdigt, at magthaverne både øger skatterne og ringeagter »folket« for mangel på overdådighed og pragt. Peter Kier havde et ikke dårligt blik for samfundets klassedeling!

Tage Morsing og Landsarkivet for Sønderjylland har med udgivelsen af det flotte værk, med de fornemme farvegengivelser af Kiers kort og billeder, ydet en stor og fortjenstfuld indsats. Skulle man komme med en kritisk bemærkning, skulle det være, at udgivelsen i meget høj grad koncentrerer sig om at være en fin *kildeudgave*, og derfor i mindre grad er brugbar som *atlas*. Et historisk atlasarbejde kræver nemlig, at brugeren er i stand til at sammenligne de topografiske forhold i tid og rum – og her er man ladet i stikken i Øster Løgum-atlasset. Kun et enkelt sted gengives Peter Kiers kort over hele sognet sammen med Johs. Meyers kort fra 1641 og et helt moderne målebordsblad, men begge de sidste er for småt gengivne til, at man kan sammenligne detaljerne. Allerbedst ville det have været, om Kiers fine ejerlavs- og markkort hver især havde kunne sammenlignes med f.eks. de fine og meget detaljerede tyske kort fra 1880'erne og de danske målebordsblade fra efter genforeningen. Derved kunne man for alvor have studeret brud og kontinuiteter i det sønderjyske kulturlandskab, som i de sidste 25 år er blevet stærkt forandret. Men det ville naturligvis have gjort publikationen mere omfangsrig.

Peter Dragsbo

De lokalhistoriske Årbøger 1987. En oversigt

Af Jørgen Dieckmann Rasmussen.

Fortegnelsen omfatter lokalhistoriske årbøger, der dækker større områder end et sogn og som er tilgængeligt for redaktionen inden den 1. august 1988.

Hovedstadsområdet

Historiske Meddelelser om København. Udgivet af Københavns Kommune. Redigeret af Helle Linde, Egil Skall og Henrik Gautier. Årbog. 1987. 189 s., ill. [Med register til årbøgerne 1984 og 1987]

Federspiel, Søren. Københavns Tømmerlaug og industrialiseringen. (S. 25-63, ill.) [Kildehenv.]

Holst, Bente. P. Ipsens Enke Kgl. Hof Terracotta-fabrik. En verdensberømt kunstindustriell virksomhed på Utterslev Mark. (S. 64-86, ill.) [1843-1955. – Kildehenv.]

Jespersen, Vilhelm. 37 år i Københavns Kommunes tjeneste. 2. del. (S. 87-147) [Fortsat fra Historiske Meddelelser om København 1986 s. 88ff. – Fortsættes]

Københavns Stadsarkiv i 1986. (S. 148-149)

Selskabet for Københavns Historie i 1986. (S. 149-150)

Venge, Michael. Danmarks hovedstad. (S. 7-24, ill.) [Kildehenv.]

Anmeldelser

Becker-Larsen, Klaus. Tunestillingen. 1986. Anmeldt af Jeppe Tønsberg. (S. 168-169)

Blüdnikow, Bent. Immigranter. 1986. Anmeldt af Niels Peter Stilling. (S. 160-162)

Feldbæk, Ole. Slaget på Reden. 1985. Anmeldt af Hans Chr. Bjerg. (S. 153-155)

Frantzen, Ole L. og Bjørn A. Nielsen. Københavns Befæstning 1886-1986. Anmeldt af Jeppe Tønsberg. (S. 168-169)

Gram-Andersen, Jesper. Livgardens kaserne & Rosenborg ekscerserplads 200 år. Anmeldt af Hasse Nærbek. (S. 167)

Helsted, Dyveke, Eva Henschen og Bjarne Jørnæs. Thorvaldsen. 1986. Anmeldt af Marianne Saabye. (S. 152-153)

Henschen, Eva. Se: Helsted, Dyveke.

Jørnæs, Bjarne. Se: Helsted, Dyveke.

Klem, Knud. Skibsbyggeriet i Danmark og hertugdømmerne i 1700-årene. 1985-86. Anmeldt af Henrik Gautier. (S. 155-157)

Kryger, Karin. Frihedsstøtten. 1986. Anmeldt af Ulla Kjær. (S. 162-164)

Madsen, Hans Helge. Østerbros herligheder – en

bydels identitet. 1986. Anmeldt af Allan Tønnesen. (S. 166-167)

Møller-Holst, Berna & Jørgen. Rødovre Kirkebog 1628-1814. Anmeldt af Helle Askgaard. (S. 170-171)

Nielsen, Bjørn A. Se: Frantzen, Ole L.

Nielsen, Helge. Drømme om Frihedsstøtten. 1986. Anmeldt af Ulla Kjær. 1986. (S. 162-164)

Poulsen, John. Københavns banegårde. Anmeldt af Hans Kofoed. (S. 169-170)

Thomassen, Peer. Nørrebro stationer gennem 100 år. Anmeldt af Hans Kofoed. (S. 169-170)

Vammen, Tinne. Rent og urent. 1986. Anmeldt af Helle Askgaard. (S. 157-159)

Vasstrøm, Annette. Holmens by. 1985. Anmeldt af Birte Broch. (S. 159-160)

Vesterbro. En forstadsbebyggelse i København. 1986. Anmeldt af Hanne Christensen. (S. 164-165)

Wassard, Alfred. Det søde og det sure. 1986. Anmeldt af Erik Stig Jørgensen. (S. 151-152)

Wilcke, Birger. Damp tog til Dragør – Amagerbanens historie. (S. 169-170)

Willerslev, Richard. Danmarks største arbejdsplads. Opførelsen af Københavns landbefæstning 1886-1893. Anmeldt af Jeppe Tønsberg. (S. 168-169)

Gentofte-bogen. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab og Selskabet for Bygningsbevaring i Gentofte Kommune. [Ikke udkommet i 1987]

Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune. Årsskrift. [Ikke udkommet i 1987]

Lyngby-bogen. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune. Redigeret af Jeppe Tønsberg. 1987. 176 s., ill. [Navneregister] [Temanummer om handel i Kongens Lyngby]

Tønsberg, Jeppe. Handel i Kongens Lyngby gennem 100 år 1887-1987. (S. 5-176, ill.) [Kildefortegnelse]

Søllerødbogen. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. Redigeret af Niels Peter Stilling. 1987. 184 s., ill.

Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune. Se: Stilling, Niels Peter.

Fabricius, Nina. Søllerød Museum. Beretning 1986. (S. 165-169, ill.)

Historisk-topografisk Selskab. Se: Pedersen, Erik Helmer.

Kalko, Peter. Holtegaards Fabriker 1886-1986. Et bryggeris historie gennem 100 år. (S. 54-96, ill.) [Kildefortegnelse]

Moses, Søren. Stammebådsprojektet på Vedbækfundene 1986 – et praktisk undervisningstilbud og arkæologisk eksperiment. (S. 148-164, ill.)

Pedersen, Erik Helmer. Historisk-topografisk Selskab i året 1985. (S. 175-181) [Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune]

Ruff, Werner. Selskabets regnskab 1985. (S. 182-183) [Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune]

Stilling, Niels Peter. Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune. Beretning 1986. (S. 170-174)

Søllerød Museum. Se: Fabricius, Nina.

Thueslev, Hans. Thurah og Holtegaard. Ejendommens drift, landbrug, bryggeri og brændevinsbrænderi i midten af 1700-tallet. (S. 9-53, ill.) [Kildehenv.]

Weise, Bodil. Fra Skagen til Søllerød. (S. 131-147, ill.) [Erindringer ca. 1920-1970]

Weise, Knud. Rundt om Mølleåen. Barndomsindringer fra Stampen og Skodsborg. (S. 97-130, ill.) [Ca. 1900-1914]

Årsskrift. Udgivet af Historisk Forening for Værløse Kommune. 1987. 39 årg. 44 s., ill.

Damsgaard-Sørensen, Bent. I årets løb. (S. 3-6, ill.) [Beretning for Historisk Forening for Værløse Kommune, Værløse Museum og Værløse Lokalhistoriske Arkiv]

Hansen, Anders. Stenøkse med ornamentik. (S. 35, ill.) [Kildefortegnelse]

Hyberst Kjeldsen, Nils. Om bier og biavl i fortiden. (S. 24.-32, ill.)

Larsen, Max. Fortidsminder i Værløse i stenalderen. (S. 36-43, ill.)

Laumann Jørgensen, E. Skovene ved Værløse. Et strejftog gennem tiderne. (S. 6-10, ill.) [Kildefortegnelse]

Laumann Jørgensen, E. Forhistoriske almanakker. (S. 21-23, ill.) [Kildefortegnelse]

Olsen, Inge Margrethe. Arkivalier i årets løb. (S. 33-34, ill.)

Werther, Heinrich. Mennesker og dyr igennem tiderne i vore skove omkring Værløse kommune. (S. 11-20, ill.)

Sjælland

Fra Frederiksborg Amt. Udgivet af Frederiksborg Amts Historiske Samfund. Redigeret af Poul Vestergaard under medvirken af Jette Baagø, Søren Frandsen, Anders Friedrichsen, Kirsten Rykind-Eriksen og Claus Schjøtt-Olsen. Årbog 1987. 198 s., ill. [Temannummer om kulsviere og milebrænding i Nordsjælland]

Baagø, Jette. Skoven. (S. 8-29, ill.) [Kildefortegnelse]

Daas Funder, Geert. Bag glasmontrer [Kulsvierprojektet] (S. 188-191, ill.)

Frandsen, Søren og Erik A. Jarrum. Kulsvierbønderne i Gribskov. (S. 40-55, ill.) [Kildefortegnelse]

Frederiksborg Amts Historiske Samfund. (S. 193-199, ill.) [Beretning, regnskab 1/4-31/3 1987 m.m.]

Friedrichsen, Anders. De nye kulsviere i Maarum. (S. 118-127, ill.)

Friis, Preben. "Kulsvierblod" [Kulsvierprojektet] (S. 181-184, ill.)

Jacobsen, Bent. "Kulsvierblod" – en anmeldelse [Kulsvierprojektet] (S. 185-187, ill.)

Jarløv, Hans Christian. Se: Kjørsgaard, Olav.

Jørgensen, Dorthe. Georg Nordkild – Kulsvierens forfatter. (S. 144-153, ill.) [Kildefortegnelse]

Kjørsgaard, Olav og Hans Christian Jarløv. Trækul. (S. 116-117)

Leth Larsen, Lone. Poul Bille Holst. (S. 154-165, ill.) [Kildefortegnelse]

Mølgaard, Else og Ole Schou Vesterbæk. Kulsvierne og administrationen. (S. 68-79, ill.) [Kildefortegnelse]

Paludan-Müller, Carsten og Poul Vestergaard. Kulsvidning i oldtiden. (S. 30-33, ill.) [Kildefortegnelse]

Rykind-Eriksen, Kirsten. Historierne om kulsvierne. (S. 128-143, ill.) [Kildefortegnelse]

Schjøtt-Olsen, Claus. Kulsvidning i 1500- og 1600-tallet. (S. 34-39, ill.) [Kildefortegnelse]

Schjøtt-Olsen, Claus. Karlebo Overdrev – Kulsvidning 1800-1880. (S. 80-87, ill.) [Kildefortegnelse]

Schjøtt-Olsen, Claus. Fra mile til retortovn – Kulsvidning fra 1880 til i dag. (S. 88-97, ill.) [Kildefortegnelse]

Schjøtt-Olsen, Claus. Familien Henriksen. (S. 98-109, ill.) [Kildefortegnelse]

Schou Vesterbæk, Ole. Se: Mølgaard, Else.

Skovholm Petersen, Birthe. Milebrændingens teknik. (S. 110-115, ill.) [Kildefortegnelse]

Skovholm Petersen, Birthe. Kulsvidning 1763-1813. (S. 56-67, ill.) [Kildefortegnelse]

Valentin, Jørgen og Poul Vestergaard. Kulsvierprojektet. (S. 168-180, ill.)

Vestergaard, Poul. Se: Paludan-Müller, Carsten.

Vestergaard, Poul. Se: Valentin, Jørgen.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Historisk Årbog for Roskilde Amt. 1987. 108, ill. [= Projekt Middelalderbyen bd. 2. – Sted- og sagregister]

Johansen, Marianne. *Middelalderbyen Køge.* (S. 5-108, ill.) [Kildehenv.]

Fra Holbæk Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt. Redigeret af Peter Korsgaard. 1987. 100 s., ill. [Sted- og personregister]

Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen. Kammerherre Iakob Estrup in memoriam 1897-1987. (S. 7-8, ill.)

Christensen, Dan Ch. "...med Overtalelse eller Opmuntring". Det økonomiske Selskab i Holbæk Amt fylder 175 år. (S. 50-70, ill.)

Frydendahl, Ellen. Et udvalg af litteratur om Holbæk Amt 1986. (S. 85-94) [Systematisk oversigt]

Gebauer, Anne Birgitte. Langdyssen i Asnæs Forskov. (S. 9-24, ill.) [Kildehenv. – Litteraturfortegnelse]

Historisk Samfund for Holbæk Amt. (S. 95-98, ill.) [Beretning, regnskab 1986, m.m.]

Korsgaard, Peter. Mellem trevangsbrug og udskiftet enkeltlod. (S. 25-49, ill.) [Kildehenv.]

Korsgaard, Peter. Andelsmejerier i Holbæk Amt – en billedserie. (S. 71-84, ill.)

Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt. Redigeret af Erling Petersen under medvirken af Villy Bundgaard Knudsen og Ole G. Nielsen. 74. bd. 1987. 126 s., ill.

Historisk Samfund for Sorø Amt 1986. (S. 120-125) [Beretning, driftsregnskab 1/10 1985 – 30/9 1986, m.m.]

Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø Amt. (S. 126-127) [Adresseliste]

Jørgensen, Holger. Træk af Stenmagle Sogns historie. (S. 72-99, ill.)

Jørgensen, Jørn. Vettterslev Præstegårds historie II. (S. 17-41, ill.) [1843-1985. – Fortsat fra Årbog 1986 s. 62ff. – Kildefortegnelse]

Nielsen, Ole G. *Historisk Samfund for Sorø Amt 1962-1987.* (S. 7-10, ill.)

Nielsen, Ole G.. Morten Quistgaard og landboreformerne. (S. 60-71, ill.) [Kildefortegnelse]

Nielsen, Ole G. Nye bøger. (S. 118-119) [Kort omtale af litteratur vedr. det gl. Sorø Amt]

Pedersen, Villy. Skælskøregnens små elektricitetsværker. (S. 100-116, ill.) [Kildehenv.]

Petersen, Erling. En bondeslægt fra Øster Flakkebjerg herred. (S. 42-59, ill.) [Slægten Fyhn. – Kildefortegnelse]

Torm, Helge. *Historisk Samfund om museumssagen i Sorø Amt for 75 år siden.* (S. 11-16, ill.) [Kildehenv.]

Historisk Samfund for Præstø Amt. Redigeret af Nils Hartmann. Årbog. 1987. 80 s., ill.

Ebbesen, Klaus. Bellevue-damen – Menneskeoffer i Bellevue Skov. (S. 65-71, ill.) [Kildehenv.]

Historisk Samfund for Præstø Amt. Oprettet 1912. (S. 78-80, ill.) [Beretning]

Jensen, Agnete. Højerup gamle kirke. (S. 6-30, ill.) [Kildehenv.]

Mindeord. (S. 72) [Aksel P. Jensen (1904-1987)]

Mortensen, Bernhard. Fæstebønder og husmænd i Spragelse. (S. 31-64, ill.) [Kildehenv.]

Strange-Nielsen, A. Litteratur om Præstø Amt 1986. (S. 73-77) [Kort omtale af litteratur om amtet]

Bornholm

Bornholmske Samlinger. Udgivet af Bornholms historiske Samfund. Redigeret af Per Thule Hansen. 1987. III. rk. 1. bd. 179 s., ill.

Andersen, Holger. Det bornholmske fiskeri i opgang og nedgang. (S. 43-70, ill.) [Kildefortegnelse]

Arnoldus, C. A. A/S Bornholmsfærgen af 1962. (S. 107-135, ill.)

Fischer Jørgensen, P. Fra britisk orlogsbrig til bornholmsk robbefanger. (S. 9-42, ill.) [The Tickler 1804-1851. – Kildehenv.]

Foght Hansen, Niels. Bornholms lokalhistoriske arkiv 1986-87. (S. 167-168)

Hansen, Olaf. Bornholms historiske Samfund. (S. 175-179) [Beretning, regnskabsoversigt 1986 m.m.]

Holm, Ivar. Se: Jakobsen, Bente.

Jakobsen, Bente. Stednavne i havet omkring Bornholm. (S. 71-106, ill.) [Med kort af Ivar Holm over fiskepladser og stednavne i havet omkring Bornholm på grundlag af BJ's artikel]

Kærulff Møller, Lars. Bornholmske rundkirker og Armenien. (S. 137-143, ill.) [Kildehenv.]

Litteratur om Bornholm 1986-87. Ved Bornholms Centralbibliotek. (S. 169-173) [Systematisk fortegnelse]

Madsen, Arne. Poesi og prosa af forfatteren til "En Septemberdrøm". (S. 153-166, ill.) [Kildehenv.]

Westengaard, Erik. To malerier fra Frederik den Syvendes besøg på Bornholm 1851. (S. 145-151, ill.) [Kildefortegnelse]

Lolland-Falster

Lolland-Falsters Historiske Samfund. Redigeret af Verner Hansen. Årbog. 1987. 75. årg. 72 s., ill. [Forfatternoter. – Person- og stednavneregister]

Hansen, Verner. Da Ellehammer fløj på Lindholm. (S. 5-18, ill.)

Hansen, Verner. Lolland-Falster i bogverdenen. (S. 37-43, ill.) [Kort omtale af ny litteratur om Lolland-Falster]

Larsen, Jens. Danmarks sidste kætterpræst. (S. 19-27, ill.) [Pastor N. P. Arboe Rasmussen (1866-1944), Vålse]

Lolland-Falsters historiske Samfund. (S. 66-70) [Beretning, driftsregnskab fra 1. april 1986-31. marts 1987]

Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver. (S. 58-64, ill.) [Beretninger. Omhandler: Tingsted sogns lokalhistoriske Arkiv. – Lokalhistorisk Arkiv i Nysted Kommune. – Krumsøarkivet. – Lokalhistorisk Arkiv for Nørre Alslev Kommune. – Rødby lokalhistoriske Arkiv. – Lokalhistorisk Arkiv for Maribo Kommune. – Rudbjerg lokalhistoriske Arkiv. – Fejø Arkiv og Ø-museum. – Lokalhistorisk Arkiv for Væggerløse Sogn. – Lokalhistorisk Arkiv, Sakskøbing. – Lokalhistorisk Arkiv for Stubbekøbing Kommune. – Lokalhistorisk Arkiv for Holeby Kommune. – Idestrup lokalhistoriske Arkiv]

Lolland-Falsters museer. (S. 44-57, ill.) [Beretninger. Omhandler: Lolland-Falsters Stiftsmuseum. – Det lokalhistoriske museum og arkiv Falsters Minder. – Motorcykel- og Radiomuseet i Stubbekøbing. – Lolland-Falsters Traktormuseum]

Wiinggaard, Georg. Teaterkaar paa Lolland-Falster i svundne Tider. (S. 29-36, ill.)

Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster. (S. 65) [Fortegnelse]

Jørgensen Ove. Vandmøllerne i Odense. (S. 109-118, ill.) [Suppl. til Per Kristian Madsens artikel i Fynske Årbøger 1986 s. 54ff om mølledrift og kongelige rettigheder i den tidlige middelalder Odense]

Kjærboe, Tive. Ærøes-lyst, et badhotel og dets historie. (S. 103-108, ill.)

Madsen, Otto. Buchwald og kanalen. (S. 79-97, ill.) [Kildehenv.]

Nederland, Ole. En fynsk kirketyv ved navn Peder Jensen. (S. 98-102) [1664. – Kildefortegnelse]

Ny lokalhistorisk litteratur. (S. 119-124) [Omhandler: Odense bys historie. Poul Thestrup, Dorrit Andersen og Niels Oxenvad: Mod bedre tider 1789-1863. 1986. – Jørgen Thomsen: Da læsning blev gratis. 1986. – Folkebibliotekaren Harald Hvenegaard Lassen 1886-1971. 1986. – Hans Henrik Jacobsen: Odense Handelsstandsforening 1862-1987. 1987. – Kaj Mehr: Dronningens Asyl 1837-1937. 1987. – Hans Henrik Jacobsen: Bogens historie bd. 3. 1787-1938. – Kaj Keldbjerg: By og egn ved Snævringen. Midelfart og Hindsgevhalvæn. 1986. – Henrik M. Jansen: Elvira Madigan og Sixten Sparre, som samtiden opfattede dem. 1987. – Kristian Franzen Sinnet: Sådan var det jo. 1987. – Aage Sækmose: Fra borg til herregård. Søbygård – et stykke Ærø-historie. 1987. – Det Sydfynske Øhav – en maritim introduktion. 1987. – Svend Erik Sørensen: Tigger Karens paradys. 1986. – Brechts Lai-Tu. Erindringer af Ruth Berlau. 1986. – Årbøger og årsskrifter: Fyns Stiftsbog 1986. – Vestfynsk Hjemstavn. 1986 – Lyboen. 1986. – Årbog for Svendborg og Omegns Museum. 1986. – Charta. Årsskrift fra Kerteminde Museum 1985. – Korup-Ubberud Lokalhistoriske Forenings Årsskrift 1987. – Allesø-Brobys Næsby Lokalarkiv 1986]

Pedersen, Karl Peder. "Fri os fra ekstraskatten". Fynske reaktioner på ekstraskatten af 1762. (S. 61-78, ill.) [Kildehenv.]

Tåsinge Årbog 1987. Udgivet af Tåsinge Museumslaug's Forlag. Redigeret af Tåsinge Museumslaug's Årbogsudvalg. 1. årg. 80 s., ill.

Fyn

Fynske Årbøger. Udgivet af Historisk samfund for Fyns Stift. Redigeret af Hans Henrik Jacobsen. 1987. 132 s., ill. [Forfatterbiografier. – Navneregister]

Foreningsmeddelelser 1986-87. (S. 128-130) [Historisk Samfund for Fyns Stift. Beretning og regnskab] *Horstmann, Paul*. Årsagerne til drabet på Knud den Hellige. (S. 7-32, ill.) [Kildehenv.]

Jacobsen, Hans Henrik. Kræmmerlaug og købmandslaug i Odense indtil 1862. (S. 33-60, ill.) [Kildefortegnelse]

Hahn-Pedersen, Morten og Knud Helles. Troense-registranten. Lokalhistorie og bevaringsbestræbelse i Troense. (S. 8-13, ill.)

Hansen, Erik. Fra Søren Lolks billedsamling. (S. 40-52, ill.)

Hansen, Rasmus. "Dinesgaarden"s historie. (S. 57-62, ill.)

Helles, Knud. Se: Hahn-Pedersen, Morten.

Hvem kender brugen af denne plade? (S. 76, ill.)

Hvem ved mere om dansen i skoven "Skovballe Have"? (S. 79, ill.)

Høgstrøm, C. G. En vandgang. (S. 73-75) [Udflugt til Viborg 1916]

Hoite Hansen, Hans. Bregningen Bakke. (S. 25, ill.)

Jørgen Dieckmann Rasmussen

- Høite Hansen, Hans.* Hvad er skrevet om Tåsinge ? [Alfabetisk oversigt]
- Jensen, Valdemar.* Telegrafan i Bregninge. (S. 19-24, ill.) [Kildefortegnelse]
- Jensen, Valdemar.* Skåltegn på Tåsinge. (S. 63-72, ill.)
- Kjer Mortensen, Gunnar.* Tåsinges bomærker. (S. 27-29, ill.) [Kildefortegnelse]
- Lolk, Albert.* Arbejder om Tåsinge før 1813. (S. 30-39, ill.)
- Nyl fra arkivet.* (S. 78-79) [Taasinge Lokalhistoriske Arkiv]
- Salmberg, Kirsten.* Et glimt af dyrelivet i Tåsinges fortid. (S. 14-18, ill.)
- Skaarup, Jørgen.* En urnegrav i Lundby på Tåsinge. (S. 53-56, ill.)
- Taasinge Skipperhjem og Folkemindesamling.* (S. 80) [Beretning]
- Vejtromlen.* (S. 26, ill.) [Fælleskommunal vejtrømler]
- Vestfynsk Hjemstavnsforening.* Vestfynsk Hjemstavnsforenings årsskrift. Redigeret af Bjarne Porsmose. 57. årg. 1987. 64 s., ill.
- Krog, Hans.* En opmåling af Landmålergården 1914. (S. 4-9, ill.) [Gummerup. – Kildehenv.]
- Krog, Hans.* Se: Lindhard, Annelise
- Krog, Hans.* Registrering af vestfynske vejrøller. (S. 22-34, ill.) [Assens, Broby, Glamsbjerg, Hårby, Tommerup, Vissenbjerg og Årup Kommuner]
- Lindhard, Annelise og Hans Krog.* Vestfynske vejrøller. (S. 1721, ill.) [Aborg Mølle. – Dreslette savmølle]
- Lindhard, Annelise.* Hesten som trækraft. (S. 43-48, ill.)
- Porsmose, Bjarne.* Årets gang 1987. (S. 49-64, ill.) [Beretning om virksomheden i Vestfynsk hjemstavns-gård og Vestjysk Hjemstavnsforening, driftsregnskab 1986 m.m.]
- Reinholdt, Otto.* Brandvæsenet i Køng sogn 1909-30. (S. 10-16, ill.)
- Smedegaard, Inger.* Fra hørfrø til hørtråd. (S. 35-42, ill.)

Jylland

- Vendsyssel Årbog.* Udgivet af Historisk Samfund for Vendsyssel. Redigeret af Jørgen Jørgensen. 1987. 176 s., ill. [Forfatterbiografier. – Personregister]
- Christiansen, Svend-Erik.* Et russisk krigsskibs strandning ved Tornby i året 1758. (S. 7-28, ill.) [Kildehenv.]
- Fra styrelse og redaktion.* (S. 165-171, ill.) [Historisk Samfund for Vendsyssel. Beretning, regnskab 1/4 1986 – 31/3 1987]

- Glasius, Poul W.* Jerslev kirkes pulpitur. (S. 97-102, ill.) [Kildehenv.]
- Glimt fra museernes og arkivernes arbejdsmark 1986.* Ved Per Lysdahl. (S. 149-164, ill.) [Beretninger. Omhandler: Bangsbomuseet, Frederikshavn. – Løkken Museum. – Skagen Fortidsminder. – Sæby Museum. – Try Museum. – Vendsyssel historiske Museum, Hjørring. – Lokalhistorisk Arkiv for Øster Han Herred. – Brønderslev lokalhistoriske Arkiv. – Lokalhistorisk arkiv for Dronninglund. – Egnssamlingen, Saltum. – Lokalsamlingen i Skagen. – Lokalhistorisk forening for Tversted-Uggerby og Sørig. – Lokalhistorisk forening for Taars og Omegn. – Historisk Arkiv, Vendsyssel historiske Museum]
- Jensen, Jens.* Lyngby kirkes flytning. (S. 127-134, ill.) [1901/1913]
- Johansson, Ketty.* En københavner kom til Brovst. (S. 102-112, ill.) [Sophus Møller, der var praktiserende læge i Brovst 1869-1878. – Kildehenv.]
- Kjeldsen, Frank.* Thomas Christian Stephensen's livshistorie. (S. 77-96, ill.) [Mormonudvandring 1862]
- Kjer Michaelsen, Karsten.* Øster Nibstrup huset. (S. 113-126, ill.) [Stenalderhustomt, fundet ved gasudgravningen. – Kildehenv.]
- Marlo, Poul.* De første dyrlæger i Vendsyssel. (S. 135-143, ill.) [1800-tallet]
- Melchiorson, Hanne.* Frederikshavn som handelsby 1790-1860 (II). (S. 41-76, ill.) [Fortsat fra Vendsyssel Årbog 1986 s. 97ff. – Kildehenv.]
- Skødebjerg Kristensen, Erik.* Polske arbejdere på Børglum Kloster i perioden 1900-1914. (S. 29-40, ill.) [Kildehenv.]
- Vendsyssel-litteratur.* Ved Bodil Kristensen. (S. 144-148)

Historisk Årbog for Thy, Mors og V. Han Herred. Udgivet af Historisk Samfund for Thisted Amt. Redigeret af Hanne Mathiesen, Knud Mortensen, Orla Poulsen og Chr. P. Fogtmann. 1987. 128 s., ill.

- Fogtmann, Chr. P.* Hanstholm Havn blev port til et større Danmark. (S. 5-18, ill.) [Kildefortegnelse]
- Fogtmann, Chr. P.* Tage Skipper landede først i Hanstholm Havn. (S. 19-22, ill.)
- Fogtmann, Chr. P.* Ved tro og gennem ulykke til større fællesskab. Fiskerkompagniet i Vorupør stiftedes i 1887 som et kristent fællesskab. (S. 69-74, ill.) [Kildefortegnelse]
- Fogtmann, Chr. P.* Fra den gamle Copie Bog. (S. 105-110, ill.) [Landboforeningen Nordthy]
- Grishauge, Peter.* En gård og dens beboere gennem 400 år. (S. 5968, ill.) [Vesterlund i Ullerup, V. Thorup sogn, V. Hanherred. – kildefortegnelse]
- Holst, Eva.* Tre gamle kurve. (S. 52-53, ill.)

- Lokale beretninger.* (S. 123-128) [Omhandler: Egnshistorisk Forening for Thyholm og Jegindø. – Lokalhistorisk Forening for Sydhannæs. – Sydthy Egnshistoriske Arkiv. – Egnshistorisk Forening for Syd-thy. – Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune. – Hanstholm lokalhistoriske Arkiv]
- Lønborg, Esper.* Præsten Holger Sørensen Schandorph i Snedsted. (S. 79-93) [1677-1736. – Kildefortegnelse]
- Mardal, Elly.* Landbrugskrise for 300 år siden. Bodum Bispegaards fæstebønderes restance af landgilde 1679-87. (S. 75-78) [Kildefortegnelse]
- Mathiesen, Hanne.* Fundet blandt gamle bøger. (S. 23-46, ill.) [Conradine Bruhns erindringer og optegnelser". – 1800-tallet. – Vedr. Kjølbysgaard, Hunstrup sogn]
- Mortensen, Knud.* En sømands historie. (S. 47-51, ill.) [Andreas Jørgensen (f. 1855), Thisted]
- Mortensen, Knud.* Fra Østerild kirkebog. (S. 54-58) [1768-1795]
- Museet for Thy og V. Han Herred.* (S. 111-119, ill.) [Beretning]
- Nielsen Kjær, Johannse.* Historien om en "bindesten". (S. 94-104, ill.)
- Til medlemmerne.* (S. 120-122) [Historisk Samfund for Thisted Amt. [Beretning, regnskab 1/4 1986 – 31/3 1987]
- Sydthy Årbog.* Udgivet af Egnshistorisk Forening for Sydthy. Redigeret af bestyrelsen. 4. årg. 1987. 96 s., ill.
- Andersen, E. T.* Kammerherren fra Taabel. (S. 62-68, ill.) [Kammerherre Carl Christian Andresen, f. 1812 d. 1870. – Plantede i Hvidbjerg Klit 1850-1868. – Kildefortegnelse]
- Egnshistorisk Forening for Sydthy.* (S. 94-95, ill.)
- En 300 årig gammel strid om Helt Fiskeri.* (S. 27-30, ill.) [Kildefortegnelse]
- Fuglsang, Ester.* Jeg hastigt ud af verden gik. (S. 30-32, ill.) [Indskrift på gravsten på Ydby kirkegård]
- Heltborg Møllers fredning i 1950.* (S. 13-15, ill.) [Erindring af Niels Stauersbøl]
- Hurup Gymnastikforening.* Opvisning på Ashøje 1921. (S. 61, ill.)
- Iversen, Gunnar.* Margrete Fredkulla – kvinden bag Sankt Thøger? (S. 45-58, ill.) [Kildefortegnelse]
- Jensen, J. M. K.* Erindringer II. Et tilbageblik. Brudstykker og Selvbetragtninger fra den Daw så læng, læng sin. 1958. (S. 70-93, ill.) [Fortsat fra Sydthy Årbog 1986 s. 81ff. – Fortsættes]
- Kjær Mortensen, Gunnar.* Fra Skejlager på Boddum. (S. 6-9, ill.) [Kildefortegnelse]
- Larsen, Uffe.* "Selvejergården Grøntoft". (S. 32-45, ill.) [Fortsat fra Sydthy Årbog 1986 s. 51 ff. – Bedtoft sogn. – Ca. 1860-1960. – Med uddrag af regnskabsbøger fra 1852-1880. – Kildefortegnelse]
- Larsen, Uffe og Elly Mardal.* Lyngholm. (S. 58-60, ill.) [Gårdhistorie 1350-1968]
- Mardal, Elly.* Tingsvidner fra 1638-1716 om Agger sogn. (S. 21-27, ill.) [Kildefortegnelse]
- Mardal, Elly.* Se: Larsen, Uffe.
- Med Fregatten "Jylland" på Middelhavstogt.* (S. 9-13, ill.) [Af Jens Laursens Togt i Udlandet 1873-74]
- Nørgaard, Olaf.* Nogle erindringer fra min barndom og ungdom. (S. 15-19, ill.) [Fra "Øster Helligsgaard" i Helligsø. – Ca. 1915-1932. – Fortsættes]
- Skoleklasse, Hurup 1917.* (S. 20, ill.)
- Sydthy Egnshistoriske Arkiv.* (S. 94) [Beretning]
- Ved guldbryllupsfesten i Hurup 1903.* (S. 69, ill.)
- Vestergaard, E.* Sydthy bøger udkommet september 1986 til september 1987. (S. 93)
- Fra Himmerland og Kjær Herred.* Udgivet af Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred. Redigeret af Kaj Løber, J. E. Nielsen, Karl Nielsen, Svend B. Olesen og Gunnar Rebstrup. 1987. 76. årg. 176 s., ill.
- Christiansen, Poul Verner.* En kvaksalver og hans patienter. Et bidrag til belysning af holdninger i enevældens sidste fase, med udgangspunkt i en kvaksalverisag i Østhimmerland i 1843. (S. 149-158) [Kildefortegnelse]
- Gjedsted, Hans.* Støvring Vandmølle. (S. 41-83, ill.) [Ca. 1600–1958. – Kildehenv.]
- Gram Jensen, Sv.* Kirke og fogedgård. Bidrag til Hals bys historie. (S. 85-97, ill.) [1219-1986. – Kildehenv.]
- Jeppesen Jensen, J.* Nogle bidrag til Klokketøbergades og klokketøberiets historie i Aalborg. (S. 5-40, ill.) [Ca. 1540–1900. – Kildehenv.]
- Litteratur om Himmerland og Kjær Herred 1986-87.* Ved Jeppe Hansen. (S. 163-171, ill.)
- Meddelelser fra styrelse og redaktion.* (S. 173-176) [Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred. Beretning og sammendrag af regnskabet 1986]
- Nielsen, Karl.* Anders Jakobsen (Bjørn) til Vorgård og Stenalt og hans børn. Jyske godssamlere omkring år 1500. (S. 99-147, ill.) [Kildehenv.]
- Witt, Torben.* Aalborgs Historie. (S. 159-161) [Orientering om den nye udgave]
- Aalborg-bogen.* Udgivet af Selskabet for Aalborgs historie i samarbejde med Aalborg Historiske Museum og forlaget Hikuin. 136 s., ill.
- Kock, Jan.* Hugo Matthiessens Aalborg fotograferet september 1916. (S. 7-133, ill.)
- Selskabet for Aalborgs Historie.* (S. 134-135) [Beretning m.m.]

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Fra Viborg Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Viborg Amt. Redigeret af Paul G. Ørberg under medvirken af Morten Øllgaard og Birgit Løgstrup. Årbog. 1987. 52. årg. 159 s., ill. [Forfatternoter]

Bergild, Merete og Jens Jensen. Maleren Jens Jensen Thranes udsmykning i Viborg Bispegård 1702. (S. 104-128, ill.) [Kildehenv.]

Bloch Ravn, Thomas. En solid og god håndværkerstand. Omkring skomager Hammershøjs beretning om håndværk og købstadsliv i Viborg i forrige århundrede. (S. 7-58, ill.) [Kildehenv.]

Jensen, Jens. Se: Bergild, Merete

Kjær Jensen, Wilh. Et spillemandsdynasti [Småstykker] (S. 134-137, ill.) [Bødkerne fra Tjele Langsø]

Lokalhistorisk litteratur 1986-87. (S. 139-146) [Alfabetisk fortegnelse over litteratur fra Viborg Amt.]

Poulsen, Jens Aage. Anton Schmidt og Christen Nielsen. To lærerskikkelse i Asmild-Tapdrup omkring århundredskiftet. (S. 80-103, ill.) [Kildehenv.]

Samfundet siden sidst. (S. 138-139) [Historisk Samfund for Viborg Amt]

Thygesen, Frants. På sporet af en statue. Historien om bronzestatuen i Borgvold-anlægget i Viborg. (S. 59-79, ill.)

Vejen Andersen, A. Til efterårsmanøvre i 1908. [Småstykker] (S. 129-133, ill.)

Fra Bjerringbro Kommune. Meddelelser fra Bjerringbro Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. [Udkommer i 1988]

Skivebogen. Historisk Årbog for Skive og Omegn. Udgivet af Historisk Samfund for Skive og Omegn. Redigeret af Carl Langholtz, Rud Kjems og Erik Steen Sørensen. 1987. Bd. 78. 128 s., ill.

Fibæk Jensen, Henrik. Vær beredt. Træk af KFUM-spejdernes historie i Skive 1922-47. (S. 33-83, ill.) [Kildehenv.]

Mortensen, Niels. "En sund sjæl i et sundt legeme". Idræt på landet. (84-115, ill)

Mortensen, Sv. Historisk Samfund for Skive og Omegn. (S. 123-127). [Beretning, regnskab 1/8 1986-31/7 1987 m.m.]

Poulsen, Henry. Ane Sy pige og Poul – og det liv, der blev deres. (S. 5-32, ill.) [Fortsat fra Skivebogen 1986 s. 100ff. – Erindringer 1900-tallet]

Årsberetninger. (S. 116-117) [Omhandler: Salling-sund Lokalhistoriske Arkiv. – Sundsøre Lokalhistoriske Arkiv. – Spøttrup Lokalhistoriske Arkiv. – Skive Museum. – Skive Byhistoriske Arkiv. – Fjandbo Arkiv]

Historisk Aarboeg fra Randers Amt. Udgivet af Randers Amts Historiske Samfund. Redigeret af Lise Andersen, Peter Bondesen, Jens Erland Donner, Frits Nicolaisen og Palle S. Rasmussen. 1987. 81. årg. 142 s., ill. [Forfatternoter. – Navneregister]

Andersen, Lise. Randers uldmarkeder. (S. 94-108, ill.) [1838-1947. – Kildehenv.]

Andersen, Lise og Finn Larsen. Blytækning af Dalby-neder kirke – beskrivelse af et truet håndværk. (S. 109-118) [Kildefortegnelse]

Bak, Sigrid. Århus-Grenå landevej 1846-1856. (S. 81-93, ill.) [Kildefortegnelse]

Bergild, Merete. Rosenholm-skabet og dets mestre Mikkel van Groningen og Laurids Andersen Ribber. (S. 25-41, ill.) [Kildehenv.]

Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt. (S. 135-137). [Beretninger. Omhandler: Fonden til bevarelse af gamle bygninger i Mariager. – Fonden til bevarelse af gamle bygninger i Randers Kommune].

Boas, N. A. Se: Kannegaard Nielsen, E.

Fra museer og arkiver i det gl. Randers Amt. (S. 121-134, ill.) [Beretninger. Omhandler: Clausholm. – Dansk Landbrugsmuseum. – Djurslands Museum og Dansk Fiskerimuseum. – Ebeltoft Museum. – Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum. – Kulturhistorisk Museum, Randers. – Mariager Museum. – Ebeltoft Byhistoriske Arkiv. – Grenaa Egnarkiv. – Hadsten Kommunes Lokalhistoriske Arkiv og Samlinger. – Mariager Komunale By- og Egnshistoriske Arkiv. – Molsbibliotekets lokalhistoriske Arkiv. – Nørhald Egn-Arkiv. – Nørre Djurs Egnarkiv. – Lokalhistorisk Arkiv for Purhus Kommune. – Randers Lokalhistoriske Arkiv. – Rosenholm Egnarkiv. – Rougsø Lokalhistoriske Forening. – Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Århus Amt]

Frandsen, Allan. Kondrup-Randers, tur-retur. Fra Jens Pedersens dagbog. (S. 70-80, ill.) [Analyse af bondedagbog 1837-1846]

Historisk Samfund 1986-1987. (S. 138-139) [Randers Amts Historiske Samfund. Beretning og regnskab 1986]

Jensen, Jens. Se: Bergild, Merete

Kannegaard Nielsen, E. og N. A. Boas. Et jernalderhus med kalkstenskælder (S. 5-11, ill.) [Fund fra Hammelev. – Kildefortegnelse]

Larsen, Finn. Se: Andersen, Lise.

Lokalhistoriske Årbøger 1986. Ved Esben Møller Christensen. (S. 119-120) [Indholdsoversigt]

Nicolaisen, Frits. Den bundne dæmon. Om Sjellebrostenen og de øvrige maskesten. (S. 12-24, ill.) [Kildehenv.]

Wessel Hansen, Heino. Udskiftningen i Udbyover. Forudsætninger og konsekvenser. (S. 42-62, ill.) [Kildefortegnelse. – Kildehenv.]

- Østergaard, Bent.* Erindringer fra Napoleonskrigene. (S. 63-69, ill.) [Kildehenv.]
- Århus Stifts Årbøger.* Udgivet af Historisk Samfund for Århus Stift. Redigeret af Ib Gejl og Finn H. Lauridsen. 73 bd. 1986/87. 143 s., ill.
- Bay, Sv. Aage.* Menigheden i Horsens 1785-1820. (S. 58-94, ill.) [Kildehenv.]
- Elkjær, Kjeld.* Bogtrykkeren Hans Hansen Skoning. (S. 7-34, ill.) [1600-tallet. – Med fortegnelse over tryk fra HHS trykkeri]
- Flintholm, Michael.* Århus Stifts søhandelsforbindelser i 1730'erne. (S. 41-57, ill.)
- Foreningsarkiver i Århus Amt.* (S. 137) [Orientering om amtsdækkende indsamlingskampagne]
- Garner, Holger.* Krønikeblade. Siderne 43v og 44r af Øm Klosters Krønike. (S. 35-40, ill.) [Kildehenv.]
- Historisk Samfund for Århus Stift 1985-1987.* (S. 138-143) [Beretninger og regnskaber]
- Johansen, Thomas.* En vandring i Silkeborg Østreskov. (S. 95-105, ill.) [Kildefortegnelse]
- Museumsassistent Edith Baungaard 1933-1986.* Af Holger N. Garner. (S. 135-136, ill.) [Nekrolog]
- Nederland, Ole.* Om Ole Hansen Ilum, grundlægger af bebyggelsen i Katrinedal, Bryrup Sogn. (S. 106-127, ill.) [1800-tallet. – Kildefortegnelse]
- Øm Kloster Museum 1985-1986.* (S. 128-134)
- Århus Årbog 1987.* Udgivet af Århus Byhistoriske Udvalg. Redigeret af Henrik Fode. 165 s., ill. [Navneregister]
- Andersen, Niels H.* Borum Eshøj. En 3000 år gammel gravplads vest for Århus. (S. 65-72, ill.)
- De fratrådte, valgte eller udnævntes i 1986.* (S. 87-90) [Alfabetisk fortegnelse]
- Dybdahl, Annegrethe.* Guld, sølv og ædle stene på Store Torv. (S. 56-64, ill.) [Firma Hingelsberg]
- Dybdahl, Vagn.* Intet nyt fra byrådssalen. (S. 91-96, ill.) [Byrådssager 1906-07]
- Døde i 1986.* (S. 148-153, ill.) [Alfabetisk fortegnelse]
- Elkjær, Kjeld.* Fra friskole til realskole. (S. 137-141, ill.) [Laursens Realskole]
- Fink, Jørgen.* AGFs guldalder. (S. 110-113) [1950'erne]
- Gejl, Ib.* På café – indtryk fra en tur i det hurtige Århus. (S. 49-55, ill.)
- Jensen, Leo K.* Rådhusdebatten 1937. (S. 73-80, ill.) [Opførelsen af nyt rådhus]
- Korr Johansen, Erik.* Beskæftigelse og erhverv. (S. 127-136, ill.)
- Lauridsen, Finn H.* Teater og kritik, tre eksempler fra "de lokale forhold" (S. 114-120, ill.)
- Lauridsen, Finn H.* En udvisningssag fra 1906 – eller en flygtning krydser sit spor. (S. 142-147, ill.) [Russisk flygtning]
- 1986 dag for dag.* (S. 7-48, ill.) [Kronologisk fortegnelse over begivenheder i Århus Kommune]
- Ottosen, Michael.* Pas på din by. (S. 97-103, ill.)
- Sporten 1986.* (S. 104-109, ill.) [Kronologisk stævnekalender]
- Vedel-Smith, Henrik.* Det vand vi drikker. (S. 81-86, ill.)
- Vedel-Smith, Lisbeth.* At flytte skilt. (S. 121-126, ill.) [Snedkerlauget flytter deres laugsskilt i Den gamle By]
- Østjysk Hjemstavn.* Udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening. Redigeret af Aage Domino og J. S. Thomsen. 1987. 128 s., ill. [Person- og stedregister. – Forfatterbiografier]
- Bergild, Merete og Jens Jensen.* Rasmus Christensen – en århusiansk billedhugger fra sidste halvdel af 1600-tallet og hans arbejder i østjyske kirker. (S. 9-21, ill.) [Kildehenv.]
- Domino, Aage.* Jernbanen Århus-Randers 125 år. (S. 37-50, ill.)
- Elkjær Kjeld.* Litteratur om Østjylland. (S. 97-101) [Kort omtale]
- Gørup Laursen, Peter.* "Polak, polak, pak-pak-pak". Polske sæsonarbejdere i Hads herred før første verdenskrig. (S. 88-100, ill.)
- Holm, Erling.* Da krigen kom til Tiset sogn. Et tidsbillede fra Tre-års krigen (S. 26-36, ill.) [Kildefortegnelse]
- Holm Jensen P.* Lisbjerg mejeri. (S. 72-87, ill.) [Kildehenv.]
- Jensen, Børge.* Fra det gamle Vinterslev. (S. 58-65, ill.)
- Jensen, Jens.* Se: Bergild, Merete.
- Johansen, Thomas.* Erindringer fra Silkeborg. (S. 66-71, ill.) [Bankkasserer Thomas Johansen, 1851-1930]
- Lokalhistoriske arkiver.* (S. 101-112, ill.) [Beretninger. Omhandler: Egnshistorisk Forening for Gedved Kommune. – Hadsten Kommunes Lokalhistoriske Arkiv og Samlinger. – Hinnerup Egnarkiv. – Molsbibliotekets Lokalhistoriske Arkiv. – Nørhald Egnarkiv. – Lokalhistorisk Arkiv for Purhus Kommune. – Rosenholm Egnarkiv. – Rougsø Lokalhistoriske Forening. – Skanderborg Egnarkiv. – Skejby-Lisbjerg-Ølsted Sognearkiv. – Solbjerg lokalhistoriske Arkiv. – Tranbjerg Sogns Lokalhistoriske Forening. – Århus Kommunes Biblioteket, Lokalhistorisk Samling i Mølleparken. – Foreningsarkiver i Århus Amt. – Ny struktur for arkiverne i Århus Kommune]
- Museer.* (S. 113-121, ill.) [Beretninger. Omhandler: Clausholm. – Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup. – Djurslands Museum, Dansk Fiskerimuseum. – Forhistorisk Museum, Moesgård. – Rye Træskomuseum. – Silkeborg Museum]
- Thomsen, J. S.* Spaniolerne i Søften. (S. 22-23, ill.) [1808]

- Thomsen, J. S. Bysmedien i Viby. (S. 51-57, ill.)
Østjysk Hjemstavnforening. (S. 122-123). [Beretning]
- Annales. Galten egnsarkivs årsskrift, 1987. 108 s., ill.
- Andersen, Anna. Strejftog i Stjær omkring 1920. (S. 17-24, ill.)
- Boesen, Anton. Sjelle kirkes restaurering. (S. 25-34, ill.)
- Føns Jensen, Lisbeth. Minder og Høver skole i hverdag og fest. (S. 44-50, ill.) [1918-1922]
- Hansen, Tove. Min barndom på Galten Vestermark. (S. 51-58, ill.) [1930'erne]
- Johansen, Ernst. Se: Kongsted Lampe, Jens.
- Johansen, Ernst. Se: Rasmussen, Egon.
- Johansen, Ernst. En bane og en by. (S. 79-, 92, ill.) [Hammel-Århus banen og Galten by. – Forhandlingerne forud for banens åbning i 1902]
- Johansen, Ernst. Den første folketælling – for 200 år siden. (S. 97-100, ill.)
- Johansen, Ernst. Vildtbanestenen ved Rødebro. (S. 101, ill.)
- Laursen, J. G. Erindringer fra Herskind hedeskole. (S. 59-72, ill.) [Ca. 1900-1940]
- Kongsted Lampe, Jens. Skoler og lærere i Høver. (S. 35-43, ill.) [1800- 1979. – Med Post scriptum af Ernst Johansen]
- Pedersen, Olga. Barndomserindringer fra Stjær. (S. 5-16, ill.). [20. årh.]
- Rasmussen, Egon. At gå fastelavn. (S. 73-79, ill.) [1946. – Med post scriptum af Ernst Johansen]
- Rasmussen, Egon. Fra Galten Vestermarksskole. (S. 93-96) [Erindringer 1939-1946]
- Vejle Amts Årbog. Udgivet af Vejle Amts historiske Samfund. Redigeret af Søren K. Jakobsen, M. Wellner Jensen, E. With-Pedersen og K. E. Reddersen. 1987. 189 s., ill. [Forfatterbiografier]
- Birkedal Nielsen, Johs. Gamle breve fra Skjold præstegaard. (S. 58-80, ill.) [Breve til præstedatteren Julie Fog 1885-1923]
- Brunbech, Søren. Anmeldelse. (S. 175-178) [Dansk lokalbibliografi Vejle Amt]
- Bruun, Otto J. Barndomserindringer og betragtninger fra min fødeby Vejle. (S. 128-144, ill.) [Med efterskrift af Axel Rude om Otto J. Bruun. – Begyndelsen af 1900-tallet]
- Engelbrecht, Anders. A. Hemmingsen 1901-1986. (S. 179-181, ill.) [Nekrolog]
- Frem i lyset. (S. 81-92, ill.) [Genstandspræsentation]
- Lampe, Jens. En svensker tændte "det hvide lys" i Vejle 1895. (S. 47-57, ill.) [Carl Magnus Jansson, f. 1863 d. 1944. – Kildehenv.]
- Lind Christensen, Christine. Fragmenter af Lerbæks historie. (S. 93-116, ill.) [Kildehenv.]
- Mikkelsen, Preben. Dagbog 1864. (S. 117-127, ill.) [Dagbog ført af præstedatteren Agnes Juliette Gad i Herslev]
- Nyt fra historien i Vejle Amt 1986. (S. 145-174, ill.) [Omhandler beretninger. Fra de lokalhistoriske arkiver: Børkop Lokalhistoriske Arkiv. – Lokalhistorisk Arkiv Egtved. – Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. – Sognearkiverne i Gedved Kommune. – Byarkivet i Horsens. – Kolding Stadsarkiv. – Lokalhistorisk Arkiv for Nørup Sogn. – Lokalarkivet for Thyregod og Vester. – Vejle Byhistoriske Arkiv. – Vester Nebel Lokalhistoriske Arkiv. – Lokalhistorisk Forening for Uldum Sogn. – Beretninger fra museerne: Endelave Museum. – Fredericia Museum. – Give-Egnens Museum. – Glud Museum. – Hjortsvang Museum. – Horsens Museum. – Museet på Koldinghus. – Højderyggen Egnsmuseum. – Kunstmuseet Trapholt, Kolding. – Smidstrup-Skærup skoles egnsminde-samling. – Egnsmuseet Vandel. Vejle Amts Konserveringsværksted. – Vejle Kulturhistoriske Museum]
- Nørregaard Hansen, Svend. Porskærfundet. (S. 33-46, ill.) [Geologiske forhold m.m. i området ved Porskær]
- Rude, Axel. Opfinderen og industrimanden Otto J. Bruun, M. Ing. F., M.Atv (S. 139-144) [Efterskrift til Otto J. Bruuns erindringer]
- Vejle Amts historiske Samfund 1986-1987. (S. 182-189) [Beretning, driftsregnskab 1986 m..]
- Walther, Ebbe. Om oprettelse af den første børneskole i Vester Nebel den 1. november 1785. (S. 9-32, ill.) [Kildehenv.]
- Kolding-bogen. Udgivet af Kulturudvalget i Kolding. Redigeret af Birgitte Dedenroth-Schou. 17. årg. 1987. 111 s., ill.
- Agerskov, J. Se: Konstantin-Hansen, E.
- Astrup, K. G. Elektrisk Lysstation, Kolding. (S. 23-28, ill.)
- Bøllund, Keld. Koldings sydlige grænse. (S. 36-41, ill.) [Kildefortegnelse]
- Bøllund, Keld. Sprøjtehuset i Låsbydam. (S. 64-65, ill.)
- Dedenroth-Schou, Birgitte. Stadsarkivet – en præsentation. (S. 29-35, ill.)
- Hamming, Thorkild. Da Grundtvig mistede sin vadsæk og dronningens gunst. (S. 87-96, ill.) [1844. – Kildefortegnelse]
- Jørgensen, Bent. Stednavne mellem Kolding og Seest. (S. 17-22, ill.) [Kildehenv.]
- Kernwein, A. Se: Konstantin-Hansen, E.
- Klip fra avisen 1. september 1886 – 31. august 1987. Ved Inge Ladegaard. (S. 101-111, ill.) [Væsentlige begivenheder i Kolding Kommune]
- Konstantin-Hansen, E., A. Kernwein, N. Poulsen og J. Agerskov. De Danske Mejeriers maskinfabrik i 100 år. (S. 66-86, ill.)
- Ladegaard, Inge. Fotografer i Kolding. (S. 5-16, ill.)

- Liebing, Christian og Knud Moseholm.* Doctrinae et virtuti. For lærdom og dyd – eller for hvad? (S. 42-46, ill.) [Historien bag inskriptionen fra 1845 på Kolding Gymnasiums tidligere bygning. – Kildehenv.]
- Lægterskov-Carlsen, Valborg.* Min Legegade/Hyrdestræde. (S. 54-55, ill.) [Barndomserindringer 1920'erne]
- Moseholm, Knud.* Se: Liebing, Christian.
- Nellemose.* Rektorhaven ved Slotssøen. (S. 56-63, ill.) [Kildefortegnelse]
- Nielsen, Orla.* Jens Sørensen og Dyrehavsbakken. (S. 47-53, ill.) [Kildefortegnelse]
- Poulsen, N.* Se: Konstantin-Hansen, E.
- Vogt, Susanne.* Søren Kjær, borgmester og tolder i Kolding. (S. 97-100, ill.) [1500-tallet. – Kildehenvisninger]
- Hardsyssels Årbog.* Udgivet af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Redigeret af Knud Erik Nielsen, Rigmor Lillelund, Jørgen Østergaard og Kr. Bjerregård. 1987. 2. rk. bd. 21. 160 s., ill. [Forfatternoter. – Person-, sted- og emneregister]
- Barløse, Børge L.* Thomas Bruhn på Rybjerg. Portræt af en grundtvigsk patriark. (S. 45-56, ill.) [Kildehenv.]
- Bech Hald, Helga.* En glemt folkemindesamler. (S. 95-102, ill.) [Peder Kristian Madsen, 1851-1876]
- Brøndbjerg, K. F.* Erindringer fra min skoletid i Staby søndre Skole. (S. 73-86, ill.) [Ca. 1912-1920]
- Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Foreningsmeddelelser 1987.* (S. 121-125)
- Høgh, Jon.* Orgelfabrikken i Ringkjøbing Joh. P. Andresen & Co. (S. 63-72, ill.) [1891-1964]
- Johansen, Eli.* Mennesker i en provinsby. (S. 87-94, ill.) [Erindringer fra Holstebro i 1920'erne]
- Klange, Else.* Bronzevildsvinet i Holstebro. (S. 57-62, ill.) [Ny skulptur. – Kildehenv.]
- Knudsen, Erik.* Da magistraten i Ringkøbing blev sorteper. (S. 103-120, ill.) [Om skiftet efter Ringkøbing-skipperen Hendrich Clausen Sehested 1761ff.]
- Mejdahl, Jørgen.* Niels Vendelbos signet på marken ved Østerlund i Idom. (S. 39-44, ill.) [Kildefortegnelse]
- Udvalg af litteratur om Ringkøbing amt 1985-1986.* (S. 129-160) [Systematisk fortegnelse]
- Uhd Jepsen, Palle.* Kommandør Charles Dudley Pater. Et historisk vidne. (S. 5-18, ill.) [”St. George” og ”Defence”s stranding på Vestkysten i 1811. – Kildefortegnelse]
- Østergaard, Bent.* En vestjysk præste- og degneslægt. (S. 19-38, ill.) [Øllgaard (Lind)-slægten. – Kildehenv.]
- Fra Ribe Amt.* Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. Redigeret af Hans Jørgen L. Larsen, Agner Frandsen og Jens Kusk. 1987. Bd. XXIV-1. 143 s., ill.
- Bergild, Merete og Jens Jensen.* ”Nykirkemesteren” – Jens Mortensen og hans træskærerarbejder i jyske kirker omkring midten af 1600-tallet. (S. 31-48, ill.) [Kildehenv.]
- Broch, Jørgen:* Robert Storm Petersen og Centralbiblioteket i Esbjerg. (S. 63-83, ill.) [Kildehenv.]
- Carlslund Petersen, Grethe.* Landsbystyre og fællesskab i det 18. århundrede – belyst gennem vider og vedtægter. (S. 84-111, ill.) [Kildehenv.]
- Et udvalg af historisk litteratur om Ribe Amt.* (S. 112-118) [Systematisk oversigt]
- Foreningens virksomhed.* (S. 120-123, ill.) [Historisk Samfund for Ribe Amt. Beretning, regnskab m.m.]
- Fra de lokalhistoriske arkivers arbejdsmark i Ribe Amt 1986.* (S. 124-143, ill.) [Beretninger. Omhandler: Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Ribe Amt (RAL). – De lokalhistoriske arkivers konsulent. – Projekt vider og vedtægter. – Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver. Billund Kommune: Lokalhistorisk Arkiv for Billund Kommune, Billund afdeling og Vorbasse afdeling. – Blåbjerg lokalhistoriske Arkiv. – Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv. – Bramminge Kommune: Bramminge Byhistoriske Arkiv. – Darum Sognearkiv. – Gørding Sognearkiv. – Hunderup Sognearkiv. – Vejrup Sognearkiv. – Vester Nykirke Sognearkiv. – Historisk Arkiv for Brørup og Omegn. – Esbjerg Kommune: Esbjerg Byhistoriske Arkiv. – Vester Nebel Sognearkiv. – Fanø Kommune: Lokalhistorisk Arkiv for Nordby Sogn, Fanø. – Sognearkiverne på Fanø, Nordby afdeling og Sønderho afdeling. – Lokalhistorisk Arkiv, Grindsted Bibliotek. – Helle Kommune: Agerbæk Lokalhistoriske Arkiv. – Fåborg Lokalhistoriske Arkiv. – Grimstrup Sognearkiv. – Næsbjerg Sognehistoriske Arkiv. – Starup Sogns Lokalhistoriske Arkiv. – Øse Sognearkiv. – Lokalhistorisk Arkiv for Årre Sogn. – Holsted Kommune: Glejbjerg-Aastrup Sognearkiv. Lokalhistorisk Arkiv for Holsted Kommune. – Ribe Kommune: Jernved Sognearkiv. – Ribe Lokalhistoriske Arkiv. – Historisk Arkiv i Seem Sogn. – Spandet Sognearkiv. – Vilslev Sognearkiv. – Varde Kommune: Alslev Sognearkiv. – Billum Lokalhistoriske Arkiv. – Horne Sognearkiv. – Janderup Lokalhistoriske Arkiv. – Thorstrup Sognearkiv. – Varde Lokalhistoriske Arkiv. – Lokalhistorisk arkiv for Vejen Kommune. – Ølgod Kommune: Ansager Lokalhistoriske Arkiv. – Tistrup-Hodde Lokalhistoriske Arkiv. – Skovlund Sognearkiv. – Ølgod-Strellev Lokalhistoriske Arkiv]
- H. K. Kristensen-prisen 1987.* (S. 119) [Miniby i Varde]

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Jensen, Jens. Se: Bergild, Merete.

Larsen, Hans Jørgen L. Årbogens nye udseende. (S. 3-4, ill.)

Mathiasen, Ejner. Indre Mission i Vorbasse. (S. 49-62, ill.) [Med efterskrift om indsamlingen af kilderne til Indre Missions historie]

Sørensen, Frode. Bønder i Borre 1870-1914 – et tidsskildre fra Aal Sogn. (S. 5-18, ill.) [Kildehenv.]

Tørnsø, Kim. Vestjysk folkemagi i 15-1600 tallet. (S. 19-30, ill.) [Kildehenv.]

Esbjerg Årbog. Udgivet af et udvalg. [Udgivelsen ophørt]

Lokal-årbogen. Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Bramming Kommune. Redigeret af Flemming Just, Helle Benmouyal, Knud Nielsen og Krestine Frøsig. 5. årg. 1987. 126 s., ill. [Forfatterbiografier]

Andersen, Jeffrey. Nørhøe. (S. 95-103, ill.) [Lokalhistorie. – Gørding sogn. Ca. 1683-1965. – Kildehenv.]

Andersen, Thomas R. Barn i mellemkrigstiden. (S. 85-94, ill.) [Lokalhistorie. – Erindringer fra Bramminge]

Bak, Olav. Se: Glimt fra året 1987

Bak, Olav. "Hallo" første gang for 100 år siden. (S. 79-81, ill.) [Lokalhistorie. – Telefonvæsenet i Bramming og Gørding 1888-1986]

Bak, Olav. Palmehaven. (S. 82-84, ill.) [Lokalhistorie. – Restaurant i Højskolehjemmet ca. 1918]

Beier, Jytte. Postvæsenet i Gørding Sogn ca. 1850-1920. (S. 104-109, ill.) [Lokalhistorie. – Litteraturfortegnelse]

Beretninger. (S. 118-126, ill.) [Omhandler: Bevaringsfonden. – Lokalhistorisk Forening for Bramming Kommune. – Bramming Byhistoriske Arkiv. – Darum Sognearkiv. – Gørding Sognearkiv. – Hunderup Sognearkiv. – Vejrup Sognearkiv. – Vester Nykirke Sognearkiv]

Bertelsen, Niels. Træk fra et landsbymiljø. (S. 110-112, ill.) [Lokalhistorie. – Hunderup sogn]

Brinch Hansen, S. Erhvervslivet. (S. 28-29, ill.) [Året der gik]

Glimt fra året 1987. Ved Olaf Bak. (S. 5-21, ill.) [Året der gik] [Kronologisk fortegnelse over vigtigste begivenheder i Bramming Kommune]

Gohr Jensen, Niels. Bramming Kommune set fra politistationen. (S. 35-40, ill.) [Aktuelt – Portræt af en offentlig arbejdsplads]

Husted, Vagn M. Var Bramming Hovedgaardens fæstebønder for fattige? [Lokalhistorie. – Bramming Hovedgård ca. 1688-1788. – Litteraturfortegnelse]

Jensen, Einar. Fra trællekår til fri mands ret. (S. 47-57, ill.) [Lokalhistorie. – Riber Kjærgård gods ca. 1688-1788. – Litteraturfortegnelse]

Lorentzen, Egon L. Kommuneplanen 1985-96. (S. 33-34, ill.) [Aktuelt]

Lund Madsen, Klara Marie. Endrupholm-minder. (S. 67-71, ill.) [Lokalhistorie. – 1918-1963]

Lundgaard, Aage. Minder fra Darum ved århundredskiftet. (S. 113-117, ill.) [Lokalhistorie]

Madsen, Jens Chr. Landbruget. (S. 25-27, ill.) [Året der gik]

Nørsgaard, Henning. Et sogn og dets kirke. (S. 72-78, ill.) [Lokalhistorie. – Vejrup. – Ca. 1300-1970]

Schmidt, Bent. Taekwon-do. (S. 45-46, ill.) [Aktuelt – Portræt af en forening]

Statistik. (S. 30-32) [Kirkelig og kommunal statistik]

Willadsen, Poul. Sporten. (S. 22-24, ill.) [Året der gik]

Willadsen, Poul. Gørding skofabrik a/s. (S. 41-43, ill.) [Aktuelt - Portræt af en virksomhed]

Sønderjyske Årbøger. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland ved Knud Fanø og Lars N. Henningsen. 1987. 274 s., ill.

Bognyt. Ved K.F. [Knud Fanø] og L.H. [Lars Henningsen] (S. 198-205). [Omhandler: Findbuch der Reichskammergerichtsakten. 1986. – Jørgen Mathiasen. Sprogforeningens Almanak. Register 1894-1983. – Schleswig-Holstein in 150 archologischen Funden. 1986. – Mikkel Scharff: Mariatavlen fra Løgum. En højgotisk alterbordsforside. 1986. – Vonsild-Dalby tillysningsbog 1678-1683. 1987. – Dansk Medicinhistorisk Årbog. 1986. – Harald Jørgensen: For de gamle som faldt. 1986. – Mads Fr. Madsen: Christian Hansen og Landboforening for Sydangel. 1986. – Bruno Uldall: Sådan var det. Erindringer. 1986. – Fattiggården i Danderslev. Erindringer af Anne Sophie Zimmermann 1922-35, 1986. – Aage Sækemose: Fra borg til herregård, Søbygård – et stykke Ærø-historie. 1987. – H. E. Sørensen: – og havet kom. Stormflodskatastrofen ved Rejsby 1923. 1986. – Friedrich Böck: Sylt. Auf Sand Vertraut. 1986]

Matzen Andreen, Mathias. Hyrdræng og krigsfange. (S. 89-122, ill.) [Erindringer ca. 1895-1918]

Noter og nyt. (S. 206-274) [Omhandler: Nekrolog: Jens Kristensen, Østerløgum, 12.3.1894-5.2.1987. – Arkiver og institutioner: Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1986. – Studiefdelingen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1986. – Institut for grænseregionforskning, 1986. – Museer: Haderslev Museum. – Aabenraa Museum. – Museet på Sønderborg Slot. – Tønder Museum. – Sønderjyllands Kunstmuseum. – Midtsønderjyllands Museum. – Museet Holmen. – Skærbækens Museum. – Samlingen af arbejdsredskaber og bondemøbler på Jacob Michelsens gård i Kolstrup, 1986. – Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland i 1986. Beretninger fra foreninger og arkiver: Landsdelsdækkende arkiver og foreninger. Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS). –

- Den lokalhistoriske konsulent. – Historiske Samlinger i Institut for sønderjysk lokalhistorie. – Slægtshistorisk Forening Sønderjylland. – Hjemmeværnsregion II's historiske udvalg. – Historisk Samfund for Als og Sundeved. – Augustenborg kommune: Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg kommune. – Broager kommune: Lokalhistorisk Forening for Broagerland. Bov kommune: Historisk Forening for Vis herred, Bov Museum, Oldemorstof. Bredebro kommune: Lokalhistorisk Samling. Christiansfeld Kommune: Lokalhistorisk Forening for Christiansfeld og Omegn. – Lokalhistorisk Arkiv for Christiansfeld kommune. – Lokalhistorisk Forening for Hejls-Hejlsminde. Lokalhistorisk Arkiv for Hejls-Hejlsminde. – Graasten kommune: Historisk Forening for Graasten By og Egn. – Gråsten kommunes lokalhistoriske arkiv. – Haderslev kommune: Haderslev Byhistoriske Arkiv. – Lokalhistorisk Samvirke i Haderslev Kommune. – Haderslev Arkiv- og Museumsforening. – Haderslev Slægtsforskerforening. – Højer kommune: Højeregens lokalhistoriske arkiv. – Lundtoft kommune; Historisk Sogneforening for Bovrup-Varnæs, Bovrup-Varnæs Sognearkiv. – Historisk Forening for Felsted Sogn. – Lokalhistorisk Forening for Klipleve sogn, Lokalhistorisk Samling. – Løgumkloster kommune: Historisk Forening for Løgumkloster Kommune, Lokalhistorisk Arkiv. – Nordborg kommune: Lokalhistorisk Arkiv. – Nørre Rangstrup kommune: Lokalhistorisk forening for Toftlund og omegn. – Rødding kommune: Brændstrup Hjemstavnsforening. – Hjerting sogns lokalhistoriske forening. – Hygum Hjemstavnsforening. – Lokalhistorisk forening for Jels Sogn. – Lintrup sogns lokalhistoriske udvalg. – Rødding lokalhistoriske arkiv. – Skodborg Hjemstavnsforenings lokalhistoriske arkiv. – Skrave Hjemstavnsforenings lokalhistoriske arkiv. – Lokalhistorisk Forening for Øster Lindet sogn. – Rødekro kommune: Lokalhistorisk forening for Rødekro Kommune. – Skærbæk kommune: Historisk Forening for Skærbæk og Omegns lokalhistoriske arkiv. – Sundeved kommune: Nybøl Hjemstavnsforening. Lokalhistorisk forening for Sottrup sogn. – Ullerup sogns hjemstavnsforening. – Selskabet for Nydamforskning. – Sydals kommune: Lokalhistorisk Arkiv for Tandslet sogn. – Lysabild sognehistoriske forenings lokalhistoriske arkiv. – Lokalhistorisk forening for Hørup sogn. – Sønderborg kommune: Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg. – Tinglev kommune: Lokalhistorisk forening for Tinglev kommune. – Tønder kommune: Lokalhistorisk forening for Tønder kommune. – Vojens kommune: Lokalhistorisk forening for Vojens Kommune. – Lokalhistorisk forening for Oksenvad Sogn og Omegn. – Aabenraa kommune: Aabenraa byhistoriske Forening. – Løjt lokalhistoriske forening. – Ensted sogns lokalhistoriske forening. – *Oversigter over årsskrifter og periodica*: Bedsted, Bov, Broagerland, Ensted, Felsted, Gråsten, Hørup, Klipleve, Lysabild, Løjt, Rødding, Sottrup og Varnæs. – *Historisk Samfund for Sønderjylland*
- Schultz, Margrete*. Erindringer fra Tønder 1904-1923. (S. 123-160, ill.)
- Schultz Hansen, Hans*. Det industrielle miljø i Sønderborg 1875-1914. (S. 35-66, ill.) [Kildehenv.]
- Venge, Michael*. Slægten Ahlefeldt og Søgård. (S. 5-34, ill.) [Kildehenv.]
- Vollertsen, Niels*. Striden om Sli-silden: en økonomisk strid om sildefiskeriet på Slien 1805-1935. (S. 67-88, ill.) [Kildehenv.]
- Anmeldelser*
- Andersen, Poul*. Graasten – et slot og et sogn. 1986. Anmeldt af Verner Bruhn. (S. 172-174)
- Die Schleswig-Holsteinische Kirchenordnung von 1542*. 1986. Anmeldt af H. V. Gregersen (S. 167-169).
- Ethelberg, Per*. Hjemsted – en gravplads fra 4. og 5. årh. e. Kr. 1986. Anmeldt af Ole Harck. (S. 161-164)
- Gregersen, H. V.* Reformationen i Sønderjylland. 1986. Anmeldt af Martin Schwarz Lausten. (S. 169-171)
- Gregersen, H. V.* Skt. Hjælper. En randbemærkning til en afhandling i Sønderjyske Årbøger 1986. (S. 194-197)
- Hansen, J. K.* Svar på en randnote. (S. 197)
- Hoffmann, Erich*: Spätmittelalter und Reformationszeit. 1986. Anmeldt af Bjørn Poulsen. (S. 164-165)
- Hoffmann, Gottfried Ernst og Klauspeter Reumann*. Die Herzogtümer vor der Landesteilung von 1544 bis zum Kopenhagen Frieden von 1660. 1972-1986. Anmeldt af Bjørn Poulsen. (S. 165-166).
- Steensen, Thomas*. Die Frisische Bewegung in Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert. 1986. Anmeldt af Frants Thygesen. (S. 178-194)
- Steltzer, Theodor*. Reden, Ansprachen, Gedanken 1945-1947. Anmeldt af Anders Ture Lindstrøm. (S. 176-177)
- Zum 150. Jahrestag der Schleswigschen Ständerversammlung, 11. apr. 1836-11. apr. 1986*. Anmeldt af Christian Skov. (S. 175-176)
- Fra Als og Sundeved*. Udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved. Redigeret af Bøje Andersen. Bd. 65. 1987. 112 s., ill. [Tema-nummer om mejerier på Als og Sundeved]
- Dreyer, Valdemar*. Se: Historisk Samfund for Als og Sundeved
- Historisk Samfund for Als og Sundeved 1986-1987*. (S. 101-105, ill.) [Heri en anmeldelse af Årbog 1986: Christen Hansens dagbog 1986 ved Valdemar Dreyer]
- Manthei Nielsen, Erik*. Mejerier på Als og Sundeved. (S. 9-100, ill.) [Kildefortegnelse]
- Museet på Sønderborg Slot*. (S. 107-111) [Beretning 1986]

De kulturhistoriske museers årsskrifter 1987

En oversigt

Af Margit Mogensen

I oversigten er medtaget de museumsårsskrifter, som var redaktionen i hænde i august 1988. I enkelte tilfælde var skrifterne endnu ikke udkommet, men redaktørerne har venligt stillet indholdsfortegnelse til rådighed. For et par skrifers vedkommende bringes de modtagne oplysninger om årsskriftets senere fremkomst, eller hvilket skrift der alternativt er udsendt som »årbog«.

Hovedstadsområdet og landsdækkende

Nationalmuseets Arbejdsmark 1987. Udgivet af Nationalmuseet. Redigeret af Robert Egevang. 232 s. ill. [Alle artikler med engelsk resumé.]

Bencard, Mogens og Jørgen Høj Madsen. Den lange Sal på Rosenborg. (S. 87–106). [Bygningshistorisk og konserveringsmæssig beskrivelse i tilknytning til salens nylige restaurering. Litteraturhenv.]

Bendixen, Kirsten. Fransk medaillekunst. (S. 155–166). [Spænder fra renæssancen til nutiden. Litteraturhenv.]

Brock-Nannsted, Margrethe. Nu gider en rigtig udstilling ikke høre mere vrøvl. (S. 201–207). [Om publikumsundersøgelse af Bredeudstillingen, 'Brasil 86'.]

Castella, Jan, se Erik Skov og Karl Søndergaard.
Christensen, Kjeld og Knud J. Krogh. Jelling-højene dateret. Kristendommens indførelse og Gorm den Gamles død. (S. 223–233). [Dendrokronologi.]

Hirsch, Klaus og David Liversage. Ravforarbejdning i yngre stenalder. (S. 193–200).

Høgsbro, Kirsten-Elisabeth. Hist hvor vejen slår en bugt. (S. 21–31). [Fund af Skovse bro ved Slagelse og vue over vej- og brobyggeriet i slutningen af 18. årh. Litteratur- og kildeoversigt.]

Jensen, Jørgen Steen, se Anne Kromann.

Jørgensen, Lars. En bornholmerpige fra 700-årene – familiegravlæggelser i 1000 år. (S. 75–86).

Kaul, Flemming. Kultbygning fra bronzealderen – med helleristningssten, bautasten og urnegrave. (S. 47–62).

Kjeldbæk, Esben. Scrapbøger fra besættelsen. (S. 167–176).

Krogh, Knud J., se Kjeld Christensen.

Kromann, Anne og Jørgen Steen Jensen. William Bramsens japanesiske mønter. (S. 143–154).

Kirk, Frøde. Huset fra Dynved – Frilandsmuseets første bygning fra Als. (S. 209–222).

Liversage, David, se Klaus Hirsch.

Lund, John, se Lone Wriedt Sørensen.

Madsen, Jørgen Høj, se Mogens Bencard.

Malmros, Claus. Vikingernes brug af træ – Grimstrupgraven. (S. 107–114).

Olsen, Olaf. Rigsantikvarens forord (S. 5–6)

Poulsen, Niels Jørgen. Udsigt fra Gåsetårnet 1823. Om C. W. Eckersbergs og Jacob Marstrands panorama. (S. 63–74). [Litteraturhenv.]

Schultz-Lorentzen, Helge. Tilbage til Grønland – det dansk-grønlandske museumsarbejde. (S. 177–192).

Skov, Erik, Karl Søndergaard og Jan Castella. Nationalmuseet og kirkerne – Brarup Kirkes altertavle. (S. 127–142). [Om billedprogram og konservering af altertavlen fra ca. 1475.]

Stiesdal, Hans. Et rejs seur fra Christian IV's tid. (S. 9–19).

Søndergaard, Karl, se Erik Skov og Jan Castella.

Sørensen, Lone Wriedt og John Lund. Et godt skår! (S. 33–46). [Påvisning af vaseskårs alder og art: Thorvaldsen kopi i 19. årh.s »etruskiske vaser«, kunstindustrielt oversigt i større sammenhæng. Litteraturhenv.]

Zahle, Jan. Mønter, myter og Mopsos. (S. 115–126). [Forskning omk. Lilleasiatisk sølv mønt fra ca. 400 f. Kr., foræret til Nationalmuseet. Litteraturhenv.]

Arbejdermuseet. Årbog 1986–87. Redigeret af Annette Vasström, Anne-Lise Walsted og Peter Ludvigsen. 64 s. ill.

Burak, Wolf-Diether. Det nye museum for Teknik og Arbejde i Mannheim. (S. 39–46).

Krankenhausen, Gernot. Arbejdermuseum i Hamburg. (S. 53–59).

Tschoecke, Jutta. Et koncept for et industrikulturelt museum i Nürnberg. (S. 47–52).

Vejstrup, Ole. Et arbejdermuseum i Østerg. (S. 35–38).

Desuden *redaktionelle artikler*: Dagens ret-Arbejdermuseets tilbud (s. 5–8), To år på museet (S. 9–14), For liv og brød – de første arbejdere (S. 15–17), »Trange Tider« (S. 18–20), 1950'erne – en udstilling om arbejderfamilien (S. 31–34) og Museets samlinger (S. 60–64).

Jagt- og Skovbrugsmuseets Årsskrift 1987–88. Redigeret af Jette Baagøe. 48 s. ill.

Baagøe, Jette. Brigadesoldat og jæger 1949–50. Lidt om beretningens baggrund (S. 19–20).

Hansen, Henning V. Brigadesoldat og jæger 1949–50. (S. 21–25).

Harmsen, Christian Gottlieb Cornelius. En dansk skovfoged i Treårskrigen 1848–50. (S. 6–18). [Med biografiske noter s. 4–5.]

Årsberetninger 1986 og 1987. (S. 26–48).

Årsskrift for Hørsholm Egns Museum 1987.

Danstrup, Ellen B. Den militære Klædefabrik i Usserød og livet i det lille samfund 1791–1981. 60. s. ill.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog 1987. Udgivet af Handels- og Søfartsmuseets Venner. Redigeret af Hans Jeppesen, Hanne Poulsen, Kåre Lauring og Johnna Hendriksen., 244 s. ill. [Alle artikler med engelsk resumé.]

Bell, Paul. H/S »Caledonia«. (S. 5–21). [Historien om Danmarks første dampskib, før det kom her til landet i 1819.]

Beretning for 1986–87 m.m. (S. 215–244).

Gøbel, Erik. Asiatisk Kompagnis sejlads på Indien 1732–1772. (S. 22–86) [Noter og ruteplaner for de enkelte skibe i perioden.]

Hartmann, Nils. Ekko fra Bantam. (S. 87–102). [Beretning fra besøg i Indonesien med skibslægen J. P. Cortemündes dagbog 1672–75 som guide m.m.]

Henningsen, Henning. Sømandens våde grav. Begravelse til søs – sømandens tanker om liv og død, paradiset og helvede. (S. 103–167). [Kulturhistorisk oversigt fra 1600–1700-tallet til nutiden, foranlediget af olicboreplatformen »Alexander L. Kiellands« forlis i 1980.]

Jeppesen, Hans. Tage Madsen 1923–1987. (S. 3)

Thomsen, Hans H. Containerfart i storm på Stillehavet. (S. 168–214). [Dagbog og erindringer fra telegrafistgerning.]

Sjælland

Romu. Årsskrift for Roskilde Museum 1987. Redigeret af Frank Birkebæk og Flemming Rasmussen, 112 s. ill.

Andersen, Michael. Fra ferle til grydeske. (S. 41–46). [Nytolkning af middelalderredskaber. Noter.]

Eriksen, Anne Birgitte. Smedjen i Hvilen. (S. 65–74). [Roskildesmedje 1894 ff, smedebiografier og arbejdsteknikker.]

Etting, Vivian. En mordsag i Roskilde 1638. (S. 33–40) [Dødsdom over tidligere byfoged i Roskilde, socialhistorie gennem omfattende retsmateriale.]

Høj, Mette. »... et Tegn på Erkjendtlighed« (S. 27–32). [Museumshistorie omk. barokselvbæger, givet i 1854 for Ishøjbondes bronzalderfund.]

Høj, Mette og Grete Rung. Da jernbanen kom til Roskilde. (s. 47–64). [Tekster, billeder m.v. fra udstilling 1987 ved 140-året for Kbh. – Roskildebanens åbning.]

Jørgensen, Ole. Tyske flygtninge og sårede soldater i Roskilde under besættelsens slutning 1945. (S. 105–112) [Noter.]

Karlsson, Per. Om industribygningers bevarings »værdighed« – Maglekilde Maskinfabrik. (S. 75–86. [Noter.]

Oslev, Bent, se Grete Rung.

Rung, Grete og Bent Oslev. Roskilde Maskinfabrik. Fra gård til fabrik gennem godt 200 år. (S. 87–104) [Noter.]

Rung, Grete, se Mette Høj.

Schiellerup, Palle S. Senneolitiske gravhøje i Himmelev med hellekister af »Sjællandsk type«. (S. 5–14). [Noter.]

Ulriksen, Jens M. Vikingehuse i Svogerslev. (S. 15–26) [Noter.]

Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1987. Redigeret af J. L. Østergaard Christensen. 84 s. ill.

Aistrup, Maj Stief, se Anne Hegelund-Christensen.
Asmussen, Else. Arkæologisk virksomhed 1987 (S. 33–50)

Christensen, J. L. Østergaard. Museets drift, udstillinger, nyhvervelser m.v. (S. 9–32)

Christensen, J. L. Østergaard. Antvorskov-fajance. En præsentation af museets samling. (S. 61–66)

Helgelund-Christensen, Anne og Maj Stief Aistrup. Genkonservering af stammebåden fra Holbæk. S. 55–60)

Tranberg, Gunna. Fra konserveringen; restaurering af en »skildpaddedukke«. (S. 51–54)

Margit Mogensen

Alle tiders Odsherred 1988. Udgivet af Odsherreds Museum. Redigeret af Ole Strandgaard. 35 s. ill.

Gregersen, Søren, (S. 4–5). Nekrolog.

Jensen, Annie Westphael. Museet i Høve, 50 år. (S. 5–8).

Petersen, Eigil Gammelvind. En præsentation og grubekeramiske oldsager fundet i Askehøvedbakker. (S. 29–30).

Rønne, Preben. Træsørd med flintægge og andre af bronzealderens flinteredskaber. (S. 9–19). [Noter og litteraturhenv.]

Strandgaard, Ole. 75 år i Nykøbing Sjælland. (S. 1924)

– På sporet af det ældste Nykøbing. (S. 25–28).

– Endnu et håndslag fra bronzealderen. (S. bagsiden). [Helleristninger fundet i Grevinge Kirke.]

Thaarup, Holger. Odsherreds fugleliv. (S. 31–35). [Med tegninger af *Lisbet Olrik*]

Lolland-Falster

Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Frilandsmuseet i Maribo. Årsskrift 1987. 32. s. ill.

Arentoft, Eskil. Beginernes hus i Maribo. (S. 5–12). *Årsberetning m.v.* (S. 15–32).

Bornholm

Bornholms Museum oplyser, at dobbeltnr. af årsskriftet, 1987–88, udkommer i 1989. Som »årbog« har museets medlemmer modtaget:

Knudsen, Ann Vibeke. Landbrugsmuseet Melstedgård. 49 s. ill. 1988.

Fyn

Fynske Minder 1987. Udgivet af Odense Bys Museer. Redigeret af Niels Oxenvad og Torben Grøngaard Jeppesen. 122. s. ill. [Noter og engelsk resumé efter alle artikler.]

Jensen, Nils M. En spændende fladmarksgrav fra tidlig yngre stenalder. (S. 7–14).

Jensen, Nils M. og Eigil Nikolajsen. På arkæologisk sommerferie – Voldbrokov 1986. (S. 32–48).

Jeppesen, Torben Grøngaard. Fynske gårde 1850–1925 – et bygningshistorisk projekt udført af Den fynske Landsby. (S. 93–122).

Nikolajsen, Eigil, se Nils M. Jensen.

Oxenvad, Niels. Damaskværrens datter. En optegnelse af Marie Pedersen med indledning og efterskrift. (S. 79–92).

Pedersen, Inge Lise. Sikarkoner og skalgrydemænd. Pottemageriet i Karhusene. (S. 49–78). [Med bevarede optegnelser og lister over dialektale fagord. Socialhistorie med udgangspunkt i sprog og personligt lokalkendskab.]

Thrane, Henrik. Bronzealderbarbering. (S. 15–31). [Om ornamantik og teorier om anvendelse af knive fra bronzealderen.]

Årbog for Svendborg og Omegns Museum 1987. Redigeret af Henrik M. Jansen. 108 s. ill.

Bøye, Hans, se Hans Toftlund.

Holm, Jørgen. Primitiv flint i Vejstrup Ådal (S. 8–16). [Noter og engelsk resumé.]

Jansen, Henrik M. m.fl. Årsberetning 1987. (S. 70–108).

Møller, Anders Monrad. Hansen, Hansen & Hansen – om skibsbyggernes øjemål og konstruktions-tegningernes fremkomst ved Svendborgsund. (S. 40–53). [Noter og engelsk resumé.]

Nørgaard, Hans. Teglværkerne ved Stenstrup Issø. En historisk oversigt 1810–1920. (S. 54–68). [Kildehenv. og engelsk resumé.]

Thomsen, Per O. Undersøgelse af havn og handelsplads ved Lundeberg. En kort, foreløbig rapport fra undersøgelserne 1987. (S. 17–29) [Noter, engelsk resumé.]

Toftlund, Hans og Hans Bøye. Analyse af indholdet af en »Balsamkrukke« fundet under udgravningerne i Svendborg. (S. 30–39). [Eks. på »arkæologisk kemi« – ang. blyhvidt. Litteraturhenv. og engelsk resumé.]

Charta 1987. Årsskrift for Kerteminde Museum. Redigeret af Erland Porsmose. 94 s. ill.

Christensen, Jakob T. og Erland Porsmose. Middelalderens Kerteminde: Om udgravningen i Museumshaven 1987. (S. 32–43).

Eilstrup, Anne-Lise. Om en forsvunden gård i Rynkeby og om nogle af dens beboere. (S. 61–68).

Madsen, Hugo. Jubilæumsåret 1987 (S. 7–10).

– Matthias Henriksen Schacht og hans lille museum. (S. 11–31).

– Kristian Franzen Sinnet 1907–1987. Mindeord. (S. 69–70).

Pedersen, Lars. (d. 1915). Om Martofte skole og Christian Kolds friskole i Dalby. Erindringer. (S. 50–60).

Porsmose, Erland. Guldalderen i Kerteminde. Malerne Christoffer Faber 1800–1969 og Niels Larsen 1796–1876. (S. 44–49)

– Årsberetning 1987 m.v. (S. 71–94).

– se Jakob T. Christensen.

Jylland

Vendsyssel nu og da 1987. Tidsskrift om Vendsyssels natur, kunst og kulturhistorie. Var ikke udkommet ved redaktionens slutning, udkommer muligvis sidst i 1988.

Frederikshavn 1917. Fotografier af Hugo Matthiessen. *Årbog 1987.* Udgivet af Bangsmuseet. Redigeret af Hans Munk Pedersen 40 s. ill.

Madsen, Børge Holdt. Årsberetning (S. 3–13).

Skanderborg Museum. Årbog 1986. Redigeret af Herbert Madsen, Leif Juul Pedersen og Helle Reinholdt. 95 s. ill. *1987-årbogen* udkommer i slutningen af 1988. Da museets årsskift ikke tidligere har været medtaget i nærværende oversigt, indhentes det forsømt ved at bringe indholdet af 1986-årbogen.

Brinch, Jørgen. Indledning (S. 5–6).

Gjesing, Niels. Et hundredeårsminde. Provisorietiden 1885–1894. (S. 53–58). [Litteraturhenv.]

Madsen, Herbert. Familien Kindler og prinseparrets mindstøtte. (S. 27–38) [Støtte i Skanderborg Dyrehave fra 1839, genrejst i 1986. Kildehenv.] – Vægmalier i Skanderborg (S. 59–64). [Kildehenv.]

– Årsberetning 1986. (S. 87–92).

Nielsen, Ole Koefoed. »Fanden i Gammelby«. Frits Holst og Harald Bergstedt. (S. 73–78). [Dramatisk musikliv i Skanderborg i begyndelsen af 20 årh.]

Pedersen, Leif Juul. »Freja« – Et ølbryggeri i Skanderborg. (S. 39–52) [Noter.]

– Skanderborg Egnarkiv. (S. 93).

Rasmussen, Anna. Skanderborgegnen og landboreformerne. (S. 21–26). [Kildehenv.]

Reinholt, Helle. Kunstkammer i Skanderborg? (S. 7–20). [Om Skanderborg-apotekerens David Seidelins samling og dens bortauktionering i 1859. Kilder og litteraturhenv.]

Tonn-Pedersen, Anette. Museerne i bevaringsarbejdet – og lidt om Veng. (S. 79–86).

Ulstrup, Christian. Da gassen kom til Skanderborg for snart 100 år siden. (S. 65–71). [Kildehenv.]

MIV. Udgivet af Museerne i Viborg Amt. Udkommer ikke i 1988.

Købstadsmuseet »Den Gamle By«. *Årbog 1987.* Redigeret af Erik Kjersgaard og Henrik Nyrop-Christensen. 163 s. ill.

Christensen, Anne-Mette Brink. Stumper og stykker. (S. 59–62). [Amerikansk patchwork og quilt, udstillet i museet. Litteraturhenv.]

Gehrke, Jesper. »Den gamle By« og EDB. (S. 63–76).

Johannsen, Ebbe. Et dansk kunstmøbel. (S. 77–82). [Sekretær tegnet af Nicolai Abildgaard. Noter.]

Kjersgaard, Erik. Hans Lassen 1911–1987. (S. 7–12).

Kjær, Birgitte. Applikation i 1700-tallet. (S. 107–110) [Noter]

Kræmer, Jens Axel Pedersen. Af en snedkers liv. (S. 125–138). [Erindringer nedskrevet i 1955 til Nationalmuseets Håndværker- og Arbejderundersøgelse. JAPK (1880–1972).]

Lorenzen, Erna. Statussymboler – en gammel nyhed! (S. 83–106). [Bygger bl.a. på århusiansk skiftemateriale fra 19. århundrede, borgermiljøer.]

Nyrop-Christensen, Henrik. Omkring Helsingør Theater. Et kulturhus i fortid og nutid VII. (S. 45–58). [Fortsættes i de to flg. årbøger.]

Pedersen, Lars. Madam Blå. (S. 37–44) [Udstilling af emaljeret køkkentøj. Noter.]

Pedersen, Thøger Irminger. Brandt og Nielsen. En kobbersmedslægt fra Horsens. (S. 111–124). [Noter.]

Ploug, Mariann. Fremstilling af en kobberkedel. (S. 139–150). [Billedserie af kobbersmed Aage Hugo Sørensens arbejde i fotograf Bjarne Fredensvangs optagelse.]

Termansen, Peter Bang. Gravstene på Horsenseggen. (S. 13–28). [Gamle, på kirkegårde og ved gårde. Med tekstgengivelser.]

– Skorup Kirke, Gjern herred, Skanderborg amt, Århus Stift. (S. 29–36) [Specielt om støbt gravmindeplade fra 1719.]

Årsberetning 1987. (S. 151–162).

Museet på Koldinghus 1987. Redigeret af Poul Dedenroth-Schou. 87 s. ill.

Dedenroth-Schou, Poul. En dronning vender tilbage. (S. 46–50). [Maleri fra ca. 1550 af Frederik IIIs dronning Dorthea, købt til Koldinghus. Noter.]

– En genopdaget alterkalk fra Kolding. (S. 51–56) [Oprindelig i Nikolaj Kirke, nu i Koldinghus sølvsamling. Noter.]

– Glimt fra museets virksomhed 1981–86. (S. 71–87).

Ebbesen, Klaus. Et sjældent offerfund fra stenalderen. (S. 14–18). [Økser fra Vester Nebel, noter.]

Jensen, Vivi. Et knivskaft fra Kolding. (S. 19–21). [Fra ca. 1300 elfenben med falkejægermotiv. Noter.]

– Koldinghus og Kolding. En senmiddelalderlig dansk grænsefæstning. (S. 22–39). [Noter.]

– Koldinghus' middelalderlige ringhus. Udgrav-

- ningen i slotsgården 1981. (S. 40–45). [Noter.]
Kaul, Flemming. En langhøj ved Vamdrup med en lang udgravningshistorie. (S. 5–13) [Litteraturhenv.]
- Ørkild, Kristian.* Kolding bypost 1887–1900. (S. 57–70). [Om den private postvirksomhed, etablering og afvikling. Noter.]
- Holstebro Museum. Årsskrift 1987.* Udgivet af Museumsforeningen for Holstebro og Omegn. Redigeret af Torben Skov. 172 s. ill.
- Bjerregrav, Henrik.* Sort arbejde – fotoreportage fra Holstebro Jernstøberi. (S. 73–88).
- Graugaard, Esben.* Sct. Jørgen og Holstebro. (S. 10–21). [Byvåbenets ikonografi. Litteraturhenv.]
- Svend Nielsens erindringer om fabrikant F. L. Hansen og Holstebromotorerne. (S. 55–63).
- Vist kan det nytte – den fortsatte historie om F. L. Hansens Maskinfabrik. (S. 64–71). [Noter.]
- Lillelund, Rigmor m.fl.* Årsberetning (S. 145–172).
- Mejdahl, Jørgen.* Energi i byen. (S. 89–106). [Energiforsyningshistorie - gas vand, el – fra århundredskiftet og fremefter.]
- Olesen, Lis Helles.* Begravelsesplads gennem 2000 år i Stendis. (S. 22–54) [Med fundkatalog og noter.]
- Pedersen, Ejner G.* Byens arkiv i 25 år. (S. 107–144). [Litteraturhenv.]
- Skov, Torben.* Orla Nautrup – formand for Museumsforeningen for Holstebro og omegn 1974–1988. (S. 7–9) [Nekrolog.]
- Gaver indkommet til Holstebro Museum i 1987 samt indkøb. (S. 164–172).
- FRAM. Fra Ringkøbing Amts Museer. 1987.* Udgivet af Museumsrådet i Ringkøbing Amt. Redigeret af Ellen Damgaard, Jens Aarup Jensen, Jesper Knudsen og Søren Toftgaard Poulsen. 192 s. ill. [Temanummer om landbrugsemner i anledning af 200-året for stavnsbåndsløsningen.]
- Clausen, Kim.* Frihed for stavnsbåndet eller til studehandel? Den gråbrogede ko – et levende kulturminde om Vestjylland i stavnsbåndstiden. (S. 109–124). [Noter.]
- Damgaard, Ellen.* Lykkelige bønder – hvis de kender deres fordele. (S. 87–108). [Kvæg- og kornbønder på Lemvigegnen i slutningen af 1700-tallet. Noter.]
- Glimt fra museernes arbejdsmark.* (S. 168–192).
- Gormsen, Gudrun.* Bindingsværk og grundmur. Århus og udskuksbuse. Lidt om den ældre byggeskik i Ringkøbing amt. (S. 125–139). [Litteraturhenv. og noter.]
- Graugaard, Esben.* Studehandel i Ringkøbing amt efter 1788. (S. 140–167). [Omfatter tiden frem
- til i dag. Udgangspunkt i frd. af 11. juni 1788 om kvæghandelens frigivelse og den særegne vestjyske udvikling.]
- Hansen, Torben Egeberg.* De højryggede agre. Kortlægning af marker fra før landboreformerne. (S. 79–86). [Påvisning gennem luftfotos.]
- Jensen, Jens Aarup.* I jernalderbundens spor. (S. 61–78). [Hustomter under havet blotlagt efter storm.]
- Poulsen, Søren Toftgaard.* Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne i Ringkøbing amt. (S. 7–28). [Noter.]
- Rostholm, Hans.* De første bønder. Landbrug i Danmarks bondestenalder og bronzealder. (S. 39–60). [Noter.]
- Mark og Montre.* Fra sydvestjyske museer 1986–87. Udgivet af kulturhistoriske museer i Ribe amt. Redigeret af Per Kristian Madsen, Ole Faber og Jørgen Selmer. 195 s. ill.
- Bruun-Petersen, Jensen.* Vedsted-Hvidding jernbanestation 1887–1923. (S. 58–74). [Bygningshistorisk og jernbanehistorisk beretning om den store, tidligere grænsestation – nu psykiatrisk hospital.]
- Dejn, Ole.* Ejere og beboere i Nederdammen 31 i Ribe og ejendommens baggrund i de sociale forhold 1545–1987. (S. 154–168). [Noter.]
- Dragsbo, Peter.* Klatterup og omegn – om et arbejderkvarter i Esbjerg. (S. 89–108).
- Engkvist, Hans Henrik.* Nederdammen 31 i Ribe. Exkurs I Ranker, Exkurs II Stokværksfremspring og gavlkonstruktioner. (S. 169–188). [Noter.]
- Faber, Ole.* Nyt Varde sølv. (S. 53–57). [»Nyt« forstået som nyerhvervelser. Især 1700-talssølv.]
- Glimt fra museerne.* (S. 189–195).
- Jensen, Stig.* Gårde fra vikingetiden ved Gl. Hviding og Vilslev. (S. 5–26) [Udgravning af fund, gjort ved luftfotos i 1986. Noter.]
- Madsen, Per Kristian.* Syv kilo skår fra en udgravning nær vadestedet over Ribe å. (S. 38–41) [Noter.]
- Et middelalderhus på Nederdammen i Ribe. (S. 126–153). [Noter og litteraturhenv.]
- Mejdahl, Ulla.* Poghøj – en kort meddelelse om en gård fra middelalderen (S. 26–27).
- Mikkelsen, Hans.* Vadestedet over Ribe å. (S. 28–37). [Middelalderarkæologisk studie. Noter og litteraturhenv.]
- Selmer, Jørgen.* Landsbysmedjen i Kærbæk. (S. 109–125). [Om erhvervet og livsformen. Noter.]
- Sivertsen, Claes.* Ribeegnens andelsmejerier og 1930-ernes økonomiske krise. (S. 75–88). [Noter.]
- Søndergaard, Steffen M.* Træk af Bramminge Hovedgårds bygningshistorie. (s. 42–52). [Opført 1786, med ældre planer og tegninger. Noter.]

Nord-slesvigske Museer 14. Årbog for museerne i Sønderjyllands amt. Udgivet af Museumsrådet for Sønderjylland. Redigeret af Flemming Roth. 103 s. ill.

Adriansen, Inge og Steen Ove Christensen. Cathrinesminde Teglværk – et nyt sønderjysk museumsinitiativ. (S. 48–57). [Plan for teglværksmuseums. Litteraturhenv.]

Christensen, Steen Ove, se Inge Adriansen.

Hansen, Jørn Otto. Kunst og kritik. Torben Ebbesen, Viera Callaro, Margrethe Sørensen og Claus Jensen på Sønderjyllands Kunstmuseum. (S. 58–66).

Hansen, Preben Lino. Slesvig-Holstenske fajancer i Tønder Museum. (S. 80–103).

Jensen, H. P. Den brutale arrestation. En episode i Hans Krügers livsløb (S. 67–79). [Fængslingen 28. marts 1864 og det østrigste fangenskab.]

Mørkegaard, Ole. Åbenråegnens sømandskoner – rapport fra et forskningsprojekt. (S. 31–47). [Noter.]

Roth, Flemming. Årsberetning 1986. (S. 5–20).

Slettebo, J. Museumsvisioner – i 1920. (S. 21–30). [Med faksimileudgave af museumsdirektør M. C. Lunds betænkning om planer for landsdelsmuseer.]

Indhold

Artikler

Bøge, Peter: Husbond og tyende	111
Eriksen, Mette: Kulturhistorie med plovfurer.	230
Hansen, Per H.: PC'en og historien. . .	257
Lind, Johs.: Sognefogeder før 1750 . . .	189
Nielsen, Claus og Poul E. Porskær Poulsen: »Støtstaaende hælhævet dyb Knæbøjning«	211
Nielsen, Lisbeth og Poul E. Porskær Poulsen: Tekst – Teater – Diskurs . .	1
Riddersporre, Mats: Alltid på väg	17
Simonsen, Asger Th.: Udskiftningen i Midtjylland – en rekonstruktion. . . .	272

Debat

Askgaard, Helle: De nye byer	133
Askgaard, Helle: En kort kommentar til Niels Peter Stillings replik	144
Balle, Søren: Om kildeudgiversers nødvendighed.	34
Deskov, Per: Litteratur om Lyngby-Taarbæk	148
Dragsbo, Peter: Dansk bygningsregistrering.	27
Fode, Henrik: Erhvervshistoriske biografier	37
Gammelgaard, Arne: Tyske flygtninge i Danmark	144
Lind, Johs.: Fejl i Bauers kalender? . . .	44
Løgstrup, Birgit: Svar til Asger Simonsen.	248
Nørregaard, Ann: Klagesang over »Fremmede i Danmark«	41
Simonsen, Asger Th.: Stavnsbåndet nyvurderet?	245
Stilling, Niels Peter: De nye byer – en replik	138

Anmeldelser

At vove for at vinde (Poul Holm)	254
Biehl, Charlotta Dorothea: Mit ubetydelige levnets løb (Bodil K. Hansen)	252
Birkelund, Peter og Henrik Detlefsen: Faldskærmsfolk (Peter Bondesen). . .	59
Biskop Peder Palladius og kirken (1537–1560) (Grethe Jacobsen). . . .	251
Blüdnikow, Bent: Immigranter (Helle Otte).	160
Blüdnikow, Bent (red.): Fremmede i Danmark (Helle Otte)	160
Boel, Jens: Husmand og landarbejder i Danmark (Peter Korsgaard)	52
Christensen, Lone Rahbek: Hver vore veje (Grethe Carlslund Petersen) . . .	162
Christian d. 3. og kirken (1537–1559) (Grethe Jacobsen).	251
Clausen, V. E.: Det folkelige danske træsnit (Poul E. Porskær Poulsen) . .	46
Danmarks Kirker, Ribe Amt Bd. 2 hft. 13–14 (Verner Bruhn)	67
Danmarks Kirker, Århus Amt hft. 30–31 (Peter Bondesen).	299
Danske Kalkmalerier, senromansk tid (Niels M. Saxtorph)	153
Det var på Frederiksberg (Erik Kann)	255
Eigaard, Søren, Harry Haue og Helge Larsen: Aftenskolens historie i Danmark (Søren Ehlers)	50
Familien i forandring i 18- og 1900-tallet (Bodil K. Hansen)	49
Festskrift til Troels Dahlerup (Grethe Jacobsen)	46
Folk og Tro (Søren Ehlers)	159
Folketællingen 1834, Søllerød sogn (Erik Kann).	297
Frédéric de Coninck og Dronninggaard (Ning de Coninck-Smith)	60
Frederiksen, Søren: Hjuldamper og havnebro (Helle Askgaard)	300

Gammelgaard, Arne: Fælles fremgang (Peter Korsgaard).....	298	Lauridsen, Henning Ringgaard: Folk i bevægelse (Søren Ehlers).....	53
Hahn-Pedersen, Morten m.fl.: Det sydfynske øhav (Poul Holm).....	167	Lauring, Kaare: Rejsen til Madagascar (Erik Gøbel).....	158
Hall, Henning: Ryttere, Rak og Randersborgere (Erik Kann).....	298	Lausten, Martin Schwarz: Reformationen i Danmark (Grethe Jacobsen) ..	251
Hartby, Inger m.fl. Madammer og jomfruer (Grethe Carlslund Petersen).....	157	Mortensøn, Ole: Sejlskibssøfolk fra det sydfynske øhav (Erik Gøbel).....	167
Hejlesen, Viggo F. og Vigand Rasmussen: Vandelbanen 1897–1957 (Helle Askgård).....	65	Nielsen, Lars Chr.: Skytte-Lars (Asger Th. Simonsen).....	57
Heks, hore og ærbar kone (Bodil K. Hansen).....	294	Nielsen, Thomas Fjord: Den konservative sag 1886–1986 (Peter Korsgaard).....	64
Highfield, Arnold R. & Vladimir Barac (eds.): C. G. A. Oldendorph's History of the old Evangelical Brethren on the Caribbean Islands of St. Thomas, St. Croix and St. John (Erik Gøbel).....	49	Nørr, Erik: Mellem Otto og Jakob (Verner Bruhn).....	54
Hilden, Adda: Skal jeg sætte min datter i skole (Bodil K. Hansen).....	51	Olsen, Erik Bjørn & Vilfred Friborg Hansen (red.): Grenå Gymnasium – 25 år på heden (Bent Iversen).....	65
Hvidberg, Ena og Hannelene Toft Jensen: Vestegnen (Peter Dragsbo).....	61	Olsen, Peter Nordendorf: Fredspolitisk Folkeparti (Kurt Risskov Sørensen).	59
Jacobsen, Grethe: Kvindeskikkelser og kvindeliv i Danmarks middelalder (Helle Otte).....	156	Pedersen, Margit Baad: Stationsbyliv (Peter Dragsbo).....	62
Jensen, Gillian Fellows: Settlement Names in the North West (Inge Skovgaard-Petersen).....	152	Portrætter af dansk fiskeri (Poul Holm)	254
Jessen, Peter: Morten Wormskjold (Erik Gøbel).....	294	Poulsen, Bjørn: Land – By – Marked. (Grethe Jacobsen).....	154
Jönsson, Hanne, Gud til Ære, Kiercken til Zirat (Vibeke Michelsen).....	168	Publikationer fra Dragør lokalhistoriske Arkiv (Erik Kann).....	164
Jørgensen, Steffen Elmer, Lars Scheving og Niels Peter Stilling: From Scandinavia to America (Helle Otto)	253	Rasmussen, Jørgen Nybo: Broder Jakob den Danske (Grethe Jacobsen) ..	292
Kier, Peter: Atlas over Øster Løgum sogn (Peter Dragsbo).....	301	Ravn, Ole: Gys, grin og romantik (Poul E. Porskær Poulsen).....	56
Kiær-Andersen, Kai: En dansk fremmedlegionærs oplevelser (Jens Christensen).....	58	Schmidt, Claus M.: Fra det nu forsvundne København (Erik Kann) ..	255
Kongemagt og samfund i middelalderen (Grethe Jacobsen).....	291	Sinnet, Kristian Frantzen: »Sådan var det jo« (Poul Holm).....	167
Krogh, Tyge: Staten og de besiddelsesløse på landet (John T. Lauridsen) ..	293	Støtt, Inger: »... og så tog vi til England« (Poul Holm).....	297
Kaarsted, Tage: Hædersmænd (Verner Bruhn).....	158	Sverrild, Poul: Lysthusbeboerne – en forstad fødes (Peter Dragsbo).....	296
Larsen, Jørgen: På vejen til bedre boliger (Peter Dragsbo).....	163	Sørensen, Arne Rahbek: Frederikshavn Sejlklub i 100 år (Poul Holm).....	299
		Sørensen, John Kousgård: Patronymer i Danmark (Inge Skovgaard Pedersen).....	290
		Sørensen, Rita og Djunior Svane: Sjølandsgade-kvarteret i Århus (Peter Dragsbo).....	256
		Termansen, Jesper: Byplanhistoriske erindringer (Peter Dragsbo).....	255

Tønsberg, Jeppe: Handel i Kongens Lyngby (Verner Bruhn).....	166	De kulturhistoriske museers årsskrifter 1987. En oversigt (Margit Mogenssen).....	314
Vaupel, Chr.: De danske Skove (Asger Th. Simonsen).....	48	De lokalhistoriske årbøger 1987. En oversigt (Jørgen Dieckmann Rasmussen)	302
Vellelev, Jens: Hugo Mathiessens Viborg fotograferet september 1917 (Peter Bondesen)	64	Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Åbenrå 1987.....	68
Vellelev, Jens: Viborg Domkirke i 900 år (Erik Kann).....	256		
Historiske årbøger og tidsskrifter 1987. En oversigt (Allan L. Frandsen og Gunnar Jakobsen)	170		

Bøger fra Dansk historisk Fællesforening

Af foreningens mange udgivelser kan følgende endnu leveres

Håndbogsserien:

- Knud Prange*: Heraldik og historie. Kr. 67,95.
Herluf Nielsen: Kronologi. Kr. 46,40.
Georg Galster: Mønt. Kr. 41,35.
Ib Kejlbo: Historisk kartografi. Kr. 42,90.
Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning. Kr. 42,90.
Kristian Hald: Stednavne og kulturhistorie. Kr. 41,30.
Poul Rasmussen: Mål og vægt. Kr. 61,90.
Anders Bæksted: Danske indskrifter. Kr. 43,80.
Johan Jørgensen: Skifter og testamenter. Kr. 45,90.
Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik før 1850. Kr. 48,80.
Helge Klint: Militærhistorie. Kr. 37,40.
Kristian Hald: Personnavne i Danmark. I. Oldtiden. Kr. 44,45.
Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik. Kr. 48,95.
Sven Tito Achen: Identifikation af anonyme våbenskjolde. Kr. 53,50.
Kristian Hald: Personnavne i Danmark. II. Middelalderen. Kr. 58,95.
Erling Olsen: Statistik for historikere. Kr. 41,70.
Hans H. Worsøe: Slægtshistorie – en vejledning. 3. reviderede udgave. Kr. 65,50.
Verner Bruhn (red.): Vejledning i lokalhistorie. Fra plan til bog. Kr. 145.

Andre bøger:

- Sven Tito Achen* og *Ole Rostock*: Bibliografi over heraldisk litteratur i Danmark og om Danmark 1589–1969. Kr. 69,00.
R. W. Bauer: Calender for årene 601 til 2200 e. (Fotografisk genoptryk). Kr. 51,15.
H. Hjelholt: Skriftprøver fra tiden efter reformationen. Kr. 59,90.
E. Kroman: Skriftens historie i Danmark. Kr. 61,30.
Dansk Historisk Årsbibliografi 1967, 1968 og 1969. Kr. 38,40 pr. hefte.
Frank Jørgensen og *Morten Westrup*: Dansk Centraladministration i tiden indtil 1848. Kr. 78,75.
Festskrift til Johan Hvidtfeldt. Kr. 51,00.
Fra Fortid og Nutid. En antologi. Redigeret af *Claus Bjørn*. Kr. 97,90.
Historisk vejviser. (Ny og stærkt udvidet udgave af Lokalhistorisk vejviser fra 1978). Kr. 122,00.
Dansk historisk bibliografi 1974–76. Kr. 226,30

De anførte priser er incl. moms 22%, men excl. porto. Priserne er særpriser, der gælder for Fortid og Nutids abonnenter, samt medlemmer af historiske foreninger tilsluttet Dansk historisk Fællesforening og denne forenings øvrige medlemmer.

Bøgerne kan bestilles ved henvendelse til Dansk historisk Fællesforening, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. Tlf. (01) 13 60 12 (kl. 9–12).

<i>Per H. Hansen: PC'en og historien</i>	257	Folketællingen 1834, Søllerød Sogn (Erik Kann)	297
<i>Asger Th. Simonsen: Udskiftningen i Midtjylland – en rekonstruktion</i>	272	Inger Støtt: »... og så tog vi til England« (Poul Holm)	297
<i>Anmeldelser</i>		Henning Hall: Ryttere, Rak og Randersborgere (Erik Kann)	298
John Kousgård Sørensen: Patronymer i Danmark (Inge Skovgaard Pedersen)	290	Arne Gammelgaard: Fælles fremgang (Peter Korsgaard)	298
Kongemagt og samfund i middelalderen (Grethe Jacobsen)	291	Arne Rahbek Sørensen. Frederikshavn Sejlkлуб i 100 år (Poul Holm)	299
Jørgen Nybo Rasmussen: Broder Jakob den Danske (Grethe Jacobsen)	292	Danmarks Kirker. Århus Amt (Peter Bondesen)	299
Tyge Krogh: Staten og de besiddelsesløse på landet (John T. Lauridsen)	293	Søren Frederiksen. Hjuldampere og havnebro (Helle Askgaard)	300
Peter Jessen: Morten Wormskjold (Erik Gøbel)	294	Peter Kier: Atlas over Øster Løgum Sogn (Peter Dragsbo)	301
Heks, hore og ærbar kone (Bodil K. Hansen)	294	De lokalhistoriske årbøger 1987. En oversigt (Jørgen Dieckmann Rasmussen)	302
Festskrift til Niels Oxenvad (Margit Mogensen)	295	De kulturhistoriske museers årsskrifter 1987. En oversigt (Margit Mogensen)	314
Poul Sverrild: Lysthusbeboerne – en forstad fødes (Peter Dragsbo)	296		

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE.

Fortid og Nutid udgives af Dansk historisk Fællesforening og redigeres af arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen, Byhistorisk Arkiv, Teglværksgade 1B, 6700 Esbjerg (tlf. 05 13 12 23) under medvirken af Claus Bjørn, Palle Ove Christiansen og Kristian Kristiansen. Tidsskriftet udkommer 4 gange årligt og koster kr. 175. Bestilling gennem foreningens ekspedition, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 Kbh. K. 01 13 60 12. Bidrag til tidsskriftet bedes sendt til redaktøren.

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske forskningsråd